



НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ



Найчук А.В., Найчук А.А.

НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ

Навчальний посібник

**Кам'янець-Подільський – 2018
Видавець ПП Зволейко Д.Г.**

УДК 323.1(100)(075.8)

ББК 66.5(0)я73

Н20

**Друкується за сприяння Благодійної організації
«Благодійний Фонд Громадської Дипломатії»**

Рецензенти:

- Горбатенко В.П.,** доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України;
- Нечитайло В.В.,** доктор історичних наук, професор, професор кафедри політології та соціології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
- Андрущенко С.В.,** кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

*Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 4 від 26 квітня 2018 р.)*

Національні проблеми сучасного світу: [навчальний посібник] /
Н20 Укладачі А.В. Найчук, А.А. Найчук. – Кам'янець-Подільський : Видав-
ець ПП Зволейко Д.Г., 2018. – 160 с.

ISBN 978-617-620-269-1

У навчальному посібнику розкрито мету та завдання курсу «Національні проблеми сучасного світу», який розроблений на основі кредитно-модульної системи. Видання містить навчальну програму, тематичний план із розподілом годин, список основної та додаткової літератури, курс лекцій, плани та методичні поради до семінарських занять, завдання до підсумкового та поточного модульного контролю, словник термінів.

УДК 323.1(100)(075.8)

ББК 66.5(0)я73

© Найчук А.В., Найчук А.А., укладання, 2018

ISBN 978-617-620-269-1

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ І.	
НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА З КУРСУ	
НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ	6
РОЗДІЛ ІІ.	
РОБОЧА ПРОГРАМА З КУРСУ	
"НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ"	11
2.1. МОДУЛЬ І: КУРС ЛЕКЦІЙ ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З МЕТОДИЧНИМИ РЕКОМЕНДАЦІЯМИ	11
2.2. МОДУЛЬ ІІ: САМОСТІЙНА РОБОТА ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ	114
2.3. МОДУЛЬ ІІІ: ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА (ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ) ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ	118
РОЗДІЛ ІІІ.	
МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА	
Й МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЇЇ ВИКОНАННЯ	121
РОЗДІЛ ІV. ПИТАННЯ ДО (ЗАЛІКУ), ІСПИТУ Й	
МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДЛЯ ЙОГО СКЛАДАННЯ.....	139
РОЗДІЛ V.	
КРИТЕРІЇ ТА НОРМИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ Т	
А НАВИЧОК СТУДЕНТІВ З КУРСУ	
"НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ"	142
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ.....	144
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ	151

ВСТУП

Глобалізаційні процеси, які охопили усі сфери суспільного життя, призвели до глибоких соціально-економічних та політичних змін, посилення національної самосвідомості народів. Неврегульованість відносин між націями як в окремих державах, особливо багатонаціональних, так і між різними країнами, загострює національні проблеми, котрі породжують довготривалі міжнаціональні конфлікти, війни, потоки біженців. Як наслідок – національна проблема набуває глобального, планетарного характеру. Тому з'ясування причин загострення міжнаціональних відносин і віднайдення способів розв'язання проблеми самовизначення народів є одним із найважливіших завдань політичної науки.

Політична наука є категорією багатогалузевою. Кожна галузь цієї науки має свій предмет наукового дослідження і пізнання. У сукупності ці галузі складають єдину систему політичної науки. Системоутворюючим її елементом є національні проблеми сучасного світу, предметом наукової розвідки яких виступають закономірності зародження, динаміка і сутність національних проблем сучасного світу, з'ясування ролі націоналізму в даних проблемах.

Співвідношення держави і нації, роль націоналізму у державобудівництві завжди були у центрі уваги науковців. Е. Геллнер, Б. Андерсон, Е. Хобсбаум, Т. Рейнджер, Е. Сміт, їхні теоретичні розробки поглибили наукове розуміння проблеми, сприяли вивченню нових її аспектів, надали змогу подолати упередження і застарілі стереотипи щодо націоналізму. Протягом 80–90-х рр. ХХ ст. формується міждисциплінарне націоналізмознавство, доробок в яке вносять соціологія, політологія, соціальна і культурна антропологія, політична економіка, історія культури. При цьому самих дослідників рідко вдається віднести до однієї з цих дисциплін. Більшість з них усвідомлено будують свою роботу як міждисциплінарну: Р. Брубейкер, Е. Балибар, Х. Бхабха, І. Валлерстайн, К. Вердері, Т. Еріксен.

Проблематика націоналізму знайшла висвітлення у працях Д. Донцова "Націоналізм", М. Сціборського "Націократія", С. Дністрянського "Нова держава", В. Старосольського "Теорія нації", де націоналізм розглядається в контексті ідеології розбудови української держави.

Сучасний стан української науки характеризується різноманітними підходами до визначення та конструкцій національних проблем. Українська національна ідея, національна

ідентичність знайшла відображення у працях І. Бичка, В. Бєбика, М. Головатого, В. Горського, В. Євтуха, О. Забужко, Г. Касьянова, В. Кафарського, А. Колодій, О. Картунова, В. Котигоренко, І. Кресіної, І. Кураса, В. Лісового, Л. Нагорної, М. Михальчинка, М. Обушного, Ю. Римаренка, В. Смоля, В. Степанкова, Л. Шкляра та ін.

В українській науковій думці заслуговує уваги монографія Г. Касьянова "Теорії нації та націоналізму".

Навчальний посібник "Національні проблеми сучасного світу", розроблений відповідно до курсу "Національні проблеми сучасного світу", включеного в навчальний план спеціальності "Політологія" Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Навчальний посібник побудований відповідно до кредитно-модульної системи навчання і складається з трьох основних залікових навчально-теоретичних блоків (модулів): лекції та семінарські заняття; самостійна робота; індивідуальні навчально-дослідницькі завдання (ІНДЗ). Окремими блоками подаються: комплексна модульна контрольна робота з курсу; критерії та норми оцінювання знань, умінь та навичок студентів; словник термінів; основна та додаткова література.

Перший модуль "Теоретико-праксиологічні засади курсу "Національні проблеми сучасного світу"" складають лекції та семінарські заняття.

Другий модуль становить самостійна робота студентів, яка охоплює весь курс та взаємозв'язана із тематикою першого модуля.

Формою навчального навантаження, спрямованого на розвиток творчих можливостей студентів, слугує ІНДЗ, які виконуються у формі рефератів і є третім заліковим модулем.

Комплексна модульна контрольна робота з курсу розроблена у вигляді трирівневих за складністю завдань, що надає можливість об'єктивно оцінити рівень знань студентів.

Матеріал, представлений у навчальному посібнику, направлений на підвищення фахового рівня студентів у галузі політичної науки та політичної освіти, які є важливими складовими у сфері навчання та виховання молоді у контексті назрілих проблем державобудівництва.

Безперечно, не всі питання і аспекти політичної теорії держави вдалося висвітлити в запропонованому комплексі на достатньому навчально-методичному та науковому рівні. Тому, з метою подальшої розробки даного навчального посібника, з вдячністю сприймемо всі критичні зауваження і поради.

РОЗДІЛ І. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА З КУРСУ "НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ"

Курс "Національні проблеми сучасного світу" читається на 3-ому курсі в 6-ому семестрі і завершується заліком. Кількість лекційних та семінарських занять визначається навчальним планом відповідно до державних стандартів.

Метою дисципліни є формування знань у студентів про закономірності зародження, динаміку і сутність національних проблем сучасного світу.

Завдання дисципліни полягає у тому, щоб показати:

- історію зародження сучасних національних проблем;
- динаміку і суть національних проблем на сучасному етапі;
- суть націоналізму як ідеології і типу політичного дискурсу;
- роль націоналізму в сучасному глобалізаційному світі.

Після завершення курсу "Національні проблеми сучасного світу" студенти повинні вміти:

- оперувати основними поняттями і категоріями;
- визначати місце національних проблем сучасного світу в системі політичної науки;
- аналізувати основні напрями досліджень науковцями національної проблематики сучасного світу;
- розкрити причини, динаміку і сутність національних проблем, етнонаціональних конфліктів у країнах сучасного світу;
- охарактеризувати роль націоналізму в сучасних політичних процесах державобудівництва;
- давати реально-критичну оцінку причинам національних проблем сучасного світу.

Структура та розподіл годин курсу "Національні проблеми сучасного світу"

ТЕМА \ МОДУЛЬ	І модуль		II модуль	III модуль
	Лекції	Семінарські заняття	Самостійна робота	ІНДЗ
	Кількість годин			
Змістовий модуль 1. Теоретико-праксиологічні засади курсу "Національні проблеми сучасного світу"				
Тема 1. Методологічні проблеми курсу "Національні проблеми сучасного світу". Проблематика нації в контексті політичних теорій	4	4	9	1
Тема 2. Націоналізм як ідеологія і тип політичного дискурсу.	4	2	9	1
Тема 3. Етнонаціональний конфлікт, його специфіка.	2	4	9	1
Тема 4. Національні проблеми в контексті сучасних політичних процесів.	6	2	9	1
Тема 5. Етнонаціональні проблеми на пострадянському просторі.	6	6	9	1
Разом:	22	18	45	5

Методи контролю: поточне, усне опитування та поточне тестування, співбесіда, контрольна робота, оцінка за навчальний проект (реферат), підсумковий тестовий контроль, залік.

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1:

Теоретико-праксиологічні засади курсу

"Національні проблеми сучасного світу"

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ КУРСУ

"НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ".

ПРОБЛЕМАТИКА НАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ ТЕОРІЙ

Національні проблеми сучасного світу як наука і навчальна дисципліна

Об'єкт, предмет і функції "Національних проблем сучасного світу". Система категорій. Національне питання як основна категорія дисципліни. Раціональні та ірраціональні методи курсу. Національні проблеми сучасного світу в системі суспільних наук.

Проблематика нації в контексті політичної теорії

Поняття "нація" – історіографія питання. Нація і держава. Національна політика держави. Концептуальні моделі нації: нація в раціоналістичній соціології М. Вебера, "комунікативна теорія" К. Дойча, етатистська модель нації (Е. Гідденс, К. Дойч), етнологічна версія (Е. Сміт), "інструменталістська" версія (Б. Андерсон, Е. Геллнер). Типологія нації. Соціально-культурні передумови формування нації. Соціально-політичні аспекти формування нації. Примордіалістська та модерністська концепції походження нації.

НАЦІОНАЛІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ І ТИП ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Поняття "націоналізму". Націоналізм як політична ідеологія. Історіографія дослідження націоналізму. Типологія націоналізму (гуманістичний націоналізм, яacobinський націоналізм, традиційний націоналізм, ліберальний націоналізм, інтегральний націоналізм). Типологія націоналістичних (національних) рухів за К. Симонс-Симоналевичем. Типологія націоналізму Е. Сміта. Класифікація націоналізму М. Гайдмана. Політичні чинники оформлення націоналізму. Теорія націоналізму Е. Геллнера. Співвідношення націоналізму з іншими ідеологіями: лібералізмом, консерватизмом, соціалізмом, расизмом, фашизмом. Антиколоніальні рухи та націоналізм. Національна ідея: сутність, концепція.

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ. ЙОГО СПЕЦИФІКА

Етнонаціональний конфлікт як суспільно-політичне явище. Природа етнонаціональних конфліктів. Суб'єкти етнонаціонального конфлікту. Причини, форми і динаміка етнонаціональних конфліктів. Типологія етнонаціональних конфліктів. Концепції етнонаціональних конфліктів. Поняття збройного етнонаціонального конфлікту. Проблеми врегулювання етнонаціональних конфліктів. Роль ООН у врегулюванні етнонаціональних конфліктів.

НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Національне питання в умовах девальвації суверенітету

Національна держава в умовах глобалізації. Проблема мігрантів в країнах ліберальної демократії (Німеччина, Франція, Австралія, Нідерланди). Сепаратистські рухи в країнах Західної Європи і Північної Америки (Велика Британія, Бельгія, Іспанія, Канада). Націоналізм як засіб колективної мобільності (Японія, Китай). Проблеми розбудови національних держав у країнах Східної Європи. Націоналістичний аспект югославського конфлікту. Реформаторська роль націоналізму: історія і сучасність. Паннаціональні рухи в сучасному світі.

Національні проблеми Близького Сходу та Африки

Етноконфесійні аспекти близькосхідних проблем. Розвиток національної ідеї в країнах арабського світу (великосірійський та єгипетський напрями). Політичні аспекти арабської національної ідеї. Сутність панісламізму. Панарабізм та панісламізм на сучасному етапі. Сіонізм як різновид націоналізму. Історико-політичні проблеми створення єврейської держави. Основні фактори арабо-ізраїльського конфлікту.

Причини і особливості національних проблем в сучасних африканських країнах. Роль етнічних чинників у політичному, економічному, соціальному та культурному житті країн.

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Етнополітичні чинники конфліктів на території колишнього СРСР

Природа і типи етнонаціональних проблем в СРСР. Форми і динаміка етнополітичних конфліктів на території СРСР. Етнонаціональні конфлікти на пострадянському просторі (Грузія – Південна Осетія, Абхазія; Азербайджан – Нагорний Карабах – Вірменія; Молдова – Придністровська республіка). Етнічний націоналізм Прибалтійських республік.

Особливості етнонаціональних проблем в Росії. Зони етнонаціональних конфліктів в Росії (Північнокавказький регіон; федеративні відносини: Татарстан, Башкортостан; етнонаціональні конфлікти на міжособистісному рівні). Чеченський конфлікт – причини, наслідки.

Національні проблеми в розбудові української держави

Термінологічні проблеми у визначенні "українська нація". Нація та держава в українській науковій думці. Український націоналізм – історична генеза, проблеми типології. "Інтегральний націоналізм" в розбудові української державності. Українська національна ідея – історія, сутність, значення. Сучасні етнонаціональні проблеми в Україні. Російська "гібридна війна" в Україні. Анексія Криму Російською Федерацією.

РОЗДІЛ II. РОБОЧА ПРОГРАМА З КУРСУ "НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ"

2.1. МОДУЛЬ I

КУРС ЛЕКЦІЙ ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З МЕТОДИЧНИМИ РЕКОМЕНДАЦІЯМИ

Лекція – основна форма проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі, що призначена для засвоєння теоретичного матеріалу. Як правило, лекція охоплює основний теоретичний матеріал окремої чи декількох тем навчальної дисципліни. Тематика курсу лекцій визначається робочою навчальною програмою.

Дана форма навчальних занять направлена на формування у студентів знань з певного предмета. Незважаючи на те, що викладач не здійснює опитування на лекції, це не означає, що до неї не слід готуватися: перед новою лекцією доцільно повторити матеріал, який був записаний на попередній лекції, оскільки повторений матеріал краще запам'ятовується. При цьому, виправте можливі помилки у записах, розшифруйте скорочення.

На лекційному занятті необхідно уважно стежити за думкою викладача і занотовувати основні визначення та характеристики освітлюваної проблеми.

ЛЕКЦІЯ 1. НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

План

1. Предмет, функції та основні проблеми курсу "Національні проблеми сучасного світу".
2. Ключові поняття дисципліни.
3. Методологічні аспекти дослідження національної проблематики.

1. Предмет, функції та основні проблеми курсу "Національні проблеми сучасного світу"

Національне питання, яке розуміється як стан національних відносин в певних історичних умовах, є одним з важливих показників внутрішньої безпеки і політичної стабільності в будь-якій державі. Особливо гостро дане питання стоїть

сьогодні. Вступ людства у ХХІ ст. відбувається під знаком етнічного ренесансу, посилення інтересу до національної та етнічної проблематики, що зумовлено наступними причинами:

- розпадом СРСР, Югославії та інших держав та утворенням нових національних держав, що сприяло новій хвилі національних рухів та ідеологій;
- глобалізаційними процесами, які ставлять питання про збереження унікальної національної самобутності народів і націй, їх культур;
- процесами модернізації та поживавленням національних почуттів у розвинених країнах;
- зростанням національних рухів та посиленням націоналізму в країнах, що розвиваються.

Сам факт існування понад 2000 національно-етнічних спільностей свідчить про наявність особливого типу спеціальних відносин, що характеризуються як відносини національні (міжнародні).

Негативний досвід держав, які розпалися внаслідок етнонаціональних конфліктів і війн (СРСР, Югославія, Чехословаччина, Ефіопія), побудованих за принципом "соціалістичного федералізму" і формуванням національних держав, надає можливість говорити про необхідність приділити національному питанню особливу увагу. Головною проблемою дослідження мають стати міжетнічні, національні відносини – їх правильна оцінка і визначення перспектив їх подальшого розвитку, що

безпосередньо є проблемою етнополітології, і дисципліни національних проблем сучасного світу як її складової.

Отже об'єктом дослідження дисципліни "Національні проблеми сучасного світу" є національне питання і проблеми, пов'язані з ним на сучасному етапі.

Предметна сфера дисципліни є надзвичайно широкою:

- етнонаціональні відносини;
- політика держави у сфері національних і міжнаціональних відносин;
- проблематика націоналізму в контексті політичної теорії;
- сучасні національні рухи;
- питання етнічного конфлікту і культурного плюралізму тощо.

Вивчення даної проблематики ускладнюється тим, що кожне питання предметної сфери має свої особливості та, на думку В. Волкова, визначається різними обставинами:

- історичним минулим;
- ідеологією і концепцією національних інтересів;
- поставленням конкретних цілей;
- рушійними силами;
- уявленнями про друзів і ворогів;
- можливістю отримання допомоги із-за кордону;
- інтенсивністю опору сил протистояння.

Разом з тим є специфічні риси, які притаманні даній проблематиці і будуються на двох категоріях: "національні", "міжнаціональні відносини".

У суспільствознавстві під функцією (від лат. *functio* – виконання, здійснення) розуміють роль, яку виконує певний соціальний інститут, або процес стосовно цілого. Оскільки така роль реалізується за багатьма напрямками, то виокремлюють декілька функцій або процесів. Відповідно, функціями дисципліни "Національні проблеми сучасного світу" є основні напрями її впливу на суспільство.

Виокремимо наступні функції:

- теоретична – полягає у розробці теорій, концепцій, гіпотез, ідей, категорій, понять, у формуванні закономірностей, які описують і пояснюють багатоманітні явища і процеси в проблематиці національних та міжнаціональних відносин;
- методологічна – полягає у використанні сформованих даною дисципліною закономірностей (міжнаціональних, національних відносин, національних проблем) як інструментарію для інших наук;
- виховна – відіграє вирішальну роль у засвоєнні індивідом

певної системи знань, про національні та міжнаціональні відносини, національні цінності, формуванні світогляду особи;

- прогностична – полягає у здатності передбачати, прогнозувати перспективи розвитку національних та міжнаціональних відносин, можливості вирішення національних проблем.

Глибокі соціально-економічні та політичні зміни в різних регіонах планети сприяють стрімкому зростанню національної свідомості народів. Неурегульованість відносин між етносами, націями як в окремих державах, особливо багатонаціональних, так і між країнами, загострюють національні проблеми, котрі породжують довготривалі міжнаціональні конфлікти, війни, несуть горе і страждання як окремим людям, так і цілим народам. Як наслідок, національна проблематика набуває глобального, планетарного характеру. Тому з'ясування причин, загострення міжнаціональних відносин і винайдення способів розв'язування проблеми самовизначення народів є одним з найважливіших завдань етнополітології, а відповідно і "Національних проблем сучасного світу".

2. Ключові поняття дисципліни

Поняття – форма мислення, яка відображає істотні властивості, зв'язки і відношення предметів і явищ в їхній суперечності і розвитку. Основними поняттями національних проблем сучасного світу виступають етнос, етнічна група, нація, націона-

лізм, національні меншини, етнічні конфлікти, національні та міжнародні відносини, національна політика.

Етнос (від грецького *ethnos* – народ, плем'я) – позачасова, позатериторіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднана спільним походженням (реальним або міфологічним), культурою (або деякими її елементами) та історією, мовою (часто але не завжди), традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнізмом (назвою).

Під позачасовістю маємо той факт, що етноси – це не лише сучасні покоління, а й минулі та майбутні. (За Гумільовим Л., етноси існують XII-XV ст., тобто протягом приблизно 40 поколінь).

Щодо позатериторіальності – сьогодні важко знайти такий етнос, всі індивіди якого проживають у межах однієї держави або на одній чітко окресленій території.

Упродовж історії етноси розвивалися в кількох формах: рід – плем'я – народ – нація.

За нинішніх умов етноси існують у формі націй, народу, етнічної, національної та етнографічної груп, а подекуди у вигляді окремих племен.

Поняття "нація" і "народ" досить часто вживають як синоніми, проте вони мають істотні відмінності. Так, етнологічне "народ" і "нація" – ідентичні поняття, що визначають біологічне походження людей. Проте в спеціально-політичному аспекті вони не є тотожними.

Народ – це біологічна єдність, група, поєднана кровними, біологічними зв'язками: з сім'ї виросла родина, з родини – рід, рід перетворився на плем'я, плем'я на народ, елементами його існування є територія, мова. Кожне соціальне явище – це явище народне: народна культура, народна релігія тощо.

На відміну від народу нація не дана природою, народжується історично, складаючись з певного етносу, до якого приєднуються інші етноси.

Нація – (від лат. *natio* – народ) тип етносу, соціально економічна і духовна спільнота людей з певною психологією і свідомістю, виникнення яких відбувається історично і яким властива стійка сукупність, сутність характеристик.

Етнічна меншина (національна меншина) – група людей, яка відрізняється за своєю етнічною належністю від більшості населення держави.

Динамічною складовою в поєднанні вказаних категорій виступають "національні" і "міжнаціональні" відносини. На думку В. Іванова, дані поняття не співпадають за змістом. Національні відносини – соціальні, економічні, політичні – це відносини в середині нації, процеси, що відображають її внутрішнє життя.

Міжнаціональні відносини, які впливають на розвиток націй і функціонування суспільства – це відносини між різними націями, народностями, етнічними групами в різних сферах життєдіяльності суспільства і на різних рівнях взаємозв'язку – від національно-особистісних до державних. Суб'єктами цих відносин виступають нації, народності, національні групи. Міжнаціональні відносини, як й інші суспільні відносини, є одним із видів направленої соціальної взаємодії, соціальної активності і діяльності. Вони детерміновані економічними, політичними і психологічними факторами, які, у свою чергу, обумовлені природою і соціальним середовищем існування народів, їх потребами, звичаями і традиціями.

Структурувати міжнаціональні відносини можна як мінімум за трьома параметрами:

1) За кількістю охоплюваних кожним із видів відносин народів:

- а) між двома народами;
- б) між групами народів;
- в) міжнародні відносини.

2) За характером:

- а) відносини більш чи менш багатоаспектного співробітництва народів;
- б) різноплановість відносин: від приязних до неприязних;
- в) ворожі відносини.

3) За змістом: економічні, політичні, культурні тощо.

Взаємовідносини між націями, їх позитивна взаємодія залежать від того, наскільки високий економічний і культурний рівень кожної з них.

Боротьба народів за максимально благополучні умови свого економічного, соціального і культурного розвитку породила національне питання.

Національне питання – це, насамперед, відносини національного нерівноправ'я; поділ націй на привілейовані і безправні; нерівність економічного і культурного розвитку різних націй; відставання безправних націй від привілейованих; атмосфера національної ворожнечі на національному ґрунті, яка виникає під впливом перших двох факторів.

Кожен із названих елементів національного питання може мати різну ступінь напруги, різні масштаби прояву. Іноді національні проблеми проявляються в питаннях економіки і культури, а іноді на перший план виходять політико-правові моменти. Вказані проблеми можуть загострити ситуацію у сфері міжнаціональних відносин, оживити негативні тенденції у свідомості і побуті які склалися в результаті тривалої дії факторів, формуючих сутність національного питання.

У тісному зв'язку з національним питанням (ідеєю) перебуває проблема націоналізму.

Націоналізм (від латинського *natio* – народ) – теорія і практика етнічних і соціально-політичних відносин у суспільстві, які ґрунтуються на самоідентифікації нації у вирішенні політичних, державних, економічних і соціокультурних проблем суспільного розвитку і які реалізуються у різноманітних формах діяльності, зумовлених рівнем соціально-економічного, політичного і духовно-культурного розвитку країни, традиціями,

станом суспільної психології та специфікою довколишнього соціосередовища.

Націоналізм – явище багатогранне і багатоліке. Він має як позитивні, так і негативні аспекти.

До позитивних аспектів можна віднести: національну самосвідомість, національну гордість, прагнення до національного саморозвитку, рівноправності.

Національна самосвідомість – усвідомлення спільнотою або окремою особою своєї національної належності. Вона пов'язана із самоідентифікацією націй, ґрунтується на державній, політичній, громадянській самоідентифікації.

До негативних аспектів можна віднести: визнання національної винятковості, протиставлення іншим націям, прагнення забезпечити переваги своєї нації за рахунок інтересів інших народів, національний нігілізм, пошук винних у життєвих труднощах.

Більш суттєве визначення категорій національних проблем сучасного світу розглянемо у наступних лекціях.

3. Методологічні аспекти дослідження національної проблематики

Поряд з категоріями важливими інструментами пізнання є методи дослідження.

Метод – це сукупність прийомів та операцій практичного й теоретичного засвоєння дійсності.

Методи поділяються на філософські, загальнонаукові, спеціально наукові.

Філософ виробляє свої методи пізнання, свої способи бачення загального, які відкривають нові смислові горизонти загальних понять, дають їм особливу інтерпретацію. Все відбувається, звичайно, з урахуванням наукових та інших даних. Найпоширеніший серед філософських методів – діалектика. Це один з методів філософії, згідно з яким будь-яке явище перебуває у процесі зміни, розвитку, в основі якого – взаємодія (боротьба) протилежностей. Діалектика плідна при аналізі таких найзагальніших понять мислення, які відтворюють універсальні властивості речей, тобто категорій. До них належать категорії "необхідність – випадковість", "простір – час", "кількість – якість", "явище – сутність", "одиничне – загальне", "частина – ціле" та ін. Вони функціонують як протилежні пари, в яких зміст однієї протилежності розкривається через іншу. Однак цьому методу властиві й деякі вади. Діалектика намагається з'ясувати зміст

найзагальніших понять, залишаючись у сфері самих понять (визначаючи поняття через його протилежність), реальна дійсність не береться нею до уваги. Тому Гегеля і Маркса діалектика часто приводила до висновків, неадекватних дійсності. Діалектичний метод плідний на завершальному етапі пізнання, коли зміст понять уже більш-менш сформований і потрібно лише показати їх взаємозалежність, взаємоперехід, рух.

Однак дослідження національних проблем має свою специфіку. М. Бердяєв писав: "Існують дуже великі труднощі у визначенні національного типу, народної індивідуальності. Тут не можна надати точного наукового визначення". Причина цього полягає в тому, що націоналізм має людський вимір, наука – надособистісна, людина в ній є лише об'єктом дослідження. Сфера людського духу, як вважає Б. Раушенбах, принципово не піддається раціоналізації: в конституйовані людських цінностей ірраціональна складова відіграє вирішальну роль. Відповідно, якщо розглядати націю як об'єкт і суб'єкт націоналізму, як складну організаційну систему, то нав'язувати їй шляхи розвитку неможливо. Скоріше необхідно зрозуміти, як сприяти національним тенденціям розвитку. Це можливо лише через осягнення поняття "історичне".

Етнофілософський підхід дослідження націоналізму, національних та міжнаціональних відносин, який сьогодні розвивається у західній та вітчизняній науці, виходять з визнання того, що у кожній етнонаціональній спільноті є не лише спільні погляди на оточуючий світ, а й власне, специфічне сприйняття та розуміння свого місця і ролі в цьому світі. Людина живе вірою в ідеали, кумири, вірою в Бога. Тому процес самопізнання певного історичного суб'єкта відбувається через певне начало.

Сучасна філософія не має однозначної думки щодо ролі віри, релігійності в освоєнні світоглядної орієнтації: національне – всесвітнє. Так, наприклад, згідно з концепцією А. Майєра християнська релігійність не може заперечувати націю, але вона підпорядковує національне начало всесвітньому. Це означає пріоритет ідеалу особистості, тому що єдиним вселенським принципом є принцип особистості. Утвердження цього ідеалу означає включення національного в особистісне. З цієї точки зору національна душа народу – це те, з чого виростає душа особистості.

В українській філософії ХХ століття набула поширення концепція О. Кумицького. Згідно з нею, філософська антропологія не повинна "обмежуватися роздумами над сферою загальнолюдського, що на ділі є тільки ідеальною абстракцією. Однак загальнолюдське існує насправді у конкретних постатях наці-

ональних чи епохальних типів, формування яких зумовлено національними та епохальними структурами".

Разом з тим, процес формування національних типів і структур неможливий через освідомлення духовності як виходу до вищих ціннісних інстанцій конституювання особистості та її менталітету.

I. Кант підкреслював, що свідомість не відображає світ, а створює його. Явища життя набувають суспільно-політичного значення через надання їм оціночного судження. Тому особливого значення набуває аксіологічний метод дослідження суспільно-політичних явищ, зокрема національної проблематики.

Система цінностей – ядро будь-якої політичної ідеології, в тому числі і націоналістичної. Цінності є центром суспільного життя. Вони – гіперболічні ідеї життя, які створюються ідеологами для оформлення людських пристрастей і забобонів.

Якщо розглядати націю як складну організаційну систему, то картина світу, яку малює класичний розум з жорсткими причинно-наслідковими зв'язками, буде сприйматись досить важко. Адже явища національно-політичного життя нелегко пояснити з позицій жорсткого детермінізму. Так, осягнення і утвердження національної культури – дуже складний еволюційний прогрес, в якому особливу роль відіграє зв'язок різних рівнів організації. У певні моменти невеликі зміни, флуктуації можуть розростатися в макроструктури. Дії окремої людини не завжди розчиняються в соціумі. У ситуаціях нестійкого соціального середовища вони можуть суттєво впливати на макросоціальні процеси. Звідси впливає усвідомлення кожною людиною відповідальності за долю соціально-політичної системи нації, суспільства. Для вивчення даної проблеми необхідно використати синергетичний метод.

Синергетичний метод (Case-Stucly) досліджує в складних соціально-політичних системах процеси їхньої самоорганізації. Це стосується і націй. Синергетика розкриває закономірності саморозвитку етнічних спільнот в умовах швидких процесів самоорганізованих систем через раптові, непередбачені події. Наприклад, у міжнаціональних конфліктах є чимало спонтанного, пов'язаного з імпульсивною поведінкою людей об'єднаних ідеєю, настроями, прагненнями. Адже ідеального суспільного устрою не існує. Шлях до такого суспільства – це накопичення творчості і любові. А це вже процес невтручання в такі складні системи, як національне життя, а усвідомлення виходу до бажаного майбутнього.

Поряд з філософськими методами у дослідженні національних проблем використовуються такі методи, які мають

загальнонауковий характер: системний, структурно-функціональний, порівняльний тощо.

Література

Основна:

1. Ачкасов В. А. Етнополитология : учебник для бакалавров. – М. : Издательство Юрайт, 2014.
2. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія : навч. посібник. – Львів : "Світ" 2001.
3. Зеркин Д. П. Основы конфликтологии : курс лекций. – Ростов-на-Дону: "ФЕНИКС", 1998.
4. Касянов Г. Теорії нації та націоналізму: монографія. – К. : Либідь, 1999.
5. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К. : Генеза, 2004.
6. Малахов В. С. Национализм как политическая идеология : учебное пособие. – М. : КДУ, 2005.
7. Політологічний енциклопедичний словник : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Генеза, 1997.
8. Політологія у запитаннях і відповідях: навчальний посібник / Г. І. Оніщенко, Д. Т. Дзюбко, І. І. Дуднікова, та ін. / За заг. ред. К. М. Левківського. – К. : Вища школа, 2003.
9. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : підручник. – К. : Либідь, 2002.
10. Этнография : учебник / Под ред. Ю.В. Бромлей и Г.Е. Маркова. – М. : Высшая школа, 1982.

Додаткова:

1. Бердяев Н. Русская идея. Основные проблемы русской мысли XIX в. и начале XX века / О России и русской философской культуре. – М. : Наука, 1990.
2. Бромлей Ю. А. Этнонациональные процессы: теория, история, современность. – М. : Наука, 1987.
3. Интервью с Б. Раушенбахом // Вопросы философии. – 1992. – № 12.
4. Князева Е., Курдюмов С. Синергетика как новое мировидение // Вопросы философии. – 1992. – № 7.
5. Лодаренко В., Лодаренко О. Вера – род духовной свободы // Общественные науки и современность. – 1991. – №1.
6. Рекомендації щодо впровадження нових форм транскордонного співробітництва / Кол. авторів за ред. д.е.н., проф. Мікули Н. А. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2010.

7. Россия Федеративная: проблемы и перспективы/ За ред. гл.-кор. РАН Иванов В. Н. – М. : ИСПИ РАН, 2001.
8. Соловьев А. Политическая идеология: логика исторической эволюции // Политические исследования. – 2001. – № 2.
9. Токарев С. А. Проблемы типологии этнических общностей (К методологическим проблемам этнографии) // Вопросы философии. – 1964. – № 11.
10. Турченко В. Методологічні аспекти дослідження націоналізму // Нова політика. – 2002. – № 2 (40).
11. George , Page R. Global Social Problems. – Polity, 2004. – 235 p.
12. Hauss Ch. Security 2.0: Dealing with Global Wicked Problems. – Rowman & Littlefield, 2015. – 236 p.

ЛЕКЦІЯ 2. ПРОБЛЕМА НАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ ТЕОРІЙ

План

1. Поняття нації – історіографія питання.
2. Нація і держава.
3. Національна політика держави.

1. Поняття нації – історіографія питання

Слово "нація" походить від латинського *nation* (рід, плем'я). Спочатку термін мав дещо зневажливий зміст. У Давньому Римі "націями" називали групи жителів з певного району, об'єднаних кровними зв'язками, які не мали таких прав, якими

були наділені громадяни Риму.

Одним з перших визначень поняття "нація", яке стало класичним, вважається тлумачення Е. Ренана (1823-1892) в його есе "Що таке нація". Для Е. Ренана поняття "нація" належало до сфери суспільної психології, моралі, а вже звідси до політики і базувалося на історичному підході.

"Нація, – наголошував Е. Ренан, – це кінцевий результат довготривалої роботи, жертвності й відданості. Спільна слава в минулому і прагнення разом ще раз здійснити велике в сучасному – ось головна умова для того, щоб бути нацією. Нація – це велика спільність, створена розумінням, усвідомленням жертви, колись принесеної, і готовністю до нової [жертви]. Вона існувала в минулому, вона відновлюється в сучасності реальною дією, розумінням, чітко висловленим прагненням продовжувати життя спільноти". Німецький мислитель М. Вебер цікавився проблемою нації у двох аспектах: теоретичному і практично-політичному з погляду місця і ролі німецької нації в тогочасному світі.

Концепція нації М. Вебера формувалася в системі таких понять, як "національна держава", "культура" й була пов'язана з такою сферою, як соціальна психологія. "Нація" у розумінні Вебера – поняття, яке, з одного боку, належить до сфери культури, а з іншого – до сфери політики (оскільки його зміст розкривається лише через відношення до держави), поняття, в основу якого водночас покладено соціально-психологічні стосунки. Нація – це "спільнота почуттів, яка знаходить своє адекватне втілення лише у власній державі і яка природно прагне

її створити". Як і в Е. Ренана, у М. Вебера фігурує один і той же складник – нація можлива лише тоді, коли існують почуття належності людей до певної спільноти, що прагне оформитися в суспільство, в державну спільноту, коли наявне почуття "солідарності" серед її членів. Цей визначальний суб'єктивний фактор, у свою чергу, виникає на основі об'єктивних передумов, якими є спільне походження, мова, релігія, звичаї та політичний досвід.

Поняття "нація" досліджувалось й австрійськими соціал-демократами – К. Каутським, О. Бауером та К. Ранером. Їхні розробки пов'язувалися здебільшого з виробленням позицій щодо національного питання у багатонаціональній імперії Габсбургів. Нація у їхньому розумінні була передусім культурною, соціально-економічною й мовною спільнотою. До цих ознак додавалися спільність традицій та єдина територія.

Догматично-марксистський варіант, який називали "марксистсько-ленінською теорією націй", знайшов своє відображення у статті Й. Сталіна "Марксизм і національне питання" (1913 р.): "Нація є стійка спільність людей, що історично склалася, виникла на базі спільності мови, території, економічного життя і психічного складу, який проявляється у спільності культури". Сталін у своєму трактуванні нації поєднав вчення М. Вебера з марксистською ідеєю світового розвитку – включивши економічний чинник "спільність економічного життя".

Сформоване Сталіном поняття "нація" трансформувалося протягом існування СРСР в залежності від ідеологічного спрямування комуністичної партії: після XX з'їзду партії прізвище Сталіна взагалі перестало згадуватись у зв'язку з дефініцією "нація", автором якої він був. Саме з цього часу виник термін "ленінська теорія нації", як єдиного послідовного марксиста в СРСР.

В 60-70-х р. XX ст. був сформований "етнологічний підхід" до природи нації. Згідно з цим визначенням, відображеним у "Філософсько-енциклопедичному словнику", нація являє собою етносоціальну спільноту, яка характеризується нерозривною єдністю (взаємодією) соціально-економічних і культурних властивостей, спільністю свідомості і соціальної структури. Відповідно до цього трактування багатонаціональні утворення (наприклад, американський народ) є макроетнічними спільнотами, в ході формування яких складалася культурна, духовна, мовна спільність, яка, у тім, невілює етнокультурні особливості етносів, що її утворюють.

Таке формування нації було зумовлене тогочасним ідеологічним спрямуванням, ідея якого була направлена на злиття націй і формування "нової історичної спільноти – радянський народ". За часів Ю. Андропова (генеральний секретар ЦК КПРС 1982-1984 рр.), ідея "злиття" нації була відредагована: повна єдність народів СРСР досягається в таких сферах, як економічне, соціальне, політичне життя, тоді як етнічні та культурні відмінності залишаються.

Розробка концепції "нової історичної спільноти", як стверджує Г. Касьянов, призвела до формування ідеї так званої політичної нації. При цьому на зміну терміна "нація" мав прийти політично-нейтральний термін – "народ". Так, у праці С. Калтахчяна "Марксистско-ленинская теория нации и современность", надається наступна характеристика радянського народу: "Радянський народ – це нова історична, соціальна та інтернаціональна спільнота людей, яка утворилась внаслідок соціалістичних перетворень та зближення трудящих усіх класів і верств, націй і народностей, яка має спільну батьківщину – СРСР, спільну територію, основану на громадській власності економіку, спільну за соціалістичним змістом і багатоманітну за національними особливостями культуру, національну мову та мову міжнародного спілкування, федеративну загальнонародну державу і спільну мету – побудову комунізму".

Підсумовуючи все вище сказане, відсіявши з цієї формули ідеологічні комуністичні канонічні терміни, характерні для 70–80-х р. XX ст., все-таки визначення "нація", "радянський народ" видається цілком слушними і цікавими, тому не варто ставитися до них як до "ідеологічного непотребу", на що хибують деякі сучасні дослідники.

Сучасне наукове трактування "нації" досить різноманітне. Б. Андерсон трактує націю як "уявлену спільноту". "Вона є уявленою тому, – пише Андерсон, – що представники навіть найменшої нації не знайомі з більшістю своїх співвітчизників і навряд чи коли-небудь зустрінуть їх, чи навіть почують про них, проте в уяві кожного з них живе образ їхньої спільності". Е. Геллнер своє визначення нації базує на функціональному підході. Люди належать до однієї нації, відзначав він, "... тоді і лише тоді, коли вони належать до однієї культури, де культура означає систему ідей, символів, асоціацій та способів (соціальної) поведінки й спілкування". Разом з тим, люди мають визнати, що вони належать до однієї нації, визнавати певні взаємні права та обов'язки як необхідну умову членства в нації.

Найбільш поширеним напрямом у дослідженні нації стала історична соціологія, одним із засновників якого є Е. Сміт. Соціологічна версія визначення нації, у трактуванні Е. Сміта, виглядає так: "Нація – це велика, вертикально інтегрована і територіально мобільна група зі спільними громадськими правами і почуттями колективності, а також з однією чи кількома спільними характеристиками, які відрізняють її членів від членів подібних груп, що можуть бути їхніми союзниками чи противниками". У даній трактовці не розкриваються "спільні характеристики", це Е. Сміт робить пізніше в праці "Націоналізм": нація – це людська спільнота, що живе в рідному краї, має спільну мету, спільну історію, спільну національну культуру, єдину економіку й єдині права та обов'язки для всіх її представників. Група, якій бракує хоча би однієї з наведених ознак, не може вважатися "завершеною" чи "усталеною" нацією.

Як в загальному характеризує Р. Брубейкер, у більшості підходів до визначення "нації" є характерною есенціалістська (субстанціалістська) віра в те, що існує якась конкретна спільнота, яку лише треба адекватно ідентифікувати за певною системою ознак. До цієї системи ознак можна віднести:

- кордони (географічні чи економічно-культурні, чи ті й інші разом);
- ідею неподільності, єдності нації;
- суверенність, за допомогою якої досягається формальна рівність з іншими націями. Суверенність, зазвичай ототожнюється з наявністю самостійної держави;
- ідею, згідно з якою влада є постійною лише тоді, коли вона підтримується народом служить інтересам народу (нації);
- ідею ототожнення населення з нацією;
- безпосереднє ототожнення індивіда з нацією, "безпосереднє членство". Особистість як частина нації, є рівною з іншими членами нації;
- культуру (мова, спільні цінності, вірування, звичаї тощо);
- уявлення про існування нації в часі минулому і майбутньому;
- спільні біологічні і спадкові риси;
- особливе відношення до певної історичної, іноді навіть "священної", території (К. Келгон).

Разом з тим події, з якими зіткнувся сучасний світ, глобалізаційні процеси, активізація національних рухів спонукають до іронічної дефініції "нація", що сформулювалася у ХІХ ст., яку згадує К. Дойч: "Нація – це група людей, об'єднаних спільною помилкою щодо свого минулого і спільною відразою до своїх сусідів".

2. Нація і держава

Нація і держава – категорії, які знаходяться у різних площинах, але від того, на якому рівні відбуваються відносини між ними, залежить стабільність суспільства. Держава – це політична форма організації суспільства, а нація політична форма

організації етносу. Питання про першість тієї чи іншої категорії визначається по різному: чи нація утворює національну державу, чи, навпаки, в межах національної держави формується нація?

Одним із перших намагався розв'язати це питання, К. Реннер. Він вважав, що постулати нації і держави відносяться один до одного, як квадрат до кола: квадратуру кола ніким не знайдено, так само, вважав учений, ніколи не буде знайдена формула, яка змінить торт між нацією і державою. У праці "Нація і держава" (1918) К. Реннер порушив національне питання у державницькому аспекті, намагаючись розв'язати конфлікт між нацією і державою.

М. Вебер вважав, що нація передує державі, оскільки про націю можна говорити тільки тоді, коли люди мають спільні почуття, устремління створити власну національну державу. Суть веберівської концепції національної держави полягає в тому, що хоча нація і держава належать до різних категорій, вони рівноцінні.

Питання взаємодії між нацією і державою вивчав німецький історик Ф. Майнека, американський соціолог К. Дойч, іспанський філософ Х. Ортега і Гасет, ідеолог австрійського марсизму О. Бауер, чеський державний діяч, філософ Т. Масарик та інші.

Досліджували дану проблему і українські дослідники: М. Грушевський, О. Бочковський, В. Старосольський, С. Дністрянський та інші.

У сучасній політології виробилося декілька підходів щодо розв'язання проблеми "нація і держава". Сформувалася нова наука в етнополітології – етнодержавознавство – яка вивчає взаємозв'язок етносу, держави та нації.

Типологізацію наявних моделей взаємодії нації та держави розробив О. Кортунів. Виходячи з того, що нація і держава є сукупністю індивідів, дослідник відповідно трактує першу як етносоціальну, а другу – як політичну, громадську спільність. Нація – природна форма існування етносу, держава – штучне утворення.

Взаємовідносини між нацією і державою складаються залежно від політичного режиму, хоча, як наголошує О. Кортун, навіть у країнах з типовим політичним режимом вони можуть бути різними. Прикладом служать тоталітарні держави. У фашистській державі панує націократія – створюється культ панівної нації. Інші нації зазнають економічної, соціальної, політичної і культурної дискримінації, а іноді й зовсім знищуються. У комуністичній державі (СРСР) існували класократія та партократія, а нації ставали об'єктом "експериментів" – від етноциду (штучних голодоморів, депортації, русифікації) до утворення нової етнічної спільноти – "радянський народ".

Суспільство, в якому держава ідентифікується з однією етнічною спільнотою, проводить державну політику підтримки тільки одного етносу (Сирія, Ефіопія, Ірак тощо).

Швейцарська модель – так звана модель "співсуспільної демократії", за якої принципом організації держави є етнічність. Етнічні спільноти офіційно визнаються і наділені певними правами. Держава не ідентифікується з якоюсь однією спільнотою, а виступає в ролі нейтрального арбітра, що репрезентує й захищає інтереси всіх націй та етнічних груп.

У США, Великій Британії, Австралії держава не регламентує етнічні відносини, проте намагається створити умови як для асиміляції, так і для збереження різними етносами власної субкультури.

За моделі "національної демократії" (Ізраїль, Кіпр, Шрі-Ланка, Малайзія) уряд намагається зміцнити державу, обмежити демократію насамперед національних меншин.

Більш складні взаємовідносини, а подекуди й відкрите суперництво між собою, виникають у багатонаціональній державі, де головним є питання влади: чий статус права буде вищий, хто буде єдиним носієм влади. Тоді закономірно постає проблема не устрою держави, а її належності – яка нація буде в ній панівною.

Отже, без гармонізації й оптимізації взаємовідносин між нацією та державою може постати серйозна загроза єдності країни, її демократичних засад.

3. Національна політика держави

Важливе місце у вирішенні національних проблем займає національна політика держави.

Національна політика – це науково обґрунтована система законів,

спрямована на реалізацію національних інтересів, розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин.

Метою національної політики може бути: національний суверенітет, національна консолідація, міжетнічна інтеграція, зближення націй, захист національних інтересів тощо.

Разом з тим, національна політика насамперед спрямована на передбачення і вирішення суперечностей у сфері етнонаціональних відносин. Дослідження, здійсненні політологами, соціологами, дають змогу визначити (переважно на прикладі СРСР) основні сфери виникнення протиріч і конфліктів, пов'язаних із національними проблемами:

- відносини між центральними органами та республіками (штатами, землями, кантонами тощо). Наприклад, лише на останньому етапі існування СРСР законодавчі акти, ухвалені вищими органами Литви, Латвії, Естонії, Азербайджану та Вірменії, були скасовані чи визнані недійсними. Республіки ігнорували союзні постанови, документи. Подібна ситуація мала місце у відносинах Квебеку з канадським центральним урядом, Північної Ірландії – з англійським;
- відносини між союзними (автономними) республіками (штатами, кантонами). У колишньому СРСР невирішеність національних проблем призвела до загострення взаємовідносин між Азербайджаном і Вірменією, Узбекистаном та Киргизстаном, Росією і Україною. Напруженість між Азербайджаном і Вірменією переросла у війну;
- відносини всередині союзних республік. У СНД найбільшої гостроти суперечності у цих відносинах досягли в Азербайджані (Нагірний Карабах), у Грузії (Південна Осетія, Абхазія), в Молдові (Придністров'я), в Росії (Чечня), в Україні (Крим);
- проблеми національних груп у республіках (штатах), а також національностей, які не мають власних державних утворень. Це стосується росіян, які проживають за межами Росії (25 млн.), російських німців (понад 2 млн.), яких сталінський режим звинуватив у співробітництві з фашистською Німеччиною і застосував масові репресії, ліквідувавши національну автономію;
- проблеми розділення народів. Наприклад, таджики (Таджикистан – Афганістан), курди (Туреччина – Ірак – Іран), корейці (північні та південні).

Згадані суперечності можуть вирішуватися чи, навпаки, загострюватися, переростати в конфлікти у процесі проведення тієї чи іншої національної політики. Світова практика поки

що виробила лише один – демократичний спосіб урегулювання міжнаціональних відносин, який, зокрема, передбачає:

- забезпечення вільного волевиявлення націй;
- реалізацію їхніх законних прав на життя, відносини з іншими націями, які прагнуть будувати свої стосунки на основі рівності.

Література

Основна:

1. Абдулатипов Р. Г. Етнополитология. – СПб : Питер, 2004.
2. Ачкасов В. А. Этнополитология : учебник для бакалавров. – М. : Издательство Юрайт, 2014.
3. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія : навч. посібник. – Львів : Світ, 2001.
4. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму : монографія. – К. : Либідь, 1996.
5. Політичний енциклопедичний словник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Генеза, 1997.
6. Політологія у запитаннях і відповідях : навчальний посібник / Г. І. Оніщенко, Д. Т. Дзюбка, І. І. Дуднікова, та ін. / За заг. ред. К. М. Левківського. – К. : Вища школа, 2003.

Додаткова:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К. : Критика, 2001.
2. Волков В. К. Этнократия – непредвиденный феномен пост- тоталитарного мира // Полис. – 1993. – № 2 (14).
3. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. – К. : Таксон, 2003.
4. Козинг А. Нация в истории и современности. – М. : "Прогресс", 1978.
5. Сміт Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / Переклад з англійського. – К. : "К.І.С.", 2004.
6. Шатаева О.В. Межнациональные отношения и конфликты в России и за рубежом : монография / О.В. Шатаева, А.С. Мошкин. – М., Берлин : Дирет-Медиа, 2015.
7. Hill Ch. National History and the World of Nations: Capital, State, and the Rhetoric of History in Japan, France, and the United States. – Duke University Press, 2008. – 368 p.
8. Giddens A. The Nation-State and Violence: Volume 2 of A Contemporary Critique of Historical Materialism. – University of California Press, 1987. – 408 p.

ЛЕКЦІЯ 3-4. НАЦІОНАЛІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ І ТИП ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

План

1. Національна ідея: суть, концепції.
2. Націоналізм як політична ідеологія:
 - а) поняття націоналізму
 - б) історіографія націоналізму
 - в) типологія націоналізму.
3. Політичні партії і націоналізм на сучасному етапі.

1. Національна ідея: суть, концепції

Духовне джерело національного руху – національна ідея. В сучасному політичному дискурсі і в історичній літературі існує безліч різних підходів до оцінки місця і ролі національної ідеї в житті суспільства – від позитивних до негативних. З

одного боку, відбувається пошук магічної формули з об'єднувальним змістом, який міг би визначити смисложиттєві орієнтири нації. З іншого – реалістичні підходи, які базуються на аналізі соціально-мобілізуєчих можливостей національної ідеї. Л. Шкляр вбачає її призначення у формуванні спільних засад колективної, тобто соціальної творчості, відводячи національній ідеї роль об'єднувача навіть тих націй, які складаються з конфліктуючих сил та етнічних груп. В. Кафарський розглядає національну ідею як істотний фактор формування політичної суб'єктивності нації.

Негативні погляди на національну ідею знайшли відображення у праці В. Гриньова "Нова Україна, якою я її бачу" та статті С. Безклубенка "Національна ідея, державна доктрина, національний дух: до визначення понять". В. Гриньов вважає національну ідею як деструктивний елемент, застарілу схему ідеологічного характеру, яка не вписується в логіку кінця ХХ століття. "Одержимість" національною ідеєю, С. Безклубенком, кваліфікується як різновид душевної хвороби, суспільна параноя, яку "не лише не розумно умисно прищеплювати її народові, а варто вживати профілактичних заходів проти цієї духовної недуги..."

Такі протилежні визначення поняття "національна ідея" пов'язуються з тим, що воно є поліморфним. Ним об'єднуються різні, навіть протилежно спрямовані феномени.

Л. Нагорна пропонує розглядати поняття "національна ідея" через призму 4-х рівнів:

1. Побутовий рівень – як ідеал суспільства, який вимальовується в суспільній свідомості нації і відбиває узагальнене (часто інстинктивне, підсвідоме) уявлення про її місце в навколишньому світі.
2. Політичний рівень – політизована свідомість вбачає в національній ідеї насамперед систему символів і вольовий імпульс, що виступає духовною основою національних рухів, національної самоідентифікації, стержень національної ідеології, політичний проект майбутньої нації.
3. Теоретичний рівень – як вихідна світоглядно-методологічної позиції у концепціях державотворення, національних інтересів, національної безпеки тощо.
4. Пізнавальний рівень – це гносеологічна концепція, що відбиває погляди визначних представників суспільної думки на процеси націєстановлення, державотворення, на місце і роль націоналізму.

І. Курас, В. Солдатенко, Т. Бевз констатують: "Національна ідея є продуктом історичного розвитку, дії велетенської суми різноманітних факторів. Вона не існує поза історичним часом, не є вічною і не народжується в одну мить. А народившись, живе складним життям, чутливо реагуючи на всілякі суспільні зміни і повороти, часом навіть на незначні, ледве помітні. Вона розвивається, збагачується, поглиблюється, вдосконалюється в процесі цивілізаційного поступу".

В ідеалі національна ідея містить, у загальному вигляді, відповіді на запитання: заради чого живе нація, яким ціннісним орієнтирам віддає перевагу, як реалізує свій творчий потенціал в оточенні інших спільнот? У процесі своєї об'єктивації національна ідея проходить кілька стадій – від етнічної самоідентифікації людини через самовизначення окремих етнічних спільнот до усвідомлення цілісності соціуму і політичної значимості злагоджених зусиль. Динамізм – головна риса життєдіяльності національної ідеї.

Радикалізм і загострене відчуття ураженості – ознака національної ідеї в суспільствах, що обстоюють своє право на самовизначення і виборюють власну державність.

Реалізація національної ідеї постає як національний ідеал, що має інтегративний характер і спрямовується на позитивний результат. На ґрунті національної ідеї відбувається національна мобілізація, потенційна чи реальна участь людей, що належать до певної нації, у суспільних діях.

Національна ідея, на думку В. Зеркіна. втілюється у націоналізмі – специфічному стані національного усвідомлення і суспільної національної практики, реалізуючої це усвідомлення.

2. Націоналізм як політична ідеологія

а) Поняття націоналізму:

Термін "націоналізм" вживається в різних значеннях. Націоналізм – це ізоляціонізм і зусилля, спрямовані до державної інтеграції, і економічний протекціонізм, і відстоювання національних інтересів в

міжнародній політиці: націоналістами називають і прибічників суверенітету країни Басків, і прибічників єдиної і неподільної Іспанії, які їм протистоять.

Націоналізм – винятково складне і суперечливе явище. Правильне його тлумачення є одним із важливих елементів культури міжнаціонального спілкування. Досліджуючи феномен націоналізму, слід зауважити, що це не питання про "здорове" чи "нездорове" виявлення національних почуттів, це питання про його використання, іншими словами, це питання політичної практики і питання ідеології як невід'ємної частини такої практики.

Саме так пропонує розглядати націоналізм один із найавторитетніших сучасних західних знавців націоналізму Е. Сміт, вважаючи націоналізм "ідеологічним рухом за досягнення і збереження самоврядування та незалежності від імені групи, частина членів якої прагне створити фактичну потенційну "націю" на зразок інших груп".

Говорячи про націоналізм як про політичну ідеологію, Б. Шейфер, щоб краще конкретизувати поняття націоналізму, зрозуміти його сутність і характер, виділяє 10 атрибутів останнього:

- певна територія, або земля, яка може бути будь-якою за розміром і на якій живуть або бажають жити люди. Вони вірять, що дана земля належить їм, і захищають її усіма засобами;
- спільна культура, зокрема мова, література, звичаї;
- панівні суспільні й економічні інститути, за якими стоять економічні й соціальні інтереси;
- спільна суверенна держава (форма устрою значення не має) чи створення такої держави, виходячи з права на самовизначення;

- віра у спільну історію і часто у спільне етнічне походження, що може мати релігійний чи расовий характер і опирається на реальні факти або міфи;
- перевага у почуттях до людей своєї національності (свої – чужі);
- спільна гордість за минулі й сучасні досягнення (воєнні, економічні), спільна скорбота у зв'язку з пережитими трагедіями, поразками у війнах;
- негативне ставлення до інших народів, особливо тих, з ким колись доводилось ворогувати;
- генетична відданість спільності, яку іменують "нацією", "батьківщиною", "вітчиною";
- спільна надія, що держава і нація житимуть у безпеці.

В. Малахов у праці "Націоналізм як політична ідеологія" пропонує розглядати поняття націоналізму в динамічному ракурсі:

1. Ідеологія становлення держави ("державобудівництво"). Націоналізм тут виступає як ідея забезпечення процесу державного будівництва. Класичним прикладом виступають – рух Рісорджименто, який привів до утворення італійської держави у 1860 р., та об'єднання німецьких держав навколо Пруссії, яке завершилось утворенням Німеччини у 1870 р.;
2. Ідеологія соціальної інтеграції ("націобудівництво"). Держава у цьому випадку уже є, і націоналізм, необхідний для легітимізації заходів з консолідації населення – перетворення останнього в культурну однорідну спільність, націю. Прикладами служать Японія останньої третини ХІХ ст., Туреччина в період правління Мустафи Кемаля (1923-1938), а також Єгипет, Іран, Китай 1920–1930-х р.р.;
3. Ідеологія антиколоніалізму. Це явище в радянський час називалось "національно-визвольним рухом". Весь комплекс політико-ідеологічного явища пов'язаний з боротьбою народів Азії та Африки проти колоніалізму;
4. Ідеологія етнічно мотивованого сепаратизму (сецесіонізму). Під націоналізмом розуміються рухи квебекський, чеченський, тамільський тощо.

Крім вказаних іноді різновидом націоналізму визначають панетнічні інтеграційні ідеології (панарабська, панслов'янська, сіонізм та інші).

К. Левківський пропонує розглядати термін "націоналізм" як у широкому, так і у вузькому значенні. В широкому розумінні – ми можемо говорити про націоналізм для позначення

почуттів, ідей, ідеологій, що наголошують на цінності національної культури, національних інтересів тощо. У вузькому – це назва особливої політичної ідеології поряд з такими, як лібералізм, консерватизм та інші.

Отже, в націоналізмі ми можемо виділити два основні вектори, один із них показує у бік суспільної консолідації. Це націоналізм, який виходить від держави. Другий – направлений проти держави. Це націоналізм, який виходить від культурно-етнічних груп, що прагнуть до політичного суверенітету. Ось чому націоналізм іспанський, індійський, турецький, грузинський наштовхується на протидію каталонського, сикхського, курдського, абхазького націоналізмів.

Таким чином, націоналізм – ідеологія легітимітуюча (виправдовуюча і обґрунтовуюча) зусилля інтеграції чи дезінтеграції держав. Але цими функціями націоналізм не вичерпується. Націоналізм далеко не завжди безпосередньо пов'язаний з діями укріплення або послаблення (руйнування) національних держав. Він доповнюється почуттями і очікуваннями людей, які шукають вирішення гострих проблем власного існування в національній солідарності – в консолідації на основі спільної історії, мови та культури. Націоналізм – одна із найважливіших політичних ідеологій нового часу. Протягом сторіччя (з першої половини ХІХ по другу половину ХХ ст.) дана ідеологія успішно конкурувала з лібералізмом і соціалізмом. В період холодної війни націоналізм був витіснений на периферію і зароджувалась думка, що в майбутньому він остаточно зійде з історичної арени. Разом з тим націоналістичні ідеї знову виступили мобілізуючими після 1989 р. В кінці ХХ ст. у відповідності з базовим принципом націоналізму – принципом відповідності національно-культурних та державно-політичних кордонів – ще раз була "перекраєна" мапа світу, що, у свою чергу, призвело до посилення національних проблем, які в окремих випадках перейшли в національні конфлікти, а ті послужили приводом до глибшого вивчення науковцями проблеми націоналізму.

б) Історіографія націоналізму. Предметом дослідження націоналізм став порівняно недавно – у 20-х роках ХХ століття. Піонерами в цій галузі стали американські історики Х. Кон та К. Хайєс (Гейз). Під їх впливом у 30-40-х роках ХХ ст. сформувалось так зване "історичне націоналізмовечення", яке зберегло свій вплив до 60-х років ХХ ст. Серед європейських істориків цього періоду, які займалися проблемою націоналізму, слід відзначити Т. Шидера, О. Лемберга. Особливо необхідно виділити

науковий доробок М. Гроха, робота якого "Соціальні умови національного відродження у Європі" після перекладу з німецької на англійську мову, мала значний вплив на англо-американське націоналізмознавство.

В 50-х роках ХХ ст. монополія істориків на вчення націоналізму була порушена соціологом і політологом К. Дойчем – праця "Націоналізм та соціальна взаємодія". Він спробував включити дослідження націоналізму в універсальну теорію комунікації. Однак праця К. Дойча не увійшла в світовий науковий вжиток так, як його праця "Нерви управління: моделі політичної комунікації і контролю".

В 1964 році була опублікована програмна стаття Е. Геллнера "Націоналізм", в якій була викладена теорія націоналізму. Початком нової епохи в галузі вивчення націоналізму став 1983 р., коли одночасно вийшли друком праці Е. Геллнера "Нації і націоналізм", Б. Андерсона "Уявні спільноти" та збірник статей під ред. Е. Хобсбаума і Т. Рейнджера "Винайдення традиції". Цього ж року перевидється праця Е. Сміта "Теорії націоналізму". Зазначені теоретичні розробки поглибили наукове розуміння проблеми, сприяли вивченню нових її аспектів, надали змогу подолати упередження і застарілі стереотипи щодо націоналізму, як предмета саме наукового аналізу.

Протягом 80-90-х рр. ХХ ст. формується міждисциплінарне націоналізмознавство, доробок в яке вносять соціологія, політологія, соціальна і культурна антропологія, політична економіка, історія культури. При цьому самих дослідників рідко вдається віднести до однієї з цих дисциплін. Більшість з них усвідомлено будують свою роботу як міждисциплінарну: Р. Брубейкер, Е. Балибар, Х. Бхабха, І. Валлерстайн, К. Вердері, Т. Еріксен.

Щодо української історіографії проблематики націоналізму, слід виділити праці першої чверті ХХ ст.: Д. Донцова "Націоналізм", М. Сціборського "Націократія", "Робітництво і ОУН", С. Дністрянського "Нова держава", "Погляди на теорії права та держави", В. Старосольського "Теорія нації", "Політичне право", "Держава і політичне право", де націоналізм розглядається в контексті ідеології розбудови нової української держави.

У подальшому панування догматичного марксизму-ленінізму блокувало саму можливість наукового вивчення націоналізму, і лише з проголошенням незалежності України дана тематика розпочала розроблятися знову.

Разом з тим, слід зауважити, що сучасні розробки не мають усталеного розуміння терміна. Оскільки він, по-перше, залишається ідеологічним ярликом, по-друге, може трактуватися над-

то широко, сучасні автори вживають конкретніші й ідеологічно "нейтральні" поняття: "національна свідомість", "національний", "українство" тощо.

Щоправда, в наукових працях В. Лісового "Ідеологія націоналізму (проблематика дослідження)", "Культура, ідеологія, політика", О. Забужко – "Філософія української ідеології та європейський контекст", в ідеологічних розробках В. Іванишина "Нація. Державність. Націоналізм" поступово викристалізуються підходи, що ґрунтуються на осмисленні "західних теорій націоналізму", і як підсумок, монографія Г. Касьянова "Теорії нації та націоналізму", в якій зроблена спроба перенести акцент дослідження націоналізму з ідеологічних рамок в наукові.

в) Типологія націоналізму. Виходячи з того, що націоналізм розглядається як багатоаспектне явище, науковці відповідним чином класифікують і форми націоналізму.

Так, на думку К. Хейса (Гейза), націоналізм пройшов декілька етапів, які можна класифікувати водночас і як історичні типи націоналізму:

- гуманітарний націоналізм (націоналістичні доктрини епохи Просвітництва (Г. Дж. Болінброк, Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Гердер). Його представники пропонували відсторонення від сучасних їм проблем, обіцяючи краще майбутнє, ставили надприродне вище за природне;
- яacobинський націоналізм – революційний тип націоналізму, що опирається на принципи попереднього, однак обстоє їх фанатично, не зупиняючись перед застосуванням сили для досягнення своєї мети;
- традиційний націоналізм (Е. Берк, фон Шлегель, Л.–Г. Амбруаз) – виступав як реакція європейської аристократії на революцію 1789 р. і орієнтувався не на революційні та націоналістичні методи досягнення національного ідеалу, а на традицію. Бог виступає верховним арбітром нації. На нього покладається цивілізаційна місія щодо відсталих у соціально-економічному відношенні народів;
- ліберальний націоналізм (Д. Бентам, Дж. Мадзіні, Ф. Гізо) – його представники були прихильниками ідеї, згідно з якою кожна нація має право на власну незалежну державу. Національна держава, з погляду ліберального націоналізму, була вищою цінністю. Влада мала узгоджуватися з правами та свободами особистості. Ліберальний націоналізм визнавав право пригноблених народів на національне визволення;
- інтегральний націоналізм – його ідеологом був француз

Ш. Морра, який відстоював расову основу нації, пропонував ксенофобію. В Україні його представниками були Д. Донцов, М. Сціборський – сформувався наприкінці XIX – початку XX ст. в період наростання імперіалістичних суперечностей, відкидав основні гуманістичні принципи, проповідував принципи повного підкорення інтересів особистості інтересам держави, фанатичну відданість власній нації, мілітаризм. Власна нація для інтегрального націоналізму – найвища цінність.

Французький дослідник П. Альтер зауважує, що сучасний інтегральний націоналізм дедалі частіше вдається до фізичного переслідування "еретиків" та національних меншин, виправдовуючи свої ідеї гаслами "нація над усе", "ти ніщо, твоя нація – все" тощо.

Типологію націоналізму – за його функціональними можливостями і виявами у політичній практиці одним з перших розробив М. Гайдман (1921 р.), відповідно:

- націоналізм пригноблених народів (євреї, ірландці, поляки в Німеччині та Росії XIX ст., греки і вірмени в Османській імперії);
- іредентистський націоналізм народів, які прагнуть відокремлення, визволення з-під влади імперії іноземних завоювників (румун, серби, болгари, італійці в XIX ст.);
- запобіжний націоналізм. Цей тип націоналізму є породженням конкуренції між модерними національними державами. Одна з його домінантних рис – отождолення економічних інтересів певної держави (які проголошуються життєвими інтересами нації) з національною безпекою;
- престижницький націоналізм – в основі його системи цінностей культ славетного минулого, на основі якого наголошується і культивується винятковість певної нації в порівнянні з іншими.

Американський політолог Л. Снайдер дає більш розширену класифікацію націоналізму:

- "сила для об'єднання" (Італія, Німеччина, В'єтнам);
- "сила для статус-кво" (Австро-Угорщина, Російська імперія);
- "сила для братерства" (греки, серби, румун, українці, євреї);
- "сила для незалежності" (усі колишні тоталітарні держави);
- "сила для колоніальної експансії" (Велика Британія, Франція, Португалія, СРСР);
- "сила для агресії" (Німеччина часів Вільгельма та Гітлера, мілітаристська Японія, фашистська Італія);
- "сила для економічної експансії" (США, СРСР);

- "сила для антиколоніалізму" (країни Азії та Африки).

Сучасний націоналізм В. Малахов розглядає по відношенню останнього до держави, де він служить одній із трьох цілей: уніфікації, відділенню (сецесії) і реформам. Відповідно до трьох цілей В. Малахов вибудовує три типи націоналізму: уніфікаторський, сепаратистський і реформаторський.

В якості "уніфікаторського націоналізму" можуть бути зазначені ідеології, зосереджені на націобудівництві в тій чи іншій державі. Націоналістична ідея націобудівництва вирізняється ігноруванням запитів груп, які не належать до державної нації. Нація при цьому трактується в етнічних тлумаченнях.

На політично-правовому рівні націоналізм проявляється в тій чи іншій формі дискримінації меншин. Наприклад, у відмові публічного використання рідної мови.

На рівні соціокультурної репрезентації націоналізм означає вибір етноцентричних символів державності, таких як прапор, гімн, герб, які пов'язують державу з певною етнічною або конфесійною групою.

Ідеологія сепаратистського націоналізму розвивається там, де від етнічної (мовної) або конфесійної групи висувається вимога відділити від певної держави частку її території. Три чверті націоналістичних рухів, які мали місце в кінці ХХ ст., носили сепаратистський характер.

"Реформаторський націоналізм". В сучасних умовах досить складно визначити, в якій мірі націоналісти, декларуючи свою відданість соціально-економічним реформам, дійсно націлені на реформування, а в якій – на чисте утримання влади. Разом з тим, можна виділити декілька випадків, у яких реформаторські функції націоналістичних ідеологій беззаперечні. Це, по-перше, три країни Близького і Середнього Сходу: Туреччина, Єгипет, Іран. У кожній з них націоналізм виступав ідеологічним забезпеченням модернізації і секуляризації суспільства та допомагав протистояти тиску панісламізму. По-друге, це ряд держав Східної Азії: Японія, Південна Корея, Тайвань та Сінгапур. В усіх цих країнах націоналізм стояв в основі консолідації мас, необхідної для "економічного ривка". Без опори на мобілізаційний потенціал націоналізму, успіх "азіатських тигрів" в економічному зростанні був би неможливим.

Здійснений нами огляд типологій націоналізму, зрозуміло, не повний і умовний. Тому що певний націоналістичний дискурс, будучи віднесений до певного типу, обов'язково виявить у собі риси інших типів. Проте відмовлятися від типології не потрібно, вона необхідна в аналітичних цілях.

3. Політичні партії і націоналізм на сучасному етапі

Якщо розглядати ідеологію політичних партій і об'єднань, діючих в сучасному світі, з погляду їх відношення до націоналізму, можна виділити наступні великі групи:

1. Партії політичного "мейнстріма", в риторику яких можуть бути вбудовані окремі елементи націоналістичного дискурсу. Однак останній не займає у їхніх програмних заявах і гаслах значущого місця, в силу чого їх називають націоналістичними.
2. Партії та рухи сепаратистського або реформаторського напрямку, які поєднують націоналістичний дискурс з соціалістичним, соціал-демократичним, консервативним тощо. Такі організації відносять до поміркованого націоналізму.
3. Радикальні партії та рухи, в ідеологіях яких національний дискурс є системоутворюючим. Це представники так званого ультранаціонального або радикального націоналізму. Ультранаціоналістів часто ототожнюють з "крайньо правими". Разом з тим, це не так, оскільки носіями радикально націоналістичних поглядів можуть виступати і "крайньо ліві" організації. Наприклад, "Національно-патріотичний союз Росії" (НПСР), "Сербська радикальна партія", а також більшість сепаратистських об'єднань у Західній Європі: "Фронт національного визволення Корсики", "Шинн Фейн" у північній Ірландії та інші.

Різниця між поміркованими та радикальними націоналістами базується на послідовності проведення ними основних положень націоналістичної ідеології. Помірковані націоналісти готові допустити певну культурно-етнічну неоднорідність національного співтовариства, тоді як для націоналістів радикалів нація без культурно-етнічної гомогенності – нонсенс. Звідси випливає і відмінність між ними в розумінні цілей, засобів (а також темпів) націобудівництва.

Другою важливою рисою, яка відрізняє ультранаціоналістів від їх більш поміркованих однодумців, – проголошений абсолютний пріоритет принципу – нація в усіх сферах суспільного життя. Даний принцип вони готові втілювати в життя, не звертаючи уваги на збитки які несе держава. Наприклад, розривати вигідні економічні зв'язки заради скорішого переходу на "державну мову".

Разом з тим, лінія, яка проходить між поміркованими і радикальними прихильниками націоналізму, умовна. Важливе значення тут відіграє історико-політичний контекст країни, у якій вони діють.

Література

Основна:

1. Ачкасов, В. А. Этнополитология : учебник для бакалавров. – М. : Издательство Юрайт, 2014.
2. Картунов О. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму : [навч. посіб.]. – К. : Університет економіки та права "КРОК", 2007.
3. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму : монографія. – К. : Либідь, 1999.
4. Курас І. І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К. : Генеза, 2004.
5. Малахов В. С. Национализм как политическая идеология: Учебное пособие. – М. : КДУ, 2005.

Додаткова:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування про походження й поширення націоналізму. – К. : Критика, 2001.
2. Бьюкенен А. Сепаратизм. Право на отделение, права человека и территориальная целостность государства. – М. : Рудомино, 2001.
3. Ивлев К. Об истории национализма // Патриот. – 2003. – № 25.
4. Кафарський В. Нація і держава: культура, ідеологія, духовність. – Івано-Франківськ : Плай, 1999.
5. Медвідь Ф. Українська національна ідея, як детермінантна державотворчих процесів // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1.
6. Михальченко М. Українська національна ідея: Підказ для політичних лідерів // Політичний менеджмент : Український науковий журнал. – Спец вип. – 2007.
7. Нагорна Л. Поняття "національна ідентичність" і "національна ідея" в українському термінологічному просторі // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2.
8. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / Переклад з англійського. – К. : "К.І.С.", 2004.
9. Соколов М. Национализм и либерализм // Эксперт. – 2004. – № 1.
10. Шкляр Л. Інтеграційний потенціал Національної ідеї в політичному просторі України // Наукові записники Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – 2000. – Вип. 12.
11. Gellner E. Nations and Nationalism. – Cornell University Press, 2008 – 152 p.
12. Smith A. Nations and Nationalism in a Global Era. – John Wiley & Sons, 2013. – 222 p.
13. Smith A. Nationalism: Theory, Ideology, History. – John Wiley & Sons, 2013 – 224 p.

ЛЕКЦІЯ 5. ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ, ЙОГО СПЕЦИФІКА

План

1. Етнонаціональний конфлікт як соціально-політичне явище.
 - а) Природа етнонаціонального конфлікту.
 - б) Суб'єкт національних конфліктів.
2. Концепція етнонаціональних конфліктів.

1. Етнонаціональний конфлікт як соціально-політичне явище

Розглядаючи сучасні соціальні, політичні і правові конфлікти, ми маємо на увазі окремі сфери суспільних відносин, хоча поділ їх відносний і носить теоретичний характер. Проте, коли мова

заходить про національні конфлікти, об'єктом аналізу стають відносини, де навіть теоретично було б не зовсім коректно виділяти ті чи інші сфери суспільного життя. Це комплексні відносини, де внутрішньо взаємозв'язані, переплітаються, переходять одні в другі соціальні, економічні, політичні, культурологічні, правові, соціально-психологічні, релігійні фактори. Саме звідси випливає складність у дослідженні національного конфлікту.

Д. Зеркін в підручнику "Основи конфліктології" визначає: "національний конфлікт, як конфлікт міжнаціонально-етнічними спільностями чи їх частинами". Більш глибоке визначення національного конфлікту ми знаходимо в "Політології" С. Гелея і С. Рутара: "Національний конфлікт — це конфлікти між національними державами, окремими етносами, етнічними групами з метою захисту прав своїх співвітчизників, приєднання їх до історичної території, здобуття адміністративно-територіальної автономії або національної незалежності, розподілу влади, престижу і матеріальних ресурсів".

За своїми типологічними характеристиками національний конфлікт є, перш за все, соціальним, оскільки його суб'єктом виступають великі соціальні групи, інтереси яких стають суперечливими внаслідок існуючої нерівності соціальних статусів цих груп в існуючій соціальній системі, в конкретній країні. Одночасно це і конфлікт, який має також політичний аспект, тому що жодна цивілізаційна нація не сформувалася поза прибуттєвою їй політичній організації, політичній державі. Сьогоднішні національні конфлікти, як стверджує Д. Зеркін, де

б вони не відбувалися, виникли й існують на ґрунті прагнення національних груп (меншості) до політичної незалежності від націй – носіїв, існуючих у відповідних державних системах. На даному етапі у світі немає виключно національних конфліктів, а є національно-політичні конфлікти.

Національно-етнічні конфлікти мають давню історію. Їм передували міжплеменні, міжобщинні, конфесійні конфлікти. Відомі в Європі хрестові походи (християн проти мусульман), війни між католиками і протестантами та турками-мусульманами і балканськими народами тощо.

Національно-етнічні конфлікти сучасного типу (у вигляді національних рухів) стали виникати в XIX та XX ст. В Європі вони були пов'язані з формуванням незалежних держав і завершенням становлення сучасних націй (балканської, німецької (германської)), в Азії – головним чином з боротьбою народів за визволення від колоніальної залежності (Індія, Іран, Афганістан та інші), в Америці – з боротьбою за незалежність від Іспанії та Великої Британії. Окремі конфлікти, які спалахнули в кінці XIX ст., перманентно відновлюються і сьогодні. Наприклад, курдський національний рух: іще на конференції у Версалі по підсумках I світової війни представники курдів вимагали національної незалежності, але не отримали її до сьогодні. Зі створенням на початку XX ст. англійцями в Палестині "Єврейського національного осередку" виник конфлікт між арабами і євреями, який продовжується до сьогодні. Конфлікти, пов'язані з протиріччями між етнонаціональними інтересами, відіграють "важливу" роль і в нас час, хоча вони безпосередньо виникали із суперечливих питань територіально-державної побудови. У кожному випадку конфлікту боротьба розгорталася за державне самовизначення певної етнонаціональної групи, яка опинилася в безправному стані. Наприклад, в Південній Африці таким було чорношкіре населення, на Близькому Сході – араби-палестинці, в Туреччині та Іраку – курди і т. д. В Європі конфліктами, пов'язаними з етнонаціональними відмінностями, стали югославський, грузинсько-абхазський, англо-ірландський; в Азії – між етнічними групами Афганістану, Республіки Бангладеш, Індії, Індонезії, Філіппін, Камбоджі, Шрі-Ланки, Таджикистану; в Африці – між етносами Алжиру, Анголи, Ліберії, Руанди, Сомалі, ПАР, Судану, Ефіопії; в Центральній та Південній Америці – між різними етнічними спільностями Колумбії, Гватемали, Перу.

а) Природа етнонаціонального конфлікту. Природа національних (національно-етнічних) конфліктів впливає з характеру етносів і націй як державно-політичних, соціально-економічних і соціально-культурних спільностей людей, комплексних, багатосторонніх зв'язків між ними. У кінцевому результаті конфлікти виростають на ґрунті протиріч між інтересами етнонаціональних спільностей.

Інтереси формуються:

- у випадку етносу – як інтереси замкненої групової організації людей і групового мислення, де індивід не відокремлює себе від групи, і для нього будь-яка інша група виступає в якості ворожої по відношенню до своєї;
- для нації – як інтереси більш широкої не замкненої, але все ж таки відокремленої самостійно існуючої, державно оформленої спільності, яка набула своєї соціально-економічної основи.

Протистояння одного етносу іншому породжується їхньою груповою замкненістю, відсутністю фундаментуючих цінностей, які сприяють взаємному співробітництву. Тільки єдине релігійне вірування або довготривале співіснування в рамках певного соціального простору може блокувати ворожість етносів і створити умови для злиття їх у національне утворення (як це проходило в Європі).

Конфліктність у взаємовідносинах між націями виникає в умовах ураження інтересів однієї і панування інтересів іншої. Будь-яка нерівність: політична, правова, економічна, культурна, конфесійна та пов'язане з цим панування одних над іншими перешкоджає вирішенню завдань самостійного розвитку національних спільностей і викликає протистояння. Поле конфлікту формується в різних ракурсах.

Джерелами конфлікту можуть бути:

- будь-яка історична несправедливість (з позиції одного з етносів), яка повинна бути виправлена;
- захоплення території – життєвого простору етносу;
- руйнування його системи культурних цінностей і "нав'язування" чужих цінностей;
- погіршення через провину іншої "нації" екологічного середовища;
- господарсько-економічна експансія;
- мовна нерівноправність тощо.

Разом з тим при будь-якому першоджерелі визначальними проблемами протистояння в підсумку стають територіально-державне самовизначення нації або національно-культурний

принцип організації суспільного життя даного етносу. В історії нерідкі варіанти інтеграції етносів в єдину національну спільність, оформлення єдиної державно-територіальної цілісності, загального державно-політичного об'єднання народів, що, в свою чергу, породжує проблему національно-культурної автономії.

б) Суб'єкт національних конфліктів. Суб'єктами етнонаціонального конфлікту виступають: поділені певними відмінностями і протиріччями етноси, національні спільності і їх складові, так звані корінні народи і національні меншини (асимільовані в націю етноси, які не являються елементами її основи), багатонаціональні (інтернаціональні) утворення й національні групи, які входять до них, національні держави, різні національні організації та еліти. Реально діючими агентами конфліктів виступають групи, організовані в національний рух. Останні формуються і розвиваються по змозі виявлення, загострення міжнаціональних протиріч та усвідомлення їх відповідними суб'єктами.

Поширення національного руху призводить до збільшення його суб'єктів. Якщо спочатку це частина найбільш активної національної буржуазії і інтелігенції, то з часом ряди руху поповнюють інші версти населення, що усвідомлюють ураження своїх групових (общинних, етнічних) інтересів, в тому числі – зв'язаних з релігійним фактором. Поступово, стихійно виниклі сили стають організованими агентами боротьби; проходить і збільшується розмежування даного суспільства (соціальної єдності) на "своїх" і "чужих", "союзників" і "ворогів". Різноманітні елементи "своїх" об'єднуються, щоб домогтися поставлених цілей в боротьбі за спільну справу, що не виключає виникнення в майбутньому конфлікту в середині цього об'єднання. Прикладом може служити Індія: мусульмани, індуси, сикхи разом виступали проти англійського панування, але потім були втягнуті у взаємні конфлікти, значною мірою із-за релігійних факторів. Внаслідок чого ці конфлікти призвели до державного роз'єднання індуської і мусульманської общин.

2. Концепція етнонаціональних конфліктів

2. Багатоплановість етнонаціональних конфліктів пояснює існування в літературі суперечливих поглядів на це питання. При цьому автори по різному класифікують ці

концепції, дають їм власні найменування, а іноді групують і аналізують їх без визначених класифікаційних основ. У результаті майже кожна праця, що містить теоретичний розділ, пропонує власну картину сучасної етнонаціональної конфліктології, і перелік основних концепцій може здійснюватись від двох-трьох до десяти і більше.

Виділимо наступні концепції етнонаціональних конфліктів і зародження національних рухів:

- внутрішнього колоніалізму;
- етницистську;
- неоетницистську, що поєднує риси двох попередніх.

Представник концепції внутрішнього колоніалізму американський історик і соціолог М. Хехтер ("Внутрішній колоніалізм: кельтська смуга в британському національному розвитку 1956-1966 рр."), використовуючи марксистську методологію, пояснював причини виникнення національних рухів економічними чинниками. За цією концепцією нерівність розвитку капіталізму породжує нерівномірний розподіл матеріальних ресурсів між розвинутою центральною етнічною групою і відсталою периферією, що породжує в останньої почуття етнічної солідарності в боротьбі за свої економічні інтереси. М. Хехтер допускав також можливість боротьби високорозвинутої периферійної групи у відсталих великих державах. Ступінь групової етнічної солідарності залежить, на думку М. Хехтера, від обмеженого доступу її членів до розподілу матеріальних благ, а також можливості приєднання до інших груп, щоб реалізувати власну життєву мету. Така ситуація породжує залежність людини від групи, змушує чітко підпорядковуватися груповим інтересам, оскільки життєві блага її забезпечуються груповою належністю.

Проти концепції внутрішнього колоніалізму виступили представники етницистського напрямку. Англійський соціолог, історик Е. Сміт ("Теорія націоналізму", "Етнічне походження нації", "Національна ідентичність") сутність національних рухів вбачав не в економічних, а в етнокультурних чинниках, зокрема, в національному ідеалі, який, на його думку, передбачає віру в те, що всі, хто має спільну історію і культуру, прагнуть бути самостійними, об'єднаними на своїй батьківщині. Національний ідеал містить такі елементи, як мрія, культура, солідарність і політика. Інший представник цієї концепції американський соціолог Б. Андерсен ("Уявні спільноти") стверджує, що етнічність ґрунтується на таких основних елементах, як мова, релігія, династична держава; що етнічна ідентичність

значно більша, ніж інші ідентичності, дає почуття людині власної гідності, безпеки, щастя, надії на майбутнє; що прагнення до національного самовизначення поєднується з вірою людей у можливість досягти кращого життя спільно з тими, хто близький за певними культурними цінностями; що економічні і політичні відмінності самі собою не спричиняють до національних рухів, вони лише посилюють їх на тлі етнонаціональних прагнень.

У західній соціології викристалізувався напрям, який намагається пояснити причини націоналістичних рухів економічними, етнокультурними і психологічними чинниками. Американський вчений Дж. Ротшильд у праці "Етнополітика" пояснює причини націоналістичних рухів "політизацією етнічності", тобто перетворення її з психологічної, культурної і соціальної величини в політичну з метою збереження специфічних етнокультурних рис. Проте, на думку Дж. Ротшильда, етнокультурних рис недостатньо для мобілізації етносу в політичну спільноту. Для цього потрібні:

- по-перше, еліта, яка має певні (релігійні, соціальні та політичні) інтереси і здатна мобілізувати етнічну групу в організований рух;
- по-друге, суперництво між елітами через порівняно обмежений доступ до розподілу ресурсів, цінностей і влади у суспільстві.

Дж. Ротшильд розкриває зв'язок процесу політизації етнічності з процесом модернізації, якого зазнають як сучасні, так і перехідні суспільства. Модернізація посилює соціальну мобільність, а також нерівність, що спонукає етнічну групу вступати у конкуренцію за владу, статус і добробут. Модернізація також сприяє вияву гібридної тенденції, яка полягає в одночасному проникненні в етнічну групу універсальної культури і посиленні етнополітичної солідарності. Дж. Ротшильд висуває тезу, що політична відчуженість людини, зумовлена процесами технократичної раціональності, породжує в ній потребу через етнічну належність подолати процес знеособлення і розпаду. Пріоритетність етнічних рис над суспільно-класовими й іншими видами ідентичності, на думку Дж. Ротшильда, зумовлена спільними психологічними рисами, які глибоко пронизують підсвідому структуру особистості.

Іще однією концепцією, яка не співпадає з перерахованими, є концепція американського соціолога Д. Горовіца ("Етнічні групи в ситуації конфлікту"). Він вважає що значне зосе-

редження на економічній детермінації конфлікту (концепція внутрішнього колоніалізму) залишає поза увагою не матеріальні і не раціональні сторони цього феномену. Д. Горовіц звертає увагу на пристрасті, розпалювані такими факторами, як легітимність становища, що займають етноси, групи в країні, і символи престижу.

Підає критиці Д. Горовіц і етноцистську концепцію. На його думку, в деяких випадках незгода з приводу цінностей не тільки не веде до конфлікту, але й сприяє його вирішенню. Прикладом слугує мирне співіснування етнічних груп в Малайзії: вона забезпечується саме повагою до інших норм. Крім того, Д. Горовіц звертає увагу на такий фактор як "нерівномірно розподілена легітимність". У традиційних суспільствах зазіхання (традиційних) лідерів на авторитет, як правило, не заперчується.

Отже, критичної рефлексії вимагають як економіко-центристські, так і культуро-центристські моделі конфлікту. Разом з тим, в загальному, Д. Горовіц не ставить під сумнів, що в основі конфлікту лежать протиріччя інтересів. Головне – не зводити інтереси лише до матеріальних.

Етнічні групи, які беруть участь у конфлікті, на думку В. Малахова, борються за доступ до соціальних ресурсів, будь-то економічні, політичні чи культурно-символічні. Вони воюють за статус, який знову ж може вимірюватись як в категоріях економічної могутності і політичного впливу, так і в категорії символічного статусу. Такий, наприклад, соціальний ресурс, як освіта, включає в себе як "матеріальну", так і "нематеріальну" символічну складову. З іншого, доступ до освіти безпосередньо пов'язаний з можливістю підвищення статусу членів групи. З другого боку важливий сам факт наявності національних шкіл та університетів у символічному плані. Свій університет – предмет гордості групи, важлива складова її символічного капіталу. Тому закриття університету може служити приводом для конфлікту або поворотним пунктом в його ескалації. Так трапилося на початку 1990-х рр. в Сухумі (Абхазія) і в кінці минулого тисячоліття в Приштині (Косово).

Отже, концепції етнонаціонального конфлікту базується на матеріальних, культурних, легітимних, статусних основах, які як поєднуються, так і заперечують одна одну. Разом з тим, усі вони збігаються в одному: в центрі конфлікту лежать інтереси.

Література

Основна:

1. Абдулатипов Р. Г. Этнополитология. – СПб. : Питер, 2004.
2. Ачкасов В. А. Этнополитология : учебник для бакалавров. – М. : Издательство Юрайт, 2014.
3. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки 1918-1945 рр. / Підруч. для студ. вищ. навч. закл. – Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. – 2-е вид., доповн., переробл. – К. : Слово, 2003.
4. Зернин Д. П. Основы конфликтологии : курс лекций. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998.
5. Малахов В. С. Национализм как политическая идеология : учебное пособие. – М. : КДУ, 2005.
6. Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. – К. : МАУП, 2003.
7. Політологія у запитаннях і відповідях : навчальний посібник / Г. І. Оніщенко, Д. Т. Дзюбка, І. І. Дуднікова, та ін. / За заг. ред. К. М. Левківського. – К. : Вища школа, 2003.
8. Політологія : підручник / І. С. Дзюбка, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко та ін. За загальною ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. – 2-е вид. – К. : "Вища школа", 2001.
9. Скібіцька Л. Конфліктологія : навчальний посібник для студ. вищих навчальних закладів. – К. : Центр учбової літератури, 2007.
10. Тихомирова Є. Б., Постолюк С. Р. Конфліктологія та теорія переговорів : підручник. – Рівне : Перспектива, 2007.

Додаткова:

1. Волков В. К. Этнократия – непредвиденный феномен посттоталитарного мира // Полис. – 1993. – № 2 (14).
2. Горовіц Д. Л. Міжетнічні конфлікти / Пер. з англ. О. А Ківшик. – Харків : Каравела, 2004.
3. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта // Социологические исследования. – 1994. – № 5.
4. Держалюк О. М. Політичний конфлікт як фактор внутрішньої загрози національній безпеці // Стратегічні пріоритети. – 2006. – №1.
5. Кіссе А. Новітні концепції етнічного конфлікту: сутність і типологія // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1.
6. Москалев А. А. Теоретическая база национальной политики КНР (1949-1999). – М. : Памятники исторической мысли, 2001.
7. Сенюшкіна Т. О. Державні механізми управління етнічними конфліктами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". – К., 2007.
8. Фишер Р. Путь к согласию, или переговоры без поражения / Р. Фишер и У. Юри. – М. : Наука, 1990.
9. Holton R.J. Globalization and the Nation State: 2nd Edition. – Macmillan International Higher Education, 2011. – 256 p.
10. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – Simon and Schuster, 2007. – 368 p.

ЛЕКЦІЯ 6-7. НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В УМОВАХ ДЕВАЛЬВАЦІЇ СУВЕРЕНІТЕТУ

План

1. Національні держави в умовах глобалізації.
2. Національні проблеми і культурний плюралізм в ліберально-демократичних країнах.
3. Націоналізм як засіб колективної мобілізації (Японія, Китай).
4. Проблеми розбудови національних держав в країнах Східної Європи.

1. Національні держави в умовах глобалізації

Процес глобалізації, який відбувається на даному етапі розбудови суспільства, охопив усі сфери його розвитку: економічну, політичну, культурну, безпосередньо втягуючи (хоча в різних ступенях) усі націо-

нальні держави.

Входження національних держав у глобальну економіку породжує явище, яке експерти описують як звуження, поглиблення, девальвація суверенітету.

Девальвація (від лат. de – рух униз, valeo – коштує) – офіційне зниження вартості грошової одиниці.

Нації – держави не володіють ресурсами, достатніми для того, щоб будувати свою політику, не враховуючи ситуацію на світовому фінансовому ринку. Вартість операцій, які відбуваються на цьому ринку за один день, перевищує, за одиничними винятками, річний бюджет будь-якої держави. Теоретично біржові спекулянти можуть обвалити курс тієї чи іншої національної валюти за декілька годин.

Виходячи з того, наскільки держави зацікавлені в розвитку своєї економіки, настільки вони зацікавлені і в іноземних капіталовкладеннях. Це означає, що державам приходится брати курс на створення "сприятливого інвестиційного клімату", що рідко співпадає з курсом на підвищення рівня життя громадян.

У процесі збільшення глобальної взаємозалежності відбувається девальвація як економічного, так і політичного суверенітету, хоча різні суб'єкти охоплені цим процесом у різній мірі. Наприклад, є різниця між суверенітетом в політичній сфері – Гватемали чи Китаю.

Розмежування між прихильниками націоналізму і їх опонентами розпочинається з інтерпретації поняття "національні

інтереси". Для ліберально-консервативних політиків національні інтереси поєднуються (суть) з державними інтересами, а не з інтересами етнонації. Переслідувати інтереси держави вони прагнуть шляхом вбудовування останніх у міжнародні економічні і політичні структури, тоді як для націоналістів національні інтереси а priori несумісні з глобалізацією. Переслідувати національні інтереси у цьому випадку означає протистояти глобалізації. В економічній сфері – не допускати збитків "економічної" ("продовольчої", "енергетичної") безпеки, у політичній сфері – максимально збільшувати військову могутність. Держава в такому випадку опиняється "розірваною" між полюсами цього протиріччя.

Таким чином, глобалізація веде до того, що дотримання імперативи націоналізму – безумовного пріоритету принципу нації в усіх галузях державно-суспільного життя – прерогативою могутніх держав.

Дана ситуація – послаблення нації-держави, на думку В. Малахова, веде, по-перше, до дрейфу лояльності, по-друге, до збільшення суспільств ідентичності.

Зміни в даній сфері можна охарактеризувати наступним чином: нація-держава перестає виступати переважними об'єктами лояльності як для індивіда, так і для груп. Разом з тим, у державах різного типу цей процес проходить по різному.

У штучних політичних утвореннях, якими є більшість політичних країн, що сформувались внаслідок розпаду колоніальної системи, посилюється етнолінгвістична та етноконфесійна лояльність. Не випадково ці країни політологи називають не "націями-державами", а "державами-націями". З погіршенням економічної ситуації в африканських країнах поширюється "трайбалізм", вибудовуючи солідарність по етнічному (або навіть родоплемінному) принципу. Відповідним чином у країнах Близького і Середнього Сходу з послабленням центрального уряду відбувається перегруповання сил, результатом якого виявляється зовнішнє втручання і реорганізація політичного простору ззовні. Так, наприклад, відбулось у Лівані, Лівії, Сирії, Афганістані.

Не послаблюються, а в певних випадках і загострюються сепаратистські настрої в індустріально розвинених країнах з поліетнічним населенням. Як і раніше, гостро стоїть питання про незалежність країни басків, Фламандський союз (Vlaams Blok), який виступає за вихід Фландрії зі складу Бельгії, збільшує електорат. Далеко до вирішення квебекське питання. Глобалізація не тільки не призвела до зменшення домагань етнічних

меншин на суверенітет, але озброїла їх новими можливостями. Окрім етнічної і мовної, об'єктом лояльності починає виступати регіональна належність. Так в Італії організація "Ліга Норд" виступає за відділення північних більш розвинених економічних регіонів від південних, відсталих. Піднімають питання про вихід з Іспанського Королівства жителі Автономної області Каталонії.

Глобалізація веде як до стимулювання відмінностей (культурної уніфікації), так і до появи нових. Поява нових відмінностей приходить у двох формах:

- форсування субкультурних особливостей, підведення життєво-стильових характеристик груп під фундаментальні відмінності культур;
- поглиблення усіх існуючих національних відмінностей, пов'язаних з релігійною належністю. Лінії політичного розмежування постають у якості ліній "міждивілізаційного" розмежування. Наприклад, як розмежування "християнської" та "ісламської" цивілізацій.

Держава стає простором більш ніж для однієї культури і не в змозі зупинити процес культурної диверсифікації на власній території. Політика націобудівництва, націлена на формування однорідної культурної спільності, виявляється надто дорогою, і ця справа не приносить очікуваних результатів.

В результаті, національна держава як інститут втрачає контроль над самоідентифікацією індивідів. Нація поступово перестає бути тією "уявною спільнотою", членство в якій переживається як особистий стержень, як щось конститутивне для індивідуальної ідентичності. Місце національної спільноти можуть займати уявні спільноти, засновані на ідеології, релігії або знанні. Для постсучасних індивідів належність до такої спільності – субнаціональної або наднаціональної – може бути важливішою за їхню належність до нації – держави. Настільки важливою, що вони не визнають за свій обов'язок службу у війську та інші прояви традиційних патріотичних доброчинностей.

У кінці 90-х рр. серед французів було проведено опитування, в якому пропонувалось відповісти на запитання, "що для вас важливіше":

- державно-національна незалежність;
- соціальна незалежність;
- власна ідентичність.

Першу відповідь вибрали 11%, другу – від 7 до 10%, третю – від 78 до 84%.

Відповідно, іншим опитуванням, на питання про готовність захищати державу із зброєю в руках в разі загрози національній безпеці, негативну відповідь дали 41% німців, 46% французів, 46% японців, 49% бельгійців, 54% італійці. (Доган М. Падение традиционных ценностей в Западной Европе: религия, государство – немца, власть // Мировая экономика и международные отношения, 1999. – № 12. – С. 23-30).

Серед спільних ідентичностей, заснованих на релігії, найбільш потужними сьогодні є групи ісламістів. Іслам, або політичний іслам, складається з великої кількості груп із різними політичними та релігійними поглядами. Менш помітні на політичному полі, але не менш значущі для людей, які у них входять, організації релігійних фундаменталістів – мусульманських (не тільки шиїтських), християнських (не тільки протестантських), а також групи прихильників НРР (нових релігійних рухів).

Із спільнот ідентичності, заснованих на ідеології, необхідно виділити екологізм і фемінізм.

Нарешті, на сучасну політичну і культурну ситуацію все більший вплив мають спільноти ідентичності, засновані на знаннях. Це, перш за все, міжнародні експертні об'єднання, а також міжнародні асоціації вчених.

Отже, національні держави, особливо ті, які розпочали націобудівництво, попали досить у важку ситуацію, пов'язану з глобалізацією, яка ставить такі два завдання:

- по-перше – не розчинятися у світовій культурі, зберегти свою ідентичність;
- по-друге – не дати зруйнувати державу із середини.

2. Національні проблеми і культурний плюралізм в ліберально-демократичних країнах

Розглядаючи дане питання, ми насамперед зупинимось на країнах ліберальної демократії та їх політиці відносно національних (етнічних) меншин.

До середини ХХ століття держави, побудовані на ідеалах ліберальної демократії, притримувалися загальної стратегії націобудівництва, а саме: проводили форсовану асиміляцію культурних меншин. Незалежно від їх походження (етнічні меншини з числа корінного населення даної країни, або меншини, які сформувались внаслідок імміграції з інших регіонів (алжирці у Франції чи мексиканці у США)), від них очікували розчинення у "плавильному котлі" нації або уже існуючої, або, яка тільки формується. Для

ліберальної демократії ("національні держави" Старого Світу, "імміграційні країни" Західної півкулі) була характерна орієнтація на традиційний ідеал нації як згуртованої спільності. Культурні відмінності розглядалися як переборні і не були предметом суспільних дискусій.

З другої половини 60-х років XX століття асиміляційна стратегія розпочинає піддаватися ревізії. У результаті чого демократичні держави протягом наступних 20 років, після 1960 р., приходять у тій чи іншій формі до визнання культурного різноманіття. Вони перестають рахувати культурну неоднорідність тим, що належно перебороти або ліквідувати. Цьому сприяли обставини, які можна об'єднати у дві групи:

- демократизація;
- міграція.

До першої групи належать демократичні рухи 1960-х рр. Оскільки "двигуном" цього руху була молодь, його іноді асоціюють з "молодіжною революцією". Разом з тим, цей рух необхідно розглядати ширше. Він включив у себе різні елементи: радикальний демократизм так званої "нової лівої" опозиції, частково побудований на ідеях марксизму, маоїзму і анархізму; рух за громадянську рівність (в Європі – за права жінок, у США – за права негрів); робітничий рух.

На цій хвилі заявили про себе і організації, які боролись за права меншин (релігійних, етнічних, сексуальних). Такі дії призвели до зміни суспільної думки у бік демократизації, спочатку мислення, а потім соціально-політичних інститутів. Відбулися:

- демілітаризація у символічній сфері;
- дискредитація патримоніальних зразків поведінки (утвердження цінностей "антиавторитарного" виховання тощо);
- поширення ідеалів толерантності, плюралізація культурних орієнтацій.

У результаті, покоління, яке виросло протягом останньої третини XX століття, досить сильно відрізняється від покоління, яке складало основу західних суспільств у 50-х рр.

Другою групою, що визначила трансформацію західних суспільств, можна назвати імміграційний процес, який значно посилювався у згаданий період.

Якщо до Другої світової війни і деякий час після неї мігранти вливалися у суспільство, яке їх приймало, "розчинювалися" в ньому в результаті окультуризації, або утворювало незначні за кількістю меншини, то з новою хвилею імміграції "упоратися" методами 50-60 рр. (обмеження у прийнятті нових і асиміляції прийнятих емігрантів) було неможливо.

Основну масу в цій хвилі складають переселенці з країн третього світу, люди, які досить віддалені від країн, що їх приймають, культурною дистанцією. У 1965 р. США, у 1967 р. Канада, 1973 р. Австралія відмінили расово-етнічні критерії при прийнятті емігрантів. У Європі подібних обмежень *de jure* не існувало і раніше (хоча вони існували *de facto*). Проте, якщо раніше вони огорожували себе від небажаних переселенців жорсткими квотами, то економічна і демографічна ситуація, яка склалася протягом останньої третини ХХ століття, змусила їх відмовитися від старої стратегії. Крім того, значний вплив на позицію держав відносно мігрантів чинить громадськість. Відповідно, західні індустриально розвинені держави змушені:

1. з гуманітарних міркувань дозволити в'їзд значної кількості біженців і осіб, які просять політичного притулку (захисту);
2. з тих же гуманітарних міркувань дані країни утримуються від депортації осіб, звернення яких про надання громадянства було відхилено;
3. частково з міркувань безпеки і підсилення правопорядку, частково з економічних причин (збільшення податкових надходжень, звуження сфери тіньової економіки) дані держави періодично проводять "міграційні амністії", надаючи можливість нелегальним мігрантам отримати статус легальних.

В результаті, частка емігрантів у структурі населення західноєвропейських суспільств складає від 5-6 до 17-18%. В статистику не попадають емігранти які одержали громадянство. Якщо врахувати й цих осіб, то кількість емігрантського населення значно виросте. Наприклад, у Нідерландах іноземці офіційно складають 5% від загальної кількості жителів, але якщо сюди прибавити мігрантів, які стали громадянами країни, а також тих голландців, один з батьків яких – не голландського походження, цифра виросте до 16%. Що ж до великих міст, то "немісцеві" складають тут від четверті до третини населення. У еміграційних суспільствах ця частка ще вища. У деяких мегаполісах Північної Америки більша половина мешканців або народилася за межами країни, або є прямими нащадками мігрантів. Від трьох четвертих до чотирьох п'ятих жителів канадських мегаполісів – Торонто, Монреалю і Ванкувера – не британського і не французького походження.

Війни, які охопили країни Африки і Близького Сходу (Лівія, Сирія, Афганістан, Ірак) спонукали до нової хвилі міграції. За визначенням Єврокомісара, з питань розширення та добросусідства Йоганнеса Гана, це найбільша міграційна криза в Європі з часів Другої світової війни. Ціна, яку сьогодні платить Єв-

ропа за вирішення міграційних проблем, дуже висока. По-перше, більшість біженців поводять себе як споживачі, керуючись принципом "переді мною всі боргують". Вони впевнені в тому, що жодна європейська держава не наважиться відмовити їм у притулку. І вони праві – сьогодні лише Данія офіційно прийняла закони, котрі обмежують міграцію, тоді як Німеччина вже заявила про те, що готова прийняти біля 800 тис. біженців. По-друге, сирійці, єгиптяни та інші мігранти, які переїжджають до Німеччини, Австрії тощо, не хочуть інтегруватися в європейський простір, переймати європейські цінності. Навпаки, вони виступають за збереження своєї національної та релігійної ідентичності. По-третє, враховуючи рівень виховання та досвід "спілкування зі зброєю", такі мігранти швидко утворюють злочинні угруповання, загрожуючи безпеці місцевих жителів. Уже зараз у донедавна спокійних європейських містах є райони, з яких через небезпеку для життя та здоров'я виїхали представники корінних націй, а залишилися вихідці з Африки та Азії.

Згадані події, з одного боку, підняли з новою силою питання мігрантів, з іншого, спонукали до перегляду традиційного ідеалу національного суспільства, удосконалення змісту поняття "мультикультуралізм", яке отримало своє розповсюдження в кінці 80-х на початку 90-х років.

У слово "мультикультуралізм" вкладають декілька різних змістів:

- культурне різноманіття тієї чи іншої країни, пов'язане з етнічною, мовною і релігійною неоднорідністю її населення;
- соціальна і політична практика, спрямована на організацію співжиття в умовах культурного різноманіття;
- ідеологія, націлена на заохочення культурного різноманіття.

У першому випадку даний термін часто вживається в американській публіцистичній і дослідницькій літературі. Європейські автори, як правило, не змішують факт культурної плюралістичності з відношенням до цього факту. Мультикультуралізм – це або певна риторика, або певна практика (або те і інше разом). Самі по собі обставини, що тим чи іншим країнам (наприклад, Китаю, Іраку, Туркменії) властива висока ступінь культурного різноманіття, ще не є основою говорити про "мультикультуралізм" у цих країнах.

У різних контекстах термін "мультикультуралізм" має різні констатації. У Канаді, де він з'явився вперше, означає повне зрівняння у публічній сфері прав англomовної більшості і франкомовної меншості. Французька мова стала офіційною (державною) на усій території країни, а в Квебеку прийняті за-

кони забезпечують збереження французької мови і культури. В Австралії з "мультикультуралізмом" пов'язана переорієнтація політики у сфері еміграції – відмова від переваги на користь "білих" мігрантів. У США мультикультуралізм спочатку означав визнання рівного статусу червоношкірих громадян з білими і спеціальні заходи з подолання наслідків дискримінації. У Західній Європі про "мультикультурну" спільноту заговорили у зв'язку з пошуком адекватної моделі інтеграції мігрантів.

Слід зазначити, що в деяких країнах у суспільних дебатах слова "мультикультуралізм" або "мультикультурне суспільство" можуть бути відсутні. Разом з тим, політика направлена на організацію співжиття в умовах культурно-етнічного різноманіття, там проводиться.

Для країн, орієнтованих на традиційний ідеал національної держави, характерно "хворобливе" ставлення до феномену еміграції взагалі і до присутності мігрантів на своїй території, зокрема. Міграцію тут розглядають як перешкоду національній єдності. Від емігрантів вимагають:

- або повної асиміляції;
- або їх розглядають як тимчасових жителів країни, які рано чи пізно її залишать. У цьому випадку проходить фактична сегрегація мігрантів, їх відділення від основного складу (хоча, розуміється, це не сегрегація у тому вигляді, якому вона практикувалася у США до 1965 року, або ПАР до 1992).

Перша з цих вимог найбільш послідовно реалізується у Франції, друга – в Німеччині.

Французький – "республіканський" – ідеал національної спільноти заснований на уявленні про націю як спільноту громадян. Критерій належності до спільноти, на перший погляд, чисто політичний: для того, щоб бути французом, необхідно бути французьким громадянином. Расові, релігійні, етнічні особливості до уваги не приймаються. Суть цієї концепції в тому, що громадянин – це той, хто розділяє цінності французької Республіки, а не той, хто належить французам по крові. Разом з тим, поряд з політичним членством в нації дана концепція передбачає і культурне членство.

Зрозуміло, що в такому розумінні національної спільноти закладено сильну тенденцію до гомогенізації. Нація – однорідне культурно-політичне ціле. Ті, хто бажає в неї увійти, підтримуються, але при умові, що вони увіллються в ціле, не порушуючи його однорідності, – асимілюються.

Саме для реалізації даної концепції розроблялися програми, виділялися кошти:

- висувалися перешкоди компактному розселенню мігрантів;
- заборонялось створення суспільних організацій за етнічними ознаками (заборона була відмінена лише у 1981 році);
- весною 2004 року національні збори більшістю голосів підтримали законопроект, відповідно до якого у французьких школах забороняється носити релігійну символіку. До числа останніх зараховано католицький хрест поверх одягу, кіпа і хіджаб (головний наряд мусульман).

До недавнього часу у законодавстві про громадянство Франції діяв жорсткий принцип *jus soli* ("право ґрунту"). Діти, які народилися на території країни у постійно проживаючих мігрантів, ставали громадянами Франції автоматично. Тепер вихідцям з інших країн для отримання французького громадянства при виповненні 16 років необхідне відповідне клопотання. У громадянстві може бути відмовлено людині, якщо вона стоїть на обліку в поліції або недостатньо володіє французькою мовою.

Друга країна, в якій ідеал культурно-гомогенної національної держави має явні практично-політичні наслідки, – Німеччина. Оскільки нація в німецькому випадку розуміється як етнічна спільнота, мігранти німецького походження, у тому числі нащадки німців, які емігрували з Німеччини більше ста років тому, вважаються німцями і отримують громадянство. В той же час, нащадки емігрантів з інших країн, навіть у третім або четвертій поколінні, рахуються іноземцями. Процедура отримання громадянства у Німеччині досить складна (протягом 1980-1990 рр. отримали громадянство менше 1%). Разом з тим кількість іноземців на кінець 90-х років складала 8,8% від загальної кількості жителів.

У 1999 році був прийнятий Закон про громадянство у ФРН, який лібералізував правила отримання громадянства, а новий Закон про еміграцію (2002), по суті, зафіксував ту обставину, що Німеччина стала на шлях переходу до статусу "еміграційної країни". Проте, у зв'язку з міграційною кризою, 3 лютого 2016 року уряд Німеччини ухвалив низку нових правил щодо розміщення біженців: для прийому певних груп мігрантів створюються спеціальні центри; заявки на отримання притулку будуть розглядатися в прискореному порядку протягом трьох тижнів. Це означає, що за рідкісними винятками, мігранти які не отримуватимуть право на проживання в Німеччині, будуть відправлені назад.

В еміграційних державах, а також в країнах з плюралістичними традиціями, інша модель інтеграції емігрантів, яка отримала назву адаптації або акомодатії.

Акомодація мігрантів означає, що вони входять у приймаюче суспільство не тільки в якості індивідів, але і в якості певних груп. Відмови від групової ідентичності – релігійної, мовної, життєво-стильової – не вимагається. Більш того, держава робить певні кроки до заохочення такої ідентичності (надає субсидії на будівництво культових споруд, фінансує початкове навчання дітей мігрантів на мові батьків, підтримує діяльність суспільно-культурних асоціацій мігрантів). Досить важливим моментом в інтеграції мігрантів є надання їм виборчого права на місцевому рівні, внаслідок чого мігранти отримують можливість брати участь у житті спільноти свого району ще до того, як стануть громадянами країни.

Водночас питання емігрантів залишається досить болючим. Це підтвердили виступи емігрантів у Франції, Австрії, Німеччині. Активізація у США організації Asian Americans (Азіатські американці), яка об'єднує вихідців із Кореї, В'єтнаму, Китаю та інших країн Східної Азії. Це різні групи з погляду етнографії, але це одна група з погляду політології і соціології. Залишається у США ще не вирішеною проблема емігрантів з країн Південної Америки.

3. Націоналізм як засіб колективної мобілізації (Японія, Китай)

Зміст конкретних видів націоналістичної ідеології обумовлений, у першу чергу функціями, які вона виконує. В сучасному світі націоналізм у загальному, як стверджує В. Малахов, має дві основних функції – мобілізаційну і компенсаційну. До націоналізму звертаються з метою мобілізації мас на боротьбу з зовнішнім або внутрішнім ворогом (незалежно від того, дійсний він чи надуманий) або з метою компенсувати певну колективну "травму".

Сьогодні компенсаційна функція націоналізму випереджає мобілізаційну. Цьому сприяє ряд факторів:

- досвід двох світових війн;
- розчарування людей у загальній меті;
- недовіра до власних політичних лідерів.

Компенсаційний потенціал націоналізму вміло використовують лідери багатьох держав. Але найбільш яскраво це було виражено в діях японського прем'єр-міністра Дзюніро Кондзумі.

Д. Кондзумі очолив кабінет міністрів у квітні 2001 р., під час урядової кризи. Політологи передбачали його відставку

через декілька місяців. Однак Д. Кондзумі не тільки утримувався при владі, але став досить популярним політиком. Однією з причин популярності Кондзумі аналітики вважають його апеляцію до національних почуттів японців.

У день капітуляції Японії (15 серпня – невдала спроба державного перевороту; імператор Хірохіто 15 серпня по радіо звернувся до нації та оголосив про капітуляцію Японії, що викликало супротив генералів) Д. Кондзумі, не звертаючи увагу на протести з боку японських та зарубіжних правозахисників, регулярно відвідував храми Ясукіні, де поховані, поряд з простими солдатами і офіцерами, військові злочинці, засуджені вироком Токійського трибуналу у 1949 році. Д. Кондзумі прихильно ставився до історичного ревізіонізму, в межах якого "оббілюється" японський фашизм кінця 1930-х р. і злочини японських військових в азіатсько-тихоокеанському регіоні, а вся історія агресії Японії проти сусідніх країн з 1939-1945 рр. подається як історія боротьби за звільнення Азії. Дана версія проникла у шкільні підручники: участь Японії на боці Німеччини у Другій світовій війні називається "великою східно-азіатською війною", окупація Кореї – "створенням великої сфери співпроцвітання"; події у Нанкіні в 1937 році, коли протягом декількох днів було убито 300 тисяч мирних жителів, називаються "нанкінським епізодом", який не може бути порівняний з холокостом. Не зважаючи на те, що Китайський і Корейський МЗС висловили "стурбованість і занепокоєність" та просили особистого втручання Д. Кондзумі у вирішення даної проблеми, японський прем'єр ухилився від дій, пославшись на демократичний плюралізм думок.

Поєднання компенсаційної і мобілізаційної функції націоналізму знайшло своє відображення в сучасній політиці Китаю.

Керівництво Комуністичної партії Китаю майстерно вбудовує націоналістичний дискурс у структуру власної ідеології.

Національна самосвідомість китайської політичної еліти після утворення КНР була визначена двома факторами:

- гордістю давньої цивілізації;
- почуттями приниженої власної гідності (колонізаційна політика, яка проводилась західними державами, включаючи і Росію, з середини XIX до середини XX ст.).

Китайці мають повне право гордитися багатовіковою культурною і тривалою традицією державності. Давньокитайська держава Інь утворилася у XIV ст. до Р. Х. На початку XVII ст. Китай займав перше місце у світі по рівню життя, сільськогосподарського виробництва та розвитку передових технологій. Як зазначає американський політик і політолог З. Бжезінський:

"... на відміну від європейської та ісламської цивілізації, що породили близько сімдесяти п'яти держав, Китай залишався впродовж своєї історії єдиною державою, яка в час Американської декларації про незалежність уже нараховувала понад 200 мільйонів жителів і була провідною промисловою потугою світу". Культурний вплив Китаю розповсюдився на великій території. Китайська писемність склала основу національного письма у В'єтнамі (у середині XIX ст. під впливом французької колонізації перейшли на латину), Кореї, Японії. Щодо політичного впливу Китаю процитуємо висловлювання З. Бжезінського: "З історії своєї країни китайські студенти знають, що в 1840 році імперський вплив Китаю охоплював усю Південно-Східну Азію – вниз до протоки Малакка, включаючи Бірму, частину нинішнього Бангладешу, а також Непалу, частини нинішнього Казахстану, всю Монголію і регіон, який сьогодні називається російським Далеким Сходом, де на півночі ріка Амур впадає в океан. Ці райони перебували під Китайським владарюванням, або платили Китаєві данину".

"Приниження" для Китаю розпочинається з середини XIX ст., коли під впливом британської, французької, російської експансії Китай не тільки витісняється із вказаних територій, але поступово втрачає державний суверенітет і на початку XX століття перетворюється у напівколонію.

В результаті боротьби проти японської окупації (1937 р.), громадянської війни, перемогу отримали комуністи (1949 р.).

Політика маоїзму з його "великим стрибком" і "культурною революцією" означала радикальний розрив культурно-історичного континууму. Разом з тим, не потрібно забувати обставину, яку роль відіграє в китайському суспільстві традиція. Сьогоднішнє китайське керівництво, відмовившись формально від політичної спадщини Мао Цзедуна, фактично продовжує рахуватися курсом, взятим Мао: курс на відновлювання великого Китаю до середини XXI століття.

Відповідно, націоналізм сучасного китайського керівництва знаходить вираження у наступному:

- репресивно-асиміляційній політиці відносно до багаточисельних культурних меншин;
- спробі повноформатного включення Тайваню в склад Китаю;
- ставленні до китайських емігрантів як до провідників культурно-політичного впливу Китаю на світовому рівні.

У 1999 році до Китаю були приєднані Макао і Гонконг. Національна пропаганда розрекламувала це як возз'єднання

нації, хоча жителі Макао і Гонконгу віднеслися до цієї події неоднозначно.

Більше 70 млн. громадян сьогоденної КНР – представники національних меншин (уйгури, монголи, тибетці і т. д.) Різноманітне китайське населення і в конфесійному відношенні, до того ж належність до релігійної меншості не обов'язково співпадає з належністю до етнічної меншості: мусульмани, християни і буддисти є і серед ханьців. Влада стежить за тим, щоб вираження конфесійної ідентичності не виходило з приватної сфери. Проводиться репресивна політика проти тибетських буддистів. Регіон інтенсивно заселяється тайцями.

У контексті компенсійного націоналізму можна розглядати і "релігійний фундаменталізм", який поширений в ісламському світі. Більшість учених підтримують думку, що антизахідні гасла, характерні для масових настроїв у Ірані, Сирії, Пакистані та інших країнах Близького і Середнього сходу, являють собою форму вираження уражених національних почуттів. Маса, як і частина еліти в цих регіонах, відчувають себе приниженими і ображеними геомоністичним курсом США, форпостом яких на Сході вони вважають Ізраїль. Втручання в Ірак надало цим почуттям новий імпульс. Отже, націоналізм відіграє з одного боку, важливу роль у формуванні і мобілізації національної держави, з іншого – виникають нові проблеми як на міжнародному рівні, так і всередині держав у ставленні до національних меншин.

4. Проблеми розбудови національних держав в країнах Східної Європи

Події 1989-1990 рр. сприяли утворенню нових держав на світовій мапі. Здобуття незалежності проходило за різними сценаріями.

Д. Заєць у своїй статті "Шляхи пониження ризиків сепаратизму" буде наступну класифікацію ней-

тралізації сепаратистських рухів і військового вирішення національних проблем.

I. Перемога сепаратистів і утворення незалежних держав:

- шлях Норвегії, Фінляндії, Чехословаччини ("цивілізаційне розлучення");
- шлях Панами, Хорватії, України ("миттєвий вихід");
- шлях Бангладеш і Еритреї (затяжна збройна боротьба).

II. Нейтралізація конфліктів силовим шляхом:

- посилення політичного режиму;
- насильницька асиміляція етнокультурних меншин;

- депортація або фізичне знищення носіїв сепаратизму.
- широкомасштабні військові дії.

III. Нейтралізація конфлікту несиловим шляхом:

- консолідація у єдину культурно-історичну спільність;
- надання широкої політичної і національно-культурної автономії;
- зміна адміністративно-територіального поділу.

Відповідно до нашого питання ми зупинимось на першому розділі. З погляду теорії, сецесія являє собою єдиний шлях для ліквідації вогнища сепаратизму (національного конфлікту).

Разом з тим, ні в якому випадку це не означає, що конфліктна ситуація повністю знімається, протистояння переходить на інший якісний рівень і внутрішньодержавні протиріччя трансформуються у міжнародні.

Прикладом можуть служити принципи утворення незалежних держав Чехії, Словаччини, колишніх складових Югославської федерації — Хорватії, Словенії тощо.

За першим сценарієм — "цивілізаційного розлучення" проходив процес утворення незалежних держав — Чехії і Словаччини. Дану подію не можна розглядати у відриві від "оксамитової революції" 1989 р. Завжди існуючий між двома частинами країни етнічний поділ на початку 90-х років посилювався економічним (у Чехії інтенсивніше йшли економічні реформи: приватизація, лібералізація цін тощо) і політичним (найбільшою підтримкою у Чехії користувалась "права" партія перехідної орієнтації — Громадянський демократичний союз, тоді як Словаччина була вочиною соціал-демократичного Руху за демократичну Словаччину).

На думку С. Гріффітса, між політичними елітами Чехії і Словаччини існувало три джерела напруги: по-перше, деталі конституційних розходжень; по-друге, питання реформування економіки; по-третє, дотримання прав угорської етнічної меншості, якій влада Словаччини не бажала надати рівні права в питаннях освіти і місцевого самоврядування.

В результаті дискусій в ніч на 1 січня 1993 р. Чехословаччина розпалася.

За іншим сценарієм "миттєвого виходу" розвивався процес утворення незалежних держав на теренах колишньої Югославії. Специфіка даного сценарію полягає у швидкому проходженні усіх етапів сецесії від моменту проголошення державної незалежності до міжнародного визначення нової держави. Цьому, на думку Д. Зайця, сприяють наступні причини:

- млява реакція Центру на загрозу розколу країни (СРСР у

1991 році);

- активна підтримка зовнішніх сил (Словенія і Хорватія);
- сильне прагнення місцевого населення до державної незалежності (Ірландія у 1921 р.).

Даний сценарій поєднує як мирний шлях, так і військові конфлікти, що безпосередньо відбувались у Югославії (Хорватія, Словенія).

Історична динаміка югославського міжнаціонального конфлікту наступна:

- спочатку етноконфесійний поділ південнослов'янських народів;
- формування взаємовиключаючих національних ідей і націоналізмів.

Як наслідок, відбулося розчленування югославської держави, відповідно і території, на якій проживають серби, на три держави:

1. Союзна республіка Югославія (Сербія і Чорногорія), де серби – основна національна спільнота.
2. Хорватія, для якої серби – "лишній" етнос.
3. Боснія і Герцеговина – мусульманське політичне об'єднання, яке прагнуло підпорядкувати собі етнічних сербів, позбавити їх більшої частини території, яку вони займали, і головних промислових і культурних центрів.

У Словенії компактного проживання сербів не було.

У загальному, виходячи з динаміки і сучасного стану національного соціально-політичного конфлікту, на землях Югославії проявляються усі типові ознаки і загальна логіка відповідних конфліктів:

- формування національної ідеї як виразу самосвідомості етносу;
- утілення національної ідеї в конкретно-історичній формі націоналізму;
- розвиток національного руху, його інституціоналізація і легалізація;
- боротьба етносу за політичне самовизначення і утворення незалежної держави;
- конфронтація із зовнішнім втручанням, що перешкоджає самовизначенню нації;
- виникнення нової соціальної єдності як умови розвитку нової національної держави.

Для того, щоб нова політична одиниця відповідала національній державі, необхідно зробити державу дійсно "власністю" нації, підтримуючи її мову, культуру, демографічну перевагу,

економічне процвітання або політичну гегемонію нації, яка номінально вважається державоутворюючою, що безпосередньо сприяє виникненню нових національних проблем як у середині держави, так і між національними державами.

Література

Основна:

1. Ачкасов В. А. Этнополитология : учебник для бакалавров. – М. : Издательство Юрайт, 2014.
2. Казьмирчук М. Г. Етнополітика. – К. : "КП Укр СІЧ", 2013.
3. Малахов В. С. Национализм как политическая идеология : учебное пособие – М. : КДУ, 2005.
4. Сергійчук І. М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – кінець ХХ ст.) : посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2002.

Додаткова:

1. Архипов Ю. А. Міграційна ситуація та її вплив на ситуацію в країні і регіоні // Міграція і внутрішня безпека. Аспекти взаємодії. Збірник матеріалів ІХ Міжнародного семінару з актуальних проблем міграції (23-24 червня 2003 р., Москва). – М., 2003.
2. Бантин В. Бремя желтого человека: Япония вспомнила о национальной гордости // Время новостей. – 28.05.2001.
3. Бжезінський З. Велика шахівниця. – Львів – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2000.
4. Войналович І. А. Вимушені переселенці: зарубіжний досвід, стан і реалізація їх прав в Україні [Електронний ресурс] / І. А. Войналович, М. О. Кримова, Л. В. Щетініна // Інституційний репозитарій КНЕУ. – Режим доступу: <http://www.ir.kneu.kiev.ua:8080/bitstream/2010/5981/1/250-258.pdf>
5. Воронкова В. Г. "Общество риска" как следствие кризиса современной цивилизации в глобальном измерении // Гуманітар. вісн. ЗДІА. – 2014. – № 58.
6. Вынужденные мигранты и государство. – М. : Институт этнологии и антропологии РАН, 1998.
7. Доган М. Падение традиционных ценностей в Западной Европе: религия, государство-нация, власть // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 12.
8. Заяц Д. В. Пути снижения рисков сепаратизма // История и обществознание в школе. – 2002. – № 4.
9. Інглехарт Р. Культурні зміни у прогресивному індустріальному суспільстві // Политические исследования. – 1997. – № 4.
10. Іноземцев В. Л. Імміграція // Соціологічні дослідження. – 2003.

– № 4.

11. Каменецький М. Колишня Югославія – конфліктогенний простір (спроба політичної морфології) // Політична думка. – 1995. – № 2-3 (6).
12. Коротнеева В. Теория национализма в зарубежных социальных науках. – М. : РГГУ, 1999.
13. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование. – М. : АСПЕНТ ПРЕСС, 1997.
14. Малашенко А. Исламское возрождение в современной России / Московский центр Карнеги. – М. : Гендальф, 1998.
15. Маначинський О. Вибух не стався. Поки що? // Політика і час. – 1998. – № 11-12.
16. Сыроежкин К. Л. Мифы и реальность этнического сепаратизма в Китае и безопасность Центральной Азии. – Алматы : Дайк Пресс, 2003.
17. Уолцер М. О терпимости. – М. : Дом интеллектуальной книги, 2000.
18. Holton R.J. Globalization and the Nation State: 2nd Edition. – Macmillan International Higher Education, 2011. – 256 p.
19. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – Simon and Schuster, 2007. – 368 p.

ЛЕКЦІЯ 8. НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ ТА АФРИКИ

План

1. Етноконфесійні аспекти близькосхідних проблем:
 - а) розвиток національної ідеї в арабському світі;
 - б) сіонізм як різновид націоналізму.
2. Етнонаціональні проблеми сучасної Африки.

1. Етноконфесійні аспекти близькосхідних проблем

Розглядаючи сучасні національні проблеми азіатсько-африканських держав, необхідно звернутися до історії, тому що формування національної ідеї у цих країнах безпосередньо пов'язано з

розвитком націоналізму як ідейно-політичної течії в боротьбі арабських та африканських народів проти колоніалізму за свою незалежність.

Індійський політолог П. Чаттерджі, характеризуючи проблеми розбудови національних держав в Азії, пише: "Історія, здається, розсудила так, що у постколоніальному світі ми будемо лише вічними споживачами всього, що пов'язано з сучасністю. Європа та дві Америки, це єдині дійсні суб'єкти історії, які продумали за нас не тільки сценарій нашого колоніального просвітництва і поневолення, але також і нашого колоніального опору. Навіть наша власна уява повинна навіки залишитися колонізованою". Таким чином, вирішення національних проблем у даних державах не тільки пов'язане зі здобуттям політичної влади, але й із вирішенням комплексу проблем у співвідношенні між історико-філософською думкою, культурою і владою.

а) Арабський націоналізм ("аль-каумі́йя аль-арабі́я") виник на початку ХХ ст. Становлення його ідеології проходило під впливом арабського Просвітництва, яке розвивалося переважно у двох напрямках:

- єгипетському;
- великосирійському (поняття Великої Сирії включало в себе територію сучасних Сирії, Лівану, Йорданії, Ізраїлю і Палестини).

У рамках арабського просвітництва мислителями Б. аль-Бустані, Р. ат-Тахтаві, Ж. Зейданом розроблялись такі поняття, як народ ("аш-шааб"), вітчизна ("аль-ватан") і арабізм

("аль-уруба"), які були покладені в основу арабської національної ідеї.

Слід зазначити, що перші два поняття спочатку розроблялися єгипетськими мислителями, але за своїм значенням вони не відповідали тому змісту, який їм був наданий пізніше у рамках арабського націоналізму. Справа в тому, що Єгипет, наділений автономією, займав унікальне місце в політичній структурі Османської імперії. Відповідно, Єгипет прагнув до оформлення власного національного державного устрою. Відтак поняття "вітчизна", "народ", "нація" використовувалися безпосередньо до політико-географічних реалій Єгипту.

Тому поняття "арабізм" виникло не у єгипетському, а у великосирійському ареалі арабського просвітництва. Саме сирійсько-ліванські просвітителі, ввівши поняття "арабізм", надали йому той зміст і значення, яке стало сьогодні загальновизнаним у світі і набуло цивілізованого виміру. З погляду становлення арабської національної ідеї, розширення поняття "араби" до поняття "арабізм", як цивілізаційно-універсального застосування до певного соціуму, призвело одночасно до емансипації поняття "араб" від поняття "мусульманин" у значенні самоусвідомлення арабів як особливої спільності, щодо мусульман неарабського коріння (йдеться про турків).

Вперше поняття "арабська нація" ("аль-умма аль-Арабія") було висвітлене у книзі Н. Аззурі "Пробудження арабської нації" (1905 р.), "існує арабська нація, яка однаково включає в себе християн і мусульман. А релігійні проблеми, які виникли між членами общини (конфесійні), є не що інше, як політичні проблеми, розпалювані іноземними державами у своїх власних інтересах"

Значну роль у розробці арабської національної ідеї відіграв філософ М. Сати аль-Хусрі. В одній із своїх програмних праць "Що таке націоналізм" він дав визначення поняттю націоналізму, обмеживши його двома ознаками: спільною мовою і спільною історією, до того спільність історії ним трактувалося не тільки і не стільки як реальний історичний процес, скільки як "історична самосвідомість, виражена у психологічному "пережитті" спільноти у минулому, усвідомленні тотожності походження". Невдовзі поняття спільної історії трансформувалося в арабському націоналізмі в поняття "спільної долі". Варто відмітити, що даний термін в арабській мові має не приречено констатуючий характер, а динамічний проектуєчий у сьогодення і майбутнє. "Спільність долі" в уявленні ідеологів арабської національної ідеї полягала не тільки в "спільній мові, історії і

культури", а також у спільній колоніальній долі у XX ст., спільному завданні протистояти колоніальним державам, об'єднанні і будівництві єдиної національної політичної структури.

Однією з перших спроб структурувати арабську національну ідею став перший конгрес арабських студентів, які навчалися в Європі, у грудні 1938 році в Брюсселі. На форумі був прийнятий Маніфест, який став одним із програмних документів арабського націоналізму. Маніфест розпочинається словами: "Я араб, я віру в те, що араби складають єдину націю" і утверджує характерні для арабського націоналізму постулати про ознаки єдності арабів (мова, культура, "національні почуття"), про батьківщину арабів зазначалося, що "це почуття необхідності належності до єдності, яку поділяють жителі арабських земель". В документі проводилася характеристика ставлення арабських націоналістів до євреїв: "інтереси євреїв, які проживають на арабських територіях, не суперечать інтересам арабського націоналізму. Але сіонізм безпосередньо протистоїть арабському націоналізму, ми повинні боротися з ним. Якщо євреї, які живуть серед арабів, не будуть відкрито і чесно чинити опір йому, тоді вони стануть ворогами арабів".

Отже, єврейська тема почала набувати змістовного значення в рамках ідеології панарабізму, і пов'язано це з інтенсивною колонізацією Палестини євреями і сутичками, які відбувалися на цій території між єврейськими і арабськими поселенцями.

Політичних контурів арабська національна ідея набула після Другої світової війни. Цьому сприяли наступні фактори:

- під час війни і зразу після її закінчення набули формальної незалежності Сирія, Ліван, Єгипет, Ірак, утворивши 22 березня 1945 року Арабську лігу (Єгипет, Йорданія, Сирія, Ліван, Ірак і Саудівська Аравія);
- у 1947 році в Бейруті (Ліван) була утворена Партія арабського соціалістичного відродження (аль-Баас (відродження)), одночасно виникла організація "Міцний зв'язок" ("Уль-Урва аль-вузка").

Сильним поштовхом політичної активності, заснованим на арабській ідеї, стала поразка арабів у війні з Ізраїлем в 1948 році. Саме ця поразка, як писав у своїй книзі президент Єгипту Г. А. Насер (1956-1970 рр.), мала на єгипетських офіцерів, які брали участь у війні, значний вплив у тому відношенні, що причини поразки вони бачили у слабкості і роз'єднаності арабських країн, у відсталості існуючої в них влади і її "зрадницького" характеру, який виявився у залежності від заходу, що підтримував "сіоніського ворога", як стали називати

Ізраїль арабські націоналісти, розпочинаючи з його утворення у 1948 році.

Таким чином, арабський націоналізм набуває як антизахідного, так і антиізраїльського направлення, з одного боку, з іншого боку – поглиблюється процес "близькосхідної кризи".

У 1958 році відбувається спроба створення єдиної арабської держави – Об'єднаної Арабської Республіки, в яку ввійшли Єгипет, Сирія і на перших парах королівський північний Ємен. Однак поразка у 1967 році у війні з Ізраїлем призвела до протиріч між арабськими державами (Єгиптом і Сирією), кульмінацією яких став Кемпдевідський договір 1979 року, коли Єгипет підписав з Ізраїлем двосторонній договір. Це на певний час зняло актуальність арабської національної ідеї.

Слід зазначити, що панарабізм не слід ототожнювати з панісламізмом, який виник в кінці XIX ст. і в основі якого лежить вислів із Корану: "в ісламі немає племен, усі мусульмани-єдина умма". Якщо для арабських націоналістів єдина умма-арабська нація: усі араби незалежно від конфесійної належності (будь-то мусульмани або християни), відповідно "ісламська умма" – усі мусульмани, незалежно від етнонаціональної належності. На основі цієї відмінності ідеологи панісламізму, і в першу чергу Джамаль ед Дін аль-Афгані, розпочали тлумачити ісламську умму як "супер-націю". Ця суперечність вплинула на подальші відносини між націоналістичними і панісламістськими течіями в арабському світі, які знайшли своє вираження у конфронтації, політичному протиборстві, що досить часто переходить у кровопролитні сутички.

Отже, на сучасному етапі ми можемо виділити ряд проблем в арабському світі Близького сходу:

- міждержавні протиріччя (Ірак, Іран, Сирія, Ліван);
- протиріччя між національною і мусульманською уммою;
- протиріччя у самій мусульманській уммі (Ісламська Держава – халіфат з 29 червня 2014р. (безпосередня попередниця ІДІЛ – угруповання "Ісламська держава Іраку та Леванту" (Левант – "схід сонця" – загальна назва держав східної частини Середземного моря (Сирія, Ліван, Ізраїль, Йорданія, Палестина, Єгипет, Турція и ін.), у вузькому змісті – Сирії, Палестини и Лівана)", яка була утворена у 2006 році в Іраку шляхом злиття одинадцяти радикальних ісламістських угруповань на чолі з місцевим підрозділом "Аль-Каїда"));
- посилення територіальної спрямованості проти Ізраїлю та країн Заходу ("ХАМАС", "Аль – Каїда", "Ісламський Джихад").

б) Важливе місце серед паннаціональних рухів займає сіонізм. До утворення Ізраїлю сіонізм існував у двох формах – як інтелектуально-історичний і як політичний феномен, з перевагою першої форми. Проголошену сіонізмом мету – зібрання усіх євреїв на святій землі (символом якої служить гора Сіон в Єрусалимі) – довгий час вважали нездійсненною.

Своєрідність сіонізму в порівнянні з іншими паннаціоналістичними ідеологіями полягає в тому, що уявна спільнота, до якої він апелював, не була дана ні на рівні мови, ні на рівні культури, ні на рівні релігійної спільності. Люди, які називали себе євреями, розмовляли на мовах і поділяли культурні норми тих країн, в яких проживали. Що ж робило їх членами однієї нації? Сіоністська відповідь на це питання (спільність крові) не співпадала з поглядами ортодоксального іудаїзму та єврейського культурного націоналізму. Ортодокси критикували сіонізм за відхід від віри. Бути євреями, на їхню думку, означає бути іудеєм. Єврейство (іудейство) є віра, а не національність. Неприйнятним був сіонізм і для активістів єврейського націоналізму кін. XIX – поч. XX ст., які робили акцент на розвитку єврейської ідентичності через відродження культурної традиції і мови, але не вважали можливим піднімати питання про політичний суверенітет.

Періодично сіоністські ідеї у єврейському середовищі посилювалися у зв'язку з антисемітизмом, який спонукав тисячі євреїв переселятися у Палестину.

Історія політичного сіонізму розпочинається з Першого сіоністського конгресу, який відбувся в 1897 році в Базелі. Його ініціатором виступав Т. Герцль, автор праці "Юдейська держава. Досвід сучасного вирішення єврейського питання", яка була опублікована у Відні 14 лютого 1896 року. Конгрес, на кому було 200 делегатів, проголосив метою руху створення європейської держави в Палестині. Проте Османська Туреччина не погодилася передати територію Палестини під будівництво єврейської держави.

У 1922 році Палестина переходить під мандат Великої Британії, а в 1926 році Х. Вайцману і Н. Соколову вдається добитися від британського уряду прийняття Бальфурської декларації (проект розроблений у 1917 р. міністром закордонних справ Великобританії Артуром Дж. Бальфуром), у якій відображалася готовність підтримати прагнення європейських активістів до створення національної держави. На час приходу до влади нацистів у Палестині проживало 238 тис. євреїв. Вирішальним поштовхом до прийняття рішення про створення єврейської

держави став холокост. У листопаді 1947 року ООН приймає резолюцію про створення на території Палестини двох держав – єврейської і арабської, а також поділу Єрусалиму на Західну і Східну зону. В травні 1948 року на карті світу з'явився Ізраїль. За цими подіями відбувається арабо-ізраїльська війна (1948-1949 рр.), результатом якої стало вигнання із Палестини 900 тис. арабів.

Після 1948 року сіонізм являє собою принципово нову ідеологію боротьби за державність. В сучасному сіонізмі, як і в усякому націоналізмі, є два аспекти ідентичності та суверенітету. З одного боку, основним принципом сіонізму є визначення права всіх євреїв на еміграцію і ізраїльське громадянство. Для сіоніста єврейська ідентичність невідривна від лояльності Ізраїлю, і єврей, який проживає поза Ізраїлем, живе на чужині.

З іншого боку, сіонізм припускає особливе розуміння суверенітету, а саме суверенітет нації як "культурного тіла". Звідси специфічна роль сіонізму у внутрішній та зовнішній політиці Ізраїлю. Істотні розбіжності в підходах Ізраїлю та арабських країн насамперед пов'язані зі встановленням миру через призму територіальних відносин: араби висувають формулу "мир в обмін на територію", Ізраїль – "мир в обмін на мир", що пояснювалось як укладання двосторонніх мирних угод окремо з кожною сусідньою арабською країною за збереження окупованих територій у складі Ізраїлю, а також недопущення жодного державного утворення палестинців на західному березі річки Йордан та в секторі Газа.

Перемогою прибічників сіонізму було проголошено у 1980 році Єрусалима "вічною і неподільною столицею" Ізраїлю та будівництво єврейських поселень на окупованих територіях всупереч резолюціям ООН, і тільки в 2005 році він почав частково звільняти захоплені землі. Проте 7 лютого 2016 року Парламент Ізраїлю ухвалив законопроект, який дає змогу легалізувати будівництво єврейських поселень на палестинських територіях. У грудні 2016 року РБ ООН більшістю голосів схвалила проект резолюції з вимогою до Ізраїлю зупинити будівництво поселень на окупованих палестинських територіях. Однак прем'єр-міністр Ізраїлю Біньямін Нетаньягу засудив резолюцію ООН, зазначивши, що "Ізраїль відкидає цю ганебну антиізраїльську резолюцію ООН і не буде дотримуватися її вимог".

Отже, сіонізм, з одного боку, виступає єдиним паннаціональним рухом, який добився мети – створення держави Ізраїль,

з іншого – виступає не менш серйозною перешкодою мирному процесові на Близькому Сході, чим ісламський екстремізм.

2. Етнонаціональні проблеми сучасної Африки

До недавнього часу керівники африканських держав або категорично заперечували наявність етнічних проблем у своїх країнах, або зводили їх до трибалізму – міжплемінної ворожнечі. Однак факти свідчать: з початку краху колоніальної системи

в Африці сталося 186 державних переворотів, 26 великомасштабних воєн і значна кількість різного роду конфліктів меншого масштабу. У цих війнах і конфліктах загинуло не менше 7 млн. осіб, а загальний матеріальний збиток від них склав 250 млрд. доларів. Подій в Руанді (сутички у 1994 р. між основними етнічними групами хуту і тутсі, в результаті яких загинуло тисячі людей) змусили переглянути свій погляд на етнічні проблеми лідерів африканських держав. У серпні 1994 року на засіданні спеціальної сесії Організації Африканської Єдності (у 2002 році перейменована в Африканський союз) президент Кенії Данієль Арап Мої заявив: "Нещодавні події в Руанді і Бурунді показали, що акцент, який вимагає найбільш прискіпливої уваги, перемістився сьогодні в бік врегулювання конфліктів на етнічному ґрунті".

Російський науковець Р. Ісмагілова виділяє наступні фактори, що зумовили ці конфлікти:

- не вирішеність економічних проблем і зріст соціальної напруги;
- політична нестабільність і затягування у вирішенні регіональних конфліктів;
- складності у міжетнічних відносинах;
- зростання значення традиційних етнокультурних цінностей у системі науково-технічного прогресу і, як наслідок, зростання національної свідомості і прагнення зберегти свою культуру, мову тощо.

Етичність проявляється в різних сферах життя: політичній, військовій, соціально-економічній, культурній тощо.

У більшості африканських країн не відбулося суттєвих змін після введення багатопартійної системи. Партій і організації в загальному відображають інтереси певних етнічних груп, хоча їхні лідери це рішуче заперечують. В Замбії, наприклад, Об'єднана демократична партія вважається партією лувале; в

Анголі (УНІТА) опирається на овімбунду; в Бурунді Партія єдності і національного прогресу (УПРОНА) виражає інтереси тутсі, а Фронт за демократію (ФДБ) користується підтримкою хуту.

В армії етнічний фактор проявляється по-різному. Однією з особливостей африканських армій є її етнічний склад: вона комплектується з не усіх народів які проживають у певній державі. Як правило, офіцерський склад колишніх британських колоній (Нігерія, Гана) набирається з більш розвинених південних районів. Солдатами стають представниками більш відсталих етнічних груп.

Так, у Нігерії солдати рекрутуються з глухих районів півночі, а адміністративні і технічні посади займаються представники народу іґбо, що проживають на південному сході Нігерії. У Конго також більшість солдатів – з півночі, слаборозвиненого у культурному відношенні регіону. Все це приводить у критичні моменти до підриву згуртованості армії.

Армія не була вільною від трибалістських настроїв: прикладом служить Уганда, де спостерігаються етнічні конфлікти між ачолі, ланго та іншими народами.

У соціально-економічній сфері етнічність також має різні форми: прерогатива надається розвитку тих районів, з яких походять представники верхніх ешелонів влади (бемба у Замбії, бауле в Кот-д'Івуар тощо).

У сфері культури посилення інтересу до власних культурних цінностей і мови в ряді країн призвело до загострення між-етнічних відносин і внутрішньополітичної ситуації в цілому. Прикладом може служити Алжир, де берберомовне населення виступає за захист своєї мови і культурної спадщини. До того ж рух, який обмежувався у минулому культурними вимогами, політизувався і створив партії: Об'єднання за культуру і демократію, Фронт соціалістичних сил. Основними програмними вимогами їх є не тільки питання кабільської мови (група берберських мов) і культури, але й проведення широких демократичних перетворень в суспільстві.

З-поміж безлічі причин виникнення міжетнічних суперечностей і конфліктів, зазначених вище, також необхідно відмітити збереження у багатьох країнах Африки традиційних структур та інститутів: каст, релігійно-магічних суспільств, пережитків домашнього рабства, етнічних забобонів і переконань.

Законодавство практично усіх африканських держав передбачає незаконність асоціацій, здатних акумулювати розпалювання расової, етнічної або релігійної ворожнечі. Правових актів, які захищають специфічні інтереси тих або інших народів,

не існує, однак у деяких державах у документах урядів і партій підкреслюється необхідність надання допомоги в соціально-економічному і культурному розвитку найбільш відсталим етнічним групам (пігмеї в Конго та ін.).

Статті кримінального кодексу, які передбачають покарання за прояв етнічної дискримінації, практично у більшості країн Африки не застосовуються. Навіть у тих випадках, коли відбуваються масові вбивства (Руанда, Бурунді, Заїр, Уганда та ін.).

Отже, вирішення етнонаціональних проблем сучасної Африки знаходиться на початковій стадії. Реалізацію програм із подоланням кризових явищ пов'язують з нестачею фінансових ресурсів, політичною нестабільністю, економічною відсталістю, корупцією у вищих ешелонах влади тощо.

Література

Основна:

1. Коршук Р. М. Етнополітологія: навчальний посібник. – К. : Алерта, 2011.
2. Малахов В. С. Национализм как политическая идеология : учебное пособие. – М. : КДУ, 2005.
3. Сергійчук І.М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – кінець ХХ ст.) : посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2002.

Додаткова:

1. "Арабский кризис" и его международные последствия / Под общ. редакцией А. М. Васильева. – М. : ЛЕНАНД, 2014.
2. Гринин Л. Е. Революции и нестабильность на Ближнем Востоке / Л. Е. Гринин, Л. М. Исаев, А. В. Коротаев. – М. : "Учитель", 2016.
3. Емельянов А. Современная конфликтность в Африке // Международные процессы. – 2006. – № 2 (11).
4. Исмагилова Р. Африка в тисках национальных проблем // Обозреватель. – 1995. – № 10 (69).
5. Конфликты в Африке: причины, генезис и проблемы урегулирования (этнополитические и социальные аспекты). – М. : Институт Африки РАН, 2013.
6. Мясников В. Африканское домино. Межэтнические конфликты охватили Кению и Чад // Голос России. – 2007.
7. Тихонова Т. П. Светская концепция арабского национализма Саты аль-Хусари. – М. : Наука, 1984.
8. Труевцев К. М. Арабский мир в ХХ веке: развитие национальной идеи // Полития. – Осень. 2003. – № 3 (30).

9. Федченко Є. Інтіфада нового знака // Політика і час. – 2000. – № 11-12.
10. Чаттерджи П. Воображаемые сообщества: кто их воображает // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Горох и др.; Пер. с англ. – М. : Праксис, 2002.
11. Шкляр Л. Етнополітологія // Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2011.
12. Язон И. Этнические конфликты – бич Африки // Голос России. – 2004.
13. Cohen M. Palestine and the Great Powers, 1945-1948. – Princeton University Press, 2014. – 434 p.
14. Dr. Al-Shahi A., Lawless R. Middle East and North African Immigrants in Europe: Current Impact; Local and National Responses. – Routledge, 2013. – 298 p.

ЛЕКЦІЯ 9. ЕТНОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ КОНФЛІКТІВ НА ТЕРИТОРІЇ КОЛИШНЬОГО СРСР

План

1. Природа і типи національно-етнічних конфліктів на території колишнього Радянського Союзу.
2. Динаміка національно-етнічних конфліктів.
3. Специфіка національно-етнічних конфліктів у Росії.

**1. Природа і типи
національно-етнічних
конфліктів на території
колишнього
Радянського Союзу**

Події 1989-90 рр., які відбулися в Радянському Союзі, отримали назву "парад суверенітетів". Держава у яку входили 15 союзних республік, 20 автономних республік, 8 автономних областей і 10 автоном-

них округів, розпалася.

Причини краху федеративної держави були закладені більшовиками в перші роки її формування. Розпад Російської імперії в роки громадянської війни, спроба розбудови національних держав постали перед більшовиками першою національно-етнічною проблемою. Її вирішення відбулося наступним чином:

- по-перше, наданням одним територіям державної незалежності (Польща, Фінляндія, країни Прибалтики);
- по-друге, об'єднанням інших у єдину федеративну конституційно-договірну державу – СРСР з правом виходу з неї національних спільнот зі статусом союзної республіки.

Демаркація кордонів, як зазначає З. Бжезинський, була здійснена в значній мірі за етнічним принципом, проте враховувалися й інтереси Кремля. Прикладом може служити передання Азербайджану частини вірменських земель, які пізніше стали проблемою (Нагорний Карабах), або передання частини земель Білорусії і України, відповідно до Ризького договору 1921 року, Польщі.

Певною мірою національно-територіальний принцип державного будівництва та інтеграційна національна політика сприяли зближенню народів, але політична система з усіма її антидемократичними елементами залишилася:

- адміністративне "осмикування" виявлення націоналізму;
- репресії (колективізація, терор);
- депортація народів (кримські татари, чеченці та ін.), посилення прояв націоналістичних рухів як в союзних, так і в автономних

республіках, що призвело до кризи в існуванні федерації у кінці 80-х р. XX ст.

Характеризуючи ситуації в СРСР, Т. Раковська-Гармстоу у статті "Національні меншини сьогодні: огляд" зазначала, що марксизм-ленінізм не є основною перешкодою для росту "націоналізму меншин". За останні 20 років у Кремлі не існувало консенсусу з національних питань, і радянській владі знадобиться більше двох десятиріч, щоб переглянути псевдо-федеральну конституцію. У статті Т. Раковська-Гармстоу робила висновок, що на даний момент все готово для міжетнічного вибуху: *"... їм потрібна тільки іскра, щоб запалало полум'я"*. До такого ж висновку прийшов у своїй статті "Націоналізм радянських меншин в історичній перспективі" французький політолог О. Беннінгсон.

Наприкінці 80-х – початку 90-х рр., як зазначає Д. Зеркін, виявилось три типи конфліктів:

перший – сформувався між радянською багатонаціональною спільнотою, поданий як єдина федеративна держава з домінуючим російським народом і національними групами, які мали формальну державну самостійність (у вигляді союзних республік);

другий – в середині республік: між корінним етносом і національними меншинами. У кожній колишній республіці після її відокремлення від Союзу утворилися такі меншини, як з російськомовного населення, так і інших етносів.

третій – характеризує міжетнонаціональні відносини всередині Росії. Конфлікт між утвореннями, які не мали до "перебудови" статусу державності, колишніми автономіями як суб'єктами російської федерації і російською спільнотою в цілому.

В основі першого типу конфлікту лежить прагнення до територіально-державного самовизначення націй, які сформувалися у радянський період. Ідея національної держави складала політичну суть націоналізмів, рухаючи мільйони колишніх радянських народів на боротьбу за демократичне перетворення у своїх республіках, за визволення від бюрократичного диктату "союзного центру". Відцентрові процеси виникали і розвивалися на ґрунті національних відмінностей: історико-культурних, мовних, конфесійних тощо.

Разом з тим, вирішальними причинами стали: бюрократична і адміністративна системи керівництв державою і пов'язана з нею суперінтернаціоналізація суспільного життя; ігнорування об'єктивного співвідношення інтернаціонального і

національного у соціально-економічному, політичному і культурному розвитку республіканських спільнот.

Абсолютизація інтересів держави, монополія її бюрократичних центральних органів, насадження наднаціональних форм і методів державного господарсько-економічного і культурного будівництва в республіках, ігнорування необхідності поєднання загальносоюзних принципів з національною специфікою їх реалізації – усе це і означало суперінтернаціоналізацію суспільного життя, в остаточному, перетворення інтернаціоналізму в ідеологічний і адміністративно-політичний постулат. Інтернаціоналізм перетворювався з принципу гармонізації міжнаціональних відносин у принцип примусового володарювання партійно-державної олігархії. Націоналізм розглядався тільки у негативному плані, як сепаратизм.

Це надало основу національним елітам розвернути наступ на інтернаціоналізм як нібито прикриття тоталітаризму. Водночас слід зауважити, що справжній інтернаціоналізм – це результат інтеграції в житті національних спільнотей, втілення їх спільних (загальних) цінностей. Інтернаціональне не існує без національного, а є однією зі сторін міжнаціональних відносин, тому що жоден народ, жодна нація в наш час не може нормально жити і розвиватися ізольовано від інших народів, не вступаючи із ними у всебічні зв'язки. Сучасна інтеграція національних держав, економік, культур, яка стала загальновизнаним фактом, не що інше, як форма інтернаціоналізації.

Усій світовій спільноті сьогодні властиве об'єктивне протиріччя: між тенденцією до формування і розвитку нації, прагненням до їхньої самостійності і разом з тим необхідністю інтеграції у світову цивілізацію, що виражається в тенденції інтернаціоналізації. Обидва суперечливі процеси – реалії сучасності. Вони по-різному виявляються у суспільних системах: в одних випадках у вигляді цілеспрямованої інтеграції, в інших – у вигляді національних конфліктів. Радянському Союзу не вдалося уникнути конфліктного характеру вирішення суперечності, тобто необхідного синтезу національного і інтегрального. Гіперінтернаціоналізація суспільства, монополія центральної влади, формальність федеративних відносин визвали закономірну реакцію у вигляді національних рухів, які переросли у руйнівні для Радянської держави націоналістичні рухи. Ініціаторами цих рухів стали національні еліти інтелігенції і партійно-державної бюрократії. Навколо цих еліт сформувалися масові рухи.

Існуючі в 80-х роках у країні соціально-економічні і політичні проблеми були перенесені на ґрунт міжнаціональних відносин, відносин між Союзом і національними республіками.

Слід зазначити, що національні рухи були направлені не тільки проти унітарної держави СРСР, названі імперією, але й проти існуючого суспільно-політичного устрою "державного соціалізму".

Здобуття незалежності та розбудова національної держави у колишніх республіках, породили конфлікти другої групи – між державами, так званими "корінними націями", і національними групами – меншинами. Порушення елементарних політичних прав і соціальних свобод меншин корінними націями, "витіснення некорінних" із місця їхнього постійного проживання призвело до:

- зародження проблеми біженців в Росії, Азербайджані, Вірменії та інших регіонах;
- формування нових національних рухів;
- виникнення міжнаціональних військових зіткнень всередині колишніх радянських республік: воєнний конфлікт між Молдавією і Придністровською самопроголошеною республікою, війна уряду Грузії проти Південної Осетії і Абхазії – складових частин грузинської держави; військове протистояння Азербайджану і Вірменії за Нагорний Карабах. Усі ці "гарячі точки" на території колишнього СРСР засвідчують про складність і суперечливість процесу налагодження міжнаціональних відносин всередині нових держав, про актуальність вивчення їх динаміки і прогнозування можливої конфронтації.

2. Динаміка національно-етнічних конфліктів

Гене́за розвитку національних проблем які призвели до розпаду СРСР і утворення незалежних держав, за Д. Зеркіним, пройшли ряд етапів:

1. Латентний етап (1985-1987 рр.) – формування національної ідеї, розробка ідеологічної платформи національного руху. Його суб'єкт – еліта національної інтелігенції. На хвилі загострення проблем в економічній, соціальній, політичній і культурній галузях республік і закликів до перебудови актуалізується історична національна тематика: робиться акцент на історичні несправедливості, допущені відносно до певної національної спільності у минулому революцією, більшовиками,

радянською державою; акцентується увага суспільства на фактах невідповідності реальності і декларацій про рівність націй, рівноправ'я республік. Звідси виникають програмні вимоги про необхідність досягнення "дійсного" політичного, економічного і культурного суверенітету республік. Піднімається питання про відродження національної мови і культури, а в азіатських і кавказьких республіках – про відновлення ролі ісламу в духовному житті народу. З особливою гостротою обговорюються сталінські репресії. Поступово суспільство підходить до висновку про антинаціональний характер радянської системи "державного соціалізму" і антидемократичної сутності Союзної держави.

2. Інституціоналізація національного руху як основної сили протистояння партійно-державним офіційним структурам (1987-1988 рр.). Народний рух оформлюється в легальній організації: народні фронти, національні об'єднання (під різними назвами), політичні партії, у тому числі ісламської орієнтації (наприклад, у Таджикистані, Азербайджані). Інституціоналізація відбувається під гаслами боротьби проти тоталітаризму за демократію у міжнаціональних відносинах. У документах, які приймалися на різних легальних форумах, все частіше відображалася антирадянська, антикомуністична направленість народних рухів. Боротьба за політичне самовизначення національних республіканських суспільств по суті виливається в боротьбу проти існуючої політичної і економічної систем, проти радянського суспільного устрою. Самоідентифікація народних рухів проходить через пошук ворогів. До них відносять "пришельців", "гостей", "колонізаторів", тобто жителів, які приїхали з Росії та інших регіонів Союзу. Суспільство таким чином розколювалось на "своїх" та "чужих". На протигагу народним рухам виникають інтеррухи.

Найбільш активно ідуть процеси інституціалізації народних рухів та посилення напруги і конфронтації в прибалтійських республіках, Молдавії і Вірменії.

У прибалтійських республіках уже в кінці 1986 р. повністю сформувалися опозиційні структури народного руху, відбулись установчі з'їзди рухів, на яких були прийняті програми, що у майбутньому стали основою діяльності націоналістичних урядів. В програмних документах ставилися вимоги забезпечення політичного суверенітету республік, державною проголошувалася тільки мова корінної нації, вимоги щодо забезпечення корінній національності переваг у політичних правах.

На етапі інституціоналізації проходила зміна структури народних рухів. Збільшується масовість руху, в його ряди

переходить у своїй більшості національна партноменклатура на чолі зі своїми лідерами. Компартії республік "розвалюються", частина комуністів, яка залишилася вірною КПРС, стає тепер опозицією до правлячої еліти, яка інтенсивно формується.

3. Легітимізації народних рухів (1989 р.). На виборах у народні депутати СРСР, а потім – в законодавчі органи республік перемагають лідери народних рухів, серед депутатів у більшості виявилися прихильники і учасники рухів. Суб'єкти рухів починають уже відкриту легітимну боротьбу проти старих державно-політичних структур, які іще зберігалися: блокується їх діяльність, виводяться з відповідальних керівних посад прибічники минулого політичного устрою, особи "некорінної національності", на основі мовних і політичних критеріїв.

У вищому законодавчому органі влади Союзу представники республік об'єднуються в національні групи і зосереджують свою діяльність на прийнятті рішень, які б забезпечували легітимність народних рухів на загальносоюзному рівні.

4. Етап одержавлення НР (1990-1991 рр.) – вища стадія розвитку конфлікту і одночасно початок його вирішення. На базі народних рухів формуються уряди, приймаються Декларації про незалежність. Торпедується проект Союзного договору, відбувається розпад СРСР.

Отже, з проголошенням незалежності радянськими республіками, з одного боку, був знятий з порядку денного конфлікт між державною федерацією і республіками. З іншого – постали проблеми етнонаціональної розбудови незалежних держав.

3. Специфіка національно-етнічних конфліктів у Росії

Після розпаду СРСР на перший план виходять проблеми, пов'язані з відносинами між корінними націями і меншинами, які проживають в утворених незалежних державах. Разом з тим, на сьогодні, не тільки зберігають гостроту конфлікти, які розпочалися в роки "перебудови": Придністровський, Нагорно-Карабахський, Грузино-Абхазський, Грузино-Піденно-Осетинський, але виникають нові: "гібридна" війна Росії проти України. "Ключовим гравцем" у зазначених конфліктах виступає Росія. Загалом етнонаціональні конфлікти, за участю Росії, можна поділити на дві групи: міжнаціональні, національні.

До першої групи належать конфлікти, які пов'язані з суміжними державами. Одним із перших конфліктів став

Придністровський. Суб'єкти конфлікту: Молдова, Придністровська Молдавська Республіка (невизнана), Росія (другорядна сторона), ЄС (другорядна сторона), Україна (другорядна сторона).

Основними причинами конфлікту були:

- територіально-статусні: розв'язаний конфлікт з конституційною владою країни мав своєю головною метою захоплення частини території Молдови з метою створення передумов позначення статусу сепаратистського утворення в якості самостійного квазі-державного утворення;
- геополітичні: створення платформи для політичного тиску з метою утримання Молдови у сфері впливу Росії, недопущення передбачуваного об'єднання з Румунією, створення в цих цілях російського анклаву на молдавсько-українському кордоні;
- культурно-мовні: невдоволення російськомовної меншини введенням молдавської мови як державної та необхідністю адаптуватися до нової ситуації, суб'єктивно сприйманої як втрату звичного соціального статусу;
- соціально-економічні: загроза перерозподілу влади і економічних ресурсів у Придністровському регіоні;
- соціально-ідеологічні: опора придністровської номенклатури радянського зразка процесам демократизації та спроби зберегти свій статус у рамках старої системи на території регіону;
- етно-демографічні: прагнення мобілізувати і залучити до боротьби із законною владою Молдови трудові колективи великих промислових підприємств лівобережжя, сформовані, головним чином, в результаті трудової міграції зі слов'янських республік СРСР.

З 1991 року в конфлікт активно втрутилася 14 російська армія, розміщена в Придністров'ї. Вона була найпотужнішою у військовому розумінні силою конфлікту і виступила на боці Придністровської Молдавської Республіки. 28 березня 1992 року Молдова оголосила запровадження надзвичайного стану в країні. Конфлікт перейшов у фазу відкритого озброєного протистояння. 21 липня 1992 року в Москві між президентом Молдови Мірчою Снегуром та президентом Росії Борисом Єльцином було підписано Угоду про принципи врегулювання конфлікту в Придністров'ї. Після підписання мирної угоди конфлікт перебуває у стадії деескалації та врегулювання.

17 вересня 2006 року в Придністровській Молдавській Республіці відбувся референдум щодо визнання незалежності республіки, на якому близько 97% населення висловилися за

відокремлення республіки від Молдови та подальше входження її до складу Російської Федерації. Молдова, Україна, США, ЄС та ОБСЄ не визнали результати референдуму. Представники Російської Федерації заявили, що результати референдуму не матимуть юридичних наслідків.

Сучасна історія конфлікту між Росією і Грузією з приводу Південної Осетії розпочалась у 1989 році – після того, як рада народних депутатів Південно-Осетинської автономної області Грузинської РСР прийняла рішення про її перетворення в автономну республіку. А вже у вересні 1990 року рада народних депутатів Південно-Осетинської автономної області проголосила Південно-Осетинську Радянську Демократичну Республіку (з 1 вересня 1991 року її перейменовано в Республіку Південна Осетія). 9 грудня 1990 року пройшли вибори Верховної ради республіки. 11 грудня парламент Грузії визнав вибори незаконними і ухвалив скасувати Південно-Осетинську автономну область. Наступного дня на території Цхінвалі і Джавського районів було введено надзвичайне становище. 6 січня 1991 року до Південної Осетії були перекинуті грузинські загони, бойові дії активізувалися, почалася блокада автономії. В результаті більше 10 тис. осіб втекли з Південної Осетії в Північну – на територію Росії, ще близько 30 тис. осетинів покинули внутрішні райони Грузії.

Протягом 1991-1992 року продовжувалися жорстокі збройні зіткнення на території автономії. Бойові дії були припинені після підписання в червні 1992 року Дагомиських угод між президентом РФ Б. Єльциним і головою Держради Грузії Е. Шеварднадзе. Дагомиські угоди передбачали припинення вогню і створення органу для врегулювання конфлікту – Змішаної контрольної комісії (ЗКК), до якої увійшли грузинська і південно-осетинська (у грузинських джерелах названа "Цхінвальською") сторони, Росія і, як окрема сторона, Північна Осетія. 14 липня 1992 року в зону конфлікту були введені миротворчі сили у складі трьох батальйонів (російського, грузинського і осетинського).

Загострення ситуації на кордоні між автономією та Грузією розпочалося наприкінці липня та на початку серпня 2008 року, що призвело до воєнних дій з 7 серпня по 12 серпня 2008 р. Причини загострення конфлікту і воєнних дій трактуються сторонами конфлікту неоднозначно: згідно з офіційною позицією Південної Осетії, Росії та Абхазії – відповідь на агресію Грузії проти мирних жителів Південної Осетії і російських миротворців; згідно з офіційною позицією Грузії – проведення

військової операції в Цхінвальському регіоні у відповідь на провокації південно-осетинських збройних формувань.

Воєнні дії було зупинено підписанням мирного плану, який запропонував ЄС. Документ передбачав:

- сторони припиняли будь-яку воєнну активність із обох сторін;
- збройні сили Грузії поверталися на звичне для себе місце дислокації;
- збройні сили РФ, що брали участь у конфлікті, повинні були залишити територію Грузії до 1 жовтня 2008 року;
- обговорення із міжнародною спільнотою статусу Північної Осетії та Абхазії.

Як наслідок – поразка грузинських військ, повна втрата Грузією контролю над територією Південної Осетії і Абхазії. 15613 грузин – біженців, 34000 осетинів-біженців з Південної Осетії. Визнання Росією незалежності республік Південна Осетія і Абхазія.

Щодо Абхазії, конфлікт із Грузією, який як латентний існував за часів СРСР (в 1931 р. вольовим рішенням Радянського уряду на чолі зі Сталіним Абхазія була включена у склад Грузинської РСР на правах автономії з відповідним пониженням у правах), загострився в кінці 80-х р. XX ст. Як наслідок, на початку серпня 1992 р. напруга між Грузією, яка отримала незалежність в результаті розпаду СРСР, і Абхазією, яка прагнула до незалежності від Грузії, переросла у воєнний конфлікт, в результаті якого абхазькі сили до вересня 1993 р. встановили контроль практично над усією територією Абхазії. Збройний конфлікт 1992-1993 років, за обнародуваними даними сторін, забрав життя 4 тис. грузин (ще 1 тис. зникли безвісти) і 4 тис. абхазів. Втрати економіки автономії склали 10,7 млрд. доларів. Близько 250 тисяч грузин (майже половина населення) були вимушені бігти з Абхазії. У травні 1994 р. була підписана угода про перемир'я, яка формально поклала кінець тринадцятимісячній війні 1992–1993 рр. Проте угода не змогла повернути мир і стабільність в регіон. Спроби політичного врегулювання наслідків конфлікту, які робилися протягом 1998-2008 рр. під егідою ООН і в рамках СНД, результатів не дали. У серпневих подіях 2008 р. Абхазія виступила на боці Південної Осетії і Росії, одночасно зайнялася військовим вирішенням власних завдань, і за підтримки російської авіації розгорнули широкомасштабний наступ на грузинські сили. За словами лідера абхазьких сепаратистів С. Багапша близько 1000 спеціальних загонів розгорнули "військову операцію" з метою витіснення грузинських військ з

Кодорської ущелини, яку вони до того контролювали. В результаті цієї атаки грузинські війська були змушені залишити свої позиції. Слідом за Росією Південну Осетію і Абхазію визнали Нікарагуа, Венесуела і Науру (пізніше, міністр фінансів та зовнішніх справ Науру доктор Кеке, заперечив можливість існування будь-якого зв'язку між фінансовою допомогою Росії та визнанням Абхазії та Південної Осетії). Грузія розірвала з Росією дипломатичні відносини. Тбілісі вважає Абхазію і Південну Осетію окупованими територіями. Європарламент 20 січня 2011 року затвердив стратегію щодо країн Чорноморського басейну, в якому Абхазія і Південна Осетія визнані окупованими територіями, на яких систематично порушуються права людини. Зокрема, у пункті 32 документа, ухваленого Європарламентом, наголошується, що "порушення прав людини є повсякденним явищем в окупованій Абхазії і Південній Осетії" і міститься заклик "активно реагувати" на подібні порушення.

Другу групу конфліктів – національних, які безпосередньо відносяться до "внутрішнього життя" Російської Федерації, можна сформувати у три блоки:

Перший блок – конфлікти, в яких домінуючу роль відіграють територіальні претензії. Вони стосуються сусідніх народів та етнічних груп і можуть набувати досить гострий характер: осетино-інгушський ("конфлікт з нульовою сумою"), Кабардино-Балкарський (рух за федеральну розбудову держави: поділу на два суб'єкти – Балкарію і Кабарду).

Другий блок – конфлікти сецесійного типу, в яких ставиться питання про вихід з РФ і повної державної самостійності: чеченська криза. Протистояння між центральною владою Росії та республікою вилилось у справжню війну. У першій війні (1994-1996 рр.) Росія зазнала поразки, незважаючи на значні зусилля. Друга війна спалахнула в 1999 р. Приводом до неї стало вторгнення чеченських загонів до Дагестану з метою домогтися незалежності цієї республіки. Росія назвала нову війну "антитерористичною операцією". Терористична війна в республіці Дагестан продовжуються й сьогодні.

Третій блок – масові соціальні відношення на міжособистому рівні. Це, скоріш за все, мікрорівень етнонаціональних відносин, обумовлений поліетнічністю будь-яких соціальних складових російського суспільства: сім'ї, трудового колективу тощо. Конфліктність тут – показник невисокого рівня культури міжнаціонального спілкування, вияви досить розповсюдженого побутового націоналізму. Згідно з опитуванням "Левада-

Центром", у жовтні 2013 р., гасло "Росія для росіян" підтримують повністю – 23%, проти – 15% у 2012 р. Проте, щоб це гасло здійснювати "в розумних межах", висловлюються ще 43%, проти – 41% в 2012 р. Відкидають вказане гасло лише 19 %, проти – 23% – 2012 р. Гасло "Достатньо годувати Кавказ!" підтримує 71% опитаних – у 2012 р. – 65%.

Таким чином, РФ щодо етнонаціональних відносин проводить політику подвійних стандартів. З одного боку, реалізуючи свої "імперські" амбіції, вона підтримує сепаратистські рухи, що призводить до нестабільності у різних регіонах. З іншого – придушує усі прагнення суб'єктів федерації щодо розширення національних прав: восени 2017 р. прокуратура і Федеральна служба нагляду у сфері освіти і науки подали директорам шкіл в Татарстані приписи про необхідність скорочення кількості уроків татарської мови та літератури.

Література

Основна:

1. Абдулатипов Р. Г. Этнополитология. – СПб. : Питер, 2004.
2. Ачкасов В. А. Этнополитология: учебник для бакалавров. – М.: Издательство Юрайт, 2014.
3. Зеркин Д. П. Основы конфликтологии : курс лекций. – Ростов-на-Дону : " ФЕНИКС", 1998.
4. Малахов В. С. Национализм как политическая идеология: учебное пособие. – М. : КДУ, 2005.
5. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В. Е. – К. : Центр учбової літератури, 2010.
6. Тишков В. А., Шабает Ю. П. Этнополитология: политические функции этничности: учебник для вузов. – М. : Издательство Московского университета, 2011.
7. Український Радянський Енциклопедичний словник. – Т. 2. – К. : Головна редакція УРЕ, 1987.

Додаткова:

1. Бжезинський З. Велика Шахівниця. – Львів – Івано-Франківськ : "Лілея-НВ". – 2000.
2. Волков В. К. Етнократия – непредвиденный феномен посттоталитарного мира // Полис. – 1993. – № 2 (14).
3. Гусейнов А. Национальная фаза государственной истории // Полис. – 1992. – № 5-6.

4. Європарламент визнав Абхазію і Південну Осетію окупованими територіями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/yeвроparlament-viznav-abhaziyu-i-pivdennu-osetiyu-okupovanimi-teritoriyami.html>
5. Колбая Г. Грузино-абхазское противостояние // Азия и Африка сегодня. – 1995. – № 3.
6. Россия Федеративная: проблемы и перспективы/ За ред. гл.-кор. РАН Иванов В. Н. – М. : ИСПИ РАН, 2001.
7. Стельмах В. Г. Продуктивный взгляд на причины распада СССР // Общественные науки и современность. – 2004. – № 1.
8. Трудноразрешимые конфликты идентичности // Вестник РГ-ТЭУ. – 2011. – № 6 (55).
9. Epkenhans T. The Origins of the Civil War in Tajikistan: Nationalism, Islamism, and Violent Conflict in Post-Soviet Space. – Lexington Books, 2016. – 414 p.
10. Delcour L. Shaping the Post-Soviet Space?: EU Policies and Approaches to Region-Building. – Routledge, 2016. – 194 p.

ЛЕКЦІЯ 10-11. НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ У РОЗБУДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

План

1. Національна ідея у розбудові української державності.
2. Етнонаціональні проблеми в Україні на сучасному етапі.
3. "Гібридна війна" Російської Федерації проти України.

1. Національна ідея у розбудові української державності

У вирішенні проблем державо-будівництва ключову роль має відігравати національна ідея як консолідуюча сила у становленні сучасної держави.

Поняття "українська ідея" першим запропонував П. Куліш. Він вкладав у нього усвідомлення, розуміння людиною належності до свого народу, його культури і віри.

Проте формування української національної ідеї, в сучасному змісті, пройшло довгий шлях.

На буденно-побутовому рівні українська ідея віддавна існувала як уособлення народного духу, невиразне прагнення до свободи самовиявлення, як культурний міф. Значно чіткіших обрисів вона набула в політичній думці як ідея самобутності українства, віддзеркалення його прагнення до самовизначення і самоствердження. Про оформлення української національної ідеї почали говорити з кінця XVI ст., коли українська еліта виробила стереотипи наступності щодо Княжої Русі і усвідомила наявність "руського народу – політичного", готового боронити свої права і привілеї та обстоювати утискувану православну віру. Кристалізація української ідеї відбувалася у протистоянні спочатку польській, а пізніше російській ідеям. Існуючи на початку у вигляді слабо артикульованого прагнення до самозбереження в умовах чужоземного панування, українська ідея у протидії польській експансіоністській доктрині набула вигляду протесту проти спольщення еліти та закликів повернутися до "Володимирової спадщини". Ставши ідеологічною платформою Національної революції середини XVII ст., вона еволюціонувала від захисту козацьких вільностей православної віри до державної ідеї, поєднанні з ідеєю "збирання" українських земель. Як зазначає В. Степанков у праці "Українська національна революція XVII ст.: причини, типологія, хронологічні межі (дискусійні нотатки)", під час революції "формується національна державна

ідея, що стала для наступних поколінь українців знаменом у боротьбі за незалежність".

У період "Руїни" з посиленням експансії Росії, з переходом чималої когорти українських мислителів на службу "чужій ідеї", розвиток української національної ідеї, як і в цілому процес державотворення, суттєво загальмувався.

Відроджуватися українська національна ідея, на ґрунті міфологічних уявлень про доблесть і звитягу предків, розпочинає з кінця XVIII ст., що знайшло відображення в ідеї "сродної праці" Г. Сковороди, протиставлення "двох руських народностей" М. Костомарова. Кирило-Мефодіївці привнесли у цей процес радикальне неприйняття імперського гноблення, що безпосередньо відобразилося у творчості Т. Шевченка, його заклик "рвати кайдани". На ґрунті національної ідеї проходив процес формування ідеології українського націоналізму.

Своє концептуальне висвітлення українська національна ідея отримує в кінці XIX ст. на поч. XX ст. Як зазначав М. Грушевський: "В нове століття ми переходимо в початках нашої національної (не етнографічної тільки) свідомості". Те, що національна ідея в Україні викристалізувалася як смисложиттєва і водночас вільна від національної мегаломанії, свідчить публікація в часописі "Украинская жизнь" (1913 р., № 6) статті М. Чубинського "Українська національна ідея та її правові постулати": "Коли любов до свого нероздільна повагою до чужого, коли боротьба за свої національні права поєднується з визнанням таких же прав кожної нації, тоді національна ідея дає людству всі свої найкращі плоди й ні в чому не є перешкодою майбутньому, коли-небудь великому союзу народів".

У цей час проходило формування змістових різновидів національної ідеї:

- радикальна ідея знайшла відображення у запропонованій М. Міхновським формулі, "одна єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ", безперечно несла у собі неабиякий об'єднувальний потенціал, разом з тим, у ній звучали і ксенофобські гасла "Україна для українців", боротьби "проти усіх зайд";
- ліберально-демократичні варіанти української ідеї були відображені у працях М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Франка: ґрунтувалися на моделях децентралізації обох імперій та українського автономізму;
- державницька парадигма (В. Липинський, В. Старосольський) передбачала етатизацію української ідеї.

В часи революційних катаклізмів (1917–1920 рр.) українська національна ідея спрямовується у русло соборності, територіальної єдності України в її етнографічних межах. Проте сконструювати на такій основі прийнятний для мас соціальний ідеал українській політичній думці не вдалося, що і стало однією зі складових причин поразки революції.

Поразка Української революції і пов'язане з нею чергове розчленування української етнічної території посилили в національній ідеї з одного боку, настрої пасивної споглядальності, а з другого – екстремістські крайності. Відповідно на подібну демонстрацію радянською владою своєї прихильності до національних цінностей була поява в УРСР націонал-комунізму з гаслами дистанціювання від Москви (М. Хвильовий), а у Галичині, де здійснювався асиміляторський курс під гаслом "Польща для поляків", стала поява радикального, "інтеграційного" націоналізму, крайнього волюнтаризму, героїзації терору. В останньому трактуванні національна ідея не згасила згуртування навіть переконаних націоналістів, свідченням чого був розкол ОУН.

Відродження суспільного інтересу до національної ідеї припадає на кінець 80-х років, коли її взяв на озброєння Народний Рух України, а референдум у грудні 1991 року засвідчив, що українська національна ідея не розтратила свій потенціал, і її основним змістом стала ідея власної державності.

Враховуючи нинішній стан українського державотворення, національна ідея в сучасній кореляції може виконувати, на думку І. Кресіної, функції духовної основи саморуху й поступу українського суспільства за певних умов:

- по-перше, вона має стати головним змістом творення національної, соціально згуртованої держави і фундаментом її стабілізації;
- по-друге, ця ідея мусить легітимізувати докорінні суспільно-економічні перетворення, надати їм "другого дихання";
- по-третє, ґрунтуючись на політичній концепції нації, вона є прийнятною для всіх етнічних груп країни;
- по-четверте, національна ідея має стати стрижнем формування і функціонування національної самосвідомості і національної свідомості в цілому;
- по-п'яте, на різних рівнях національної свідомості (державно-політичному, теоретичному, буденному) національна ідея повинна бути конституційованою і концептуально розробленою та інтеріоризованою;
- по-шосте, вона має стати світоглядним орієнтиром у системі

освіти, виховання, у сфері соціалізації особи;

- по-сьоме, національна ідея мусить забезпечити консолідаційні процеси в суспільстві – між нацією і соціумом, між центром і регіонами, між політичними партіями і рухами.

Відтак, на сьогоднішній день, саме національна ідея, з урахуванням вищезгаданих функцій, може сприяти пониженню ескалації, ситуації, яку Т. Гоббс називав "боротьбу всіх проти всіх".

2. Етнонаціональні проблеми в Україні на сучасному етапі

Україна, як більшість сучасних держав, за складом свого населення є поліетнічною. Це проявляється в тому, що, за даними всеукраїнського перепису населення, на її території проживають представники понад 130 національностей і народностей.

У національному складі населення України переважна більшість – українці, чисельність яких становила 37541,7 тисячі осіб, або 77,8% від загальної кількості населення. За роки, що минули від перепису населення 1989 року, кількість українців зросла на 0,3%, а їх питома вага серед жителів України – на 5,1%.

Друге місце за чисельністю посідають росіяни. Їх кількість, порівняно з переписом 1989 року, зменшилася на 26,6% і нараховувала на дату перепису 8334,1 тисячі осіб. Питома вага росіян у загальній кількості населення зменшилась на 4,8% і склала 17,3%.

В Україні розселення етносів має виразну регіональну визначеність. Найбільше росіян проживає в Донецькій, Луганській, Харківській областях та на півдні України. Крім того, вони становлять абсолютну більшість у Криму.

Практично всі кримські татари-репатріанти так само поселилися в Криму, на своїй історичній батьківщині. Причому зростання чисельності кримських татар в Україні супроводжується зростанням чисельності інших тюркомовних народів. Кожна з цих груп окремо не складає відчутної частини населення країни, але разом з кримськими татарами тюркомовні народи налічують понад 500 тисяч осіб.

Із загальної кількості молдаван більша їх частка зосереджена в Одеській і Чернівецькій областях. Більшість болгар живе в Одеській і Запорізькій областях, 85% греків – у Донецькій області. Майже вся румунська меншина сконцентрована у

Чернівецькій та Закарпатській областях. В останній практично проживають всі угорці України. В Одеській області – майже вся гагаузька етнічна група. Більше половини поляків живе у Житомирській, Хмельницькій та Львівській областях. Зазначимо, що тривожним симптомом для етнічних українців є зменшення їх абсолютної чисельності у ряді споконвічно землеробських областей, де у всі часи була велика частка українського сільського населення з традицією багатодітності (Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська).

Нагальною проблемою для України є не "переплавлення" її етнічної різноманітності в одному тиглі, а подолання культурно-історичної різнорідності її регіонів. Ці історичні відмінності, як свідчать сучасні соціологічні дослідження, найрельєфніше проявляються в геополітичних, етнокультурних та релігійних орієнтаціях. І становлення її як демократичної держави потребує розв'язання цілого комплексу проблем, серед яких не останньою є створення сприятливих умов для розвитку як українського етносу, так і національних меншин.

Відповідно можемо виділити наступні проблеми:

- національних меншин;
- регіонального питання;
- кримського півострова.

Починаючи з середини 60-х р. XX ст., в Україні інтенсивно йшло кількісне зростання таких етнічних груп, як росіяни, чуваші, удмурти, деякі етнічні групи кавказького та середньоазіатського регіонів. Це зростання відбувалося за рахунок штучного переміщення населення під приводом трудових ресурсів на будівництво промислових комплексів та гігантів енергетики, зокрема атомної, яка в Україні йшла випереджаючими темпами.

Разом з тим вирішувалася й суто етнополітична стратегія розвитку багатонаціональної країни, мета якої полягала у максимальній інтеграції, а по суті асиміляції нації і народів в нову наднаціональну спільність. Щоправда, ця спільність мала виразно російські риси, особливо це стосується мови, історичної свідомості, духовної культури тощо. Після розпаду Радянського Союзу етнічні росіяни із фактично домінуючої етнічної спільноти перетворилося на етнічну меншину.

Спочатку з'явилися конфлікти на мовному ґрунті, коли російська мова почала втрачати статус і змушена була перейти в розряд неофіційних мов, поступившись колишнім панівним становищем мові титульних етносів. Мовний антагонізм набрав особливої гостроти наприкінці 80-х – початку 90-х років. Але

потім, дещо трансформувавшись, зійшов з перших публікацій на суспільно-політичні теми. Новим поштовхом дискусій щодо "мовного питання" було прийняття 5 вересня 2017 р. Закону "Про освіту", який посилює роль української мови як державної. Її визнано мовою навчання. Одними з перших закон розкритикували Румунія і Угорщина. І якщо перша висловила стурбованість, то заява угорського МЗС була більш категоричною. У ній закон називався "ганебним ударом в спину". Неприпустимо, що Україна позбавила угорців права навчатися рідною мовою в школах і університетах і залишила їм можливість робити це у дитячих садках і початкових класах. "Мовна проблема", за зверненням Угорщини, була заслухана на Парламентській асамблеї Ради Європи, на якій були прийняті наступні рекомендації "українській владі":

- переглянути питання мов меншин в освіті, беручи за основу гнучку модель двомовної освіти для всіх осіб, які належать до "корінних народів України" і "національних меншин", щоб не було дискримінації. На практиці можливим орієнтиром може бути не менше 60% навчальних програм українською мовою та до 40% – мовами національних меншин;
- у плануванні впровадження освітньої реформи необхідно уникнути поспішних змін, які можуть погіршити якість освіти учнів і студентів, що представляють національні меншини.

Втім, як після голосувань прокоментував голова делегації українського парламенту в ПАРЕ В. Ар'єв, резолюція не зобов'язує робити жодних кроків до висновків Венеціанської комісії і її ухвалення не є "трагедією" для України.

Наступною ключовою проблемою для України є проблема регіонів. Питома вага національних інтересів у процесі українського державотворення зумовлена тими глибокими економічними, культурними, психологічними відмінностями, що залишаються між різними регіонами України.

Разом з тим, виходячи з економічних, соціальних, етнологічних факторів, проблем, які є характерними для того чи іншого регіону, І. Курас виділяв п'ять регіонів (2004 р.):

1. Центральний – з центром у Києві – являв собою історичну батьківщину слов'янства, колиску української мови. Є найбільш промисловим і культурним осередком. Сконцентровано центри підготовки кадрів для всієї України.
2. Індустріальний регіон, який умовно іменують східним, має два центри – Дніпро, Харків. Створено потужний промисловий комплекс, підпорядкований завданням оборони; інтенсивне

переміщення населення створило своєрідне поліетнічне середовище з високим ступенем міжетнічної толерантності.

3. Донбас – специфікою регіону є його однопрофільність – вугільне спрямування економіки. Гостро стоїть проблема працевлаштування надлишкового населення і перепрофілювання традиційно монополістичних шахтарських міст. Тому для Донбасу є досить важливим питанням формування зваженої соціальної політики.
4. Південний регіон – особливий насамперед внаслідок своєї етнічної строкатості, а також розташуванням на морському узбережжі. Щодо проблем, то найбільше їх створює особливий статус Криму. Значною мірою ці проблеми – політичні – внаслідок складного переплетіння тут проявів сепаратизму і неврегульованості політико-правового статусу кримських татар. Значні проблеми створює також дислокація в Криму бази російського Чорноморського флоту і територіальні зазіхання російських політиків проімперського налаштування.
5. Західний регіон (Галичина, Волинь, Закарпаття, Буковина), зазнав значного впливу західної політичної традиції. Тут значно глибше, ніж на Сході, закорінені у суспільну свідомість ідеї незалежності, державності, специфіки української духовності.

Незважаючи на те, що в Україні створена і функціонує велика кількість агенцій регіонального розвитку та організацій, які не мають такої назви, але ідентифікують себе як такі, цілеспрямована державна політика щодо розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку відсутня.

Переходимо до третьої проблеми – Кримського регіону. Даний регіон посідає особливе місце в етнополітичній структурі України. Ця особливість зумовлена комплексом історичних, політичних, соціально-економічних проблем. Це єдиний регіон де російська меншина посідає домінуюче становище, її кількість становить понад 60% населення півострова. Особливістю Криму є те, що в історичній свідомості росіян, як тих, хто безпосередньо мешкає в Криму, так і населення Російської Федерації, цей регіон сприймається в ореолі слави російської зброї. На цьому ґрунті реанімуються старі та культивуються нові міфи щодо одвічної належності Криму до Росії, а також так званого "дарунку" М. Хрущовим Криму Україні. Дана тематика для багатьох представників політизованих еліт різного ґатунку і забарвлення стала своєрідним тестом на ставлення до незалежності, російсько-українських відносин та інтеграційних процесів загалом.

Проте складність ситуації в Криму обумовлюється не лише наявністю російського етнополітичного чинника, не менш складним є кримськотатарський чинник. Вимагають невідкладного вирішення такі завдання:

- визначення офіційного статусу за межділісом кримсько-татарського народу як вищого представницького органу;
- офіційне визнання за кримськими татарами статусу "корінного народу" на території Криму;
- фінансування програми соціально-економічної інтеграції кримських татар та їхнього облаштування в Криму;
- гуманітарні проблеми, пов'язані з відродженням національної освіти, виховання, створення культурної інфраструктури тощо.

Разом з тим, жодна з зазначених проблем не була вирішена. Ситуація змінилася лише у 2014 році вже після окупації і незаконної анексії Криму. Постановою Верховної Ради України від 20 березня 2014 року кримських татар було нарешті визнано корінним народом нашої держави, а Курултай і Меджліс – його вищими репрезентативними органами.

Таким чином, поліетнічність як засаднича домінанта становлення сучасної української державності несе за собою деградацію моноетнічної, україноцентричної моделі розвитку. Також в сучасному українському державотворенні проглядається бажання замінити етноцентризм ускладненою ідентичністю, яка не є інтегруючою і завжди несе ознаки популізму. Актуалізація чинника поліетнічності тільки поглиблює справжні проблеми етнонаціонального розвитку країни. До цих проблем можна віднести: несконсолідованість етнічних українців, протистояння двох мов та культур (української та російської), а також формування спільної для всіх громадянської національної ідентичності. Треба також змістовно розмежувати поліетнічність від іноетнічного впливу на державотворчі процеси, який був завжди присутній в Україні, але не ніс об'єднуючої тенденції. Тобто, історично характер українського державотворення мав моноетнічне наповнення. Поліетнічність кількісно, але не якісно відповідає етнонаціональній структурі населення. Про поліетнічність можна говорити в культурному, політичному, регіональному аспекті, але не в державотворчому. До того ж головна лінія розмежувань в Україні – не етнічність, а регіон.

Однак вирішення зазначених проблем ускладнилося окупацією РФ Криму і розв'язанням "гібридної війни" на Донбасі.

3. "Гібридна війна" Російської Федерації проти України

Гібридна війна – війна, основним інструментом якої є створення державою-агресором в державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які, звичайно, досягаються звичайною війною.

Передумови для "гібридної війни" Росії проти України були закладені задовго до того, як українська влада та суспільство усвідомили ці загрози. Упродовж 2000-х років Росія активно вербувала співробітників українських силових відомств, які відіграли важливу роль у сприянні анексії Криму та дестабілізації Донбасу. Росія також активно підтримувала дискредитований режим В. Януковича під час Революції Гідності 2013-2014 рр., внаслідок чого Україна, сильно ослаблена громадянським протистоянням, виявилася неспроможною протистояти російській агресії.

"Гібридна" агресія з боку Росії передувала війні на Донбасі, яка стала класичним прикладом "гібридної" війни, що характеризується застосуванням нерегулярних збройних формувань, місцевих кримінальних груп, а також регулярних збройних сил Росії. При цьому Кремль офіційно заперечує свою участь у збройному конфлікті та формально не несе правової відповідальності за агресію проти України.

Російська війна проти України має на меті вирішення тих внутрішніх і зовнішніх проблем Російської Федерації, перед якими опинилося керівництво цієї країни від зростання економіки до спаду. Різке збільшення доходів державного бюджету РФ супроводжувалося концентрацією влади, системною корупцією, а також зростанням великодержавних амбіцій російської еліти. Завершення цього періоду загрожувало тим, що легітимність влади різко впаде, ресурси для розподілу суттєво скоротяться, а зовнішньополітичні амбіції залишаться нереалізованими. Для запобігання такому розвитку подій і був застосований кризовий сценарій, що обіцяв максимальний вигравш Кремлю.

Руйнування української державності мало на меті:

- показати своїм громадянам катастрофічні наслідки будь-якої протестної активності та запевнити його в підтримці "сильної руки";
- сформувати для внутрішньої аудиторії образ ворога в особі українського націоналізму та західного експансіонізму, який його підтримує;

- нейтралізувати загрозу внутрішньої опозиції;
- перехопити геополітичну ініціативу у Заходу, який переживає кризу ідентичності та політичної спроможності.

Бойові дії війни на Донбасі почалися із захоплення 12 квітня 2014 року російськими загонами, керованими офіцерами спецслужб РФ, українських міст – Слов'янська, Краматорська і Дружківки, де захопленою у відділках МВС зброєю російські диверсанти озброїли місцевих колаборантів і прийняли до своїх лав. В умовах неспротиву місцевих силових структур України, а іноді і відкритої співпраці, невеликі штурмові загони російських диверсантів в наступні дні взяли під контроль Горлівку та інші міста Донецчини і Луганщини. 13 квітня 2014 року, у відповідь на вторгнення диверсійних загонів, в.о. президента України Олександр Турчинов оголосив про початок Антитерористичної операції. Перекинуті у район Слов'янська і Краматорська спецпідрозділи СБУ і Збройних сил України прийняли перший бій 13 квітня у Семенівці, передмісті Слов'янська.

Станом на листопад 2017 р. йдуть постійні локальні бої. Мало не щодня в ЗМІ є повідомлення про обстріли, поранених та вбитих.

Для врегулювання ситуації на сході України створена Тристороння контактна група, в яку ввійшли представники України, ОБСЄ та Росії.

Література

Основна:

1. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: монографія. – К. : Либідь, 1999.
2. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К. : Генеза, 2004.
3. Пірен М. І. Етнополітика в Україні: соціо-психологічний аналіз / М. І. Пірен. – К. : Ун-т "Україна", 2007.
4. Політичний енциклопедичний словник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Генеза, 1997.
5. Політологія у запитаннях і відповідях : навчальний посібник / Г. І. Оніщенко, Д. Т. Дзюбо, І. І. Дуднікова, та ін. / За заг. ред. К. М. Левківського. – К. : Вища школа, 2003.

Додаткова:

1. "Гібридна" війна Росії – виклик і загроза для Європи / центр Разумкова [Електронний ресурс] – Київ, грудень 2016. – Режим доступу : <http://old.razumkov.org.ua/ukr/upload/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf>

2. Айдыгон И. Украинские татары: конфликт или стабильные отношения между русскими жителями полуострова и украинцами // Россия и мусульманский мир. Бюллетень реферативно-аналитической информации. – 2005. – № 3 (153).
3. Грушевський М. С. На порозі століття / Твори у 50-ти т. – Львів : Світ, 2001. – Т.1.
4. Демчук П. Творчий дух національної ідеї // Віче. – 2002. – № 9.
5. Джемілев Мустафа. Етнонаціональна політика України : здобутки та перспективи [Електронний ресурс] / Мустафа Джемілев. – Режим доступу <http://krymtatar.in.ua/index/article/id/116>.
6. Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ, 2004.
7. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз): монографія. – К. : Вища школа, 1998.
8. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінантна державних процесів // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1.
9. Москаль Г. Г. Державна політика щодо етнонаціонального розвитку українського суспільства. Стратегія її реалізації // Вісник Держкомнацміграції України. – 2002. – № 4.
10. Нагорна Л. Поняття "національна ідентичність" і "національна ідея" в українському термінологічному просторі // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2.
11. Свідзінський А. Проблеми формування нації та держави в сучасній Україні // Універсум. -1999. – № 1-2 (63-64).
12. Степанков В. С. Українська національна революція XVIII ст.: причини, типологія, хронологічні межі (дискусійні нотатки) // Національно-визвольна війна українського народу середини XVIII ст.: політика, ідеологія, військове мистецтво. – К. : Генеза, 1998.
13. Удовенко Г. Й. Проблеми законодавчого забезпечення прав національних меншин України // Вісник Держкомнацміграції України. – 2002. – № 4.
14. Шумка А. В., Сивак О. І. На шляху пошуку української національної ідеї // Військово-науковий вісник: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 12.
15. Ash T., Gunn J., Lough J., Lutsevych O., Nixey J., Sherr J., Wolczuk K. The Struggle for Ukraine. Chatham House Report. – The Royal Institute of International Affairs, 2017. – 94 p.
16. Kuzio T. Independent Ukraine: Nation-state Building and Post-communist Transition: Nation-state Building and Post-communist Transition. – Routledge, 2015. – 312 p.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО НИХ

Змістовий модуль 1:

Теоретико-практиологічні засади курсу
"Національні проблеми сучасного світу"

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ КУРСУ "НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ"

(2 год.)

Мета: розкрити об'єкт, предмет, категорії та функції курсу. З'ясувати роль "Національних проблем сучасного світу" у системі соціальних наук.

План

1. Об'єкт, предмет і функції дисципліни.
2. Категорії дисципліни та їх характеристика.
3. Методологічні аспекти дослідження національної проблематики.

Ключові поняття: держава, етнічна група, етнополітика, етнічна меншина, етнодержавознавство, корінні народи, міжнаціональні відносини, народ, національні відносини, національне питання, національна політика.

"Національне питання", яке розуміється як стан у національних відносинах в певних історичних умовах, є одним з важливих показників внутрішньої безпеки і політичної стабільності в будь-якій державі. Вивчаючи перше питання семінарського заняття, студенти, насамперед, повинні звернути увагу на причини, які привели до зростання етнонаціональних проблем, висвітлити роль у вказаних проблемах курсу "Національні проблеми сучасного світу". Розкрити об'єкт, предмет і функції дисципліни.

Найзагальніші, найфундаментальніші поняття, що відображають закономірні зв'язки та відносини реальної дійсності й пізнання, дістали назву категорій. При відповіді на друге питання студенти повинні розкрити наступні категорії: національне питання, міжнаціональні відносини, національні відносини,

національна свідомість, національні меншини, етнос, плем'я, народність, нація.

Сукупність прийомів дослідження, системи принципів та способів здійснення теоретичної і практичної діяльності, вчення про методи наукового пізнання називається методологією. Проблема неупередженого дослідження феномену національних та міжнаціональних відносин, націоналізму завжди була актуальною. Студентам слід звернути увагу як на наукові методи дослідження, так і на ірраціональні фактори.

Література

Основна:

1. Зеркин Д. П. Основы конфликтологии: курс лекций. – Ростов-на-Дону: "ФЕНИКС", 1998.
2. Константинова С. С. Этнология: учебное пособие. – М.: Издательство РКОР, 2005.
3. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К.: Генеза, 2004.
4. Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Генеза, 1997.
5. Політологія у запитаннях і відповідях: навчальний посібник / Г. І. Оніщенко, Д. Т. Дзюбо, І. І. Дуднікова, та ін. / За заг. ред. К. М. Левківського. – К.: Вища школа, 2003.
6. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. – К.: Либідь, 2002.
7. Этнография: учебник / Под ред. Ю. В. Бромлей и Г. Е. Маркова. – М.: Высшая школа, 1982.

Додаткова:

1. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. – М.: Наука, 1983.
2. Интервью с Б. Раушенбахом // Вопросы философии. – 1992. – № 12.
3. Князева Е., Курдюмов С. Синергетика как новое мировидение // Вопросы философии. – 1992. – № 12.
4. Майер А. Религиозный смысл мессианизма // Вопросы философии. – 1992. – № 7.
5. Россия федеративная: проблемы и перспективы/ За ред. гл.-кор. РАН Иванов В. Н. – М.: ИСПИ РАН, 2001.
6. Соловьев А. Политическая идеология: логика исторической эволюции // Политические исследования. – 2001. – № 2.
7. Токарев С. А. Проблемы типологии этнических общностей (К методологическим проблемам этнографии) // Вопросы философии. – 1964. – № 11.

8. Турченко В. Методологічні аспекти дослідження націоналізму // Нова політика. – 2002. – № 2 (40).

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ НАЦІЇ

(2 год.)

Мета: розкрити соціально-культурні та соціально-політичні передумови формування нації. Висвітлити концептуальні моделі нації. З'ясувати основні напрями підходів до типології нації.

План

1. Нація в раціоналістичній соціології (М. Вебер).
2. "Комунікативна теорія" (К. Дойч).
3. Етатистська модель нації.
4. Етнологічна (етніцистська) та "інструменталістська" теорії нації.
5. Типологія націй.

Ключові поняття: етнос, етногенез, етатизм, культура, нація, національний характер, народність, національна ідентичність, національна самосвідомість, національна свідомість, основні права нації, плем'я.

Однією з головних категорій курсу "Національні проблеми сучасного світу" є нація. Латинське слово "*natio*" своїм походженням сягає доби античності. За нових часів його почали вживати для позначення політично-активних верхніх верств суспільства на противагу його нижчим верствам, які називали "народ" ("*demos*"). В подальшому процесі історичного розвитку поняття "нація" осмислювалася в різних теоретичних конструкціях, ідеологіях і наукових версіях. При відповіді на перше – четверте питання студентам необхідно розкрити поняття "нація" на основі концептуальних моделей нації, висвітлити внутрішні зв'язки її функціонування.

Відповідаючи на п'яте питання, студентам необхідно зупинитися на типологіях нації, охарактеризувати їх як спроби осягнути феномен нації в різних ракурсах, з різних методологічних та ідеологічних позицій, у рамках різних інтелектуальних шкіл.

Література

Основна:

1. Абдулатипов Р. Г. Этнополитология. – СПб. : Питер, 2004.
2. Ачкасов В. А. Этнополитология : учебник для бакалавров. – М. : Издательство Юрайт, 2014.
3. Касьянов Г. В. Теорія нації та націоналізму : монографія. – К. : Либідь, 1999.
4. Константинова С. С. Этнология : учебное пособие. – М. : Издательство РИОР, 2005.
5. Політологічний енциклопедичний словник : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Генеза, 1997.
6. Політологія у запитаннях і відповідях : навчальний посібник / Г. І. Оніщенко, Д. Т. Дзюбко, І. І. Дуднікова, та ін. / За заг. ред. К. М. Левківського. – К. : Вища школа, 2003.

Додаткова:

1. Абдулатипов Р. Г. Человек. Нация. Общество. – М. : Политиздат, 1991.
2. Вебер М. Национальное государство и народнохозяйственная политика (1895-1919). – М. : Праксис, 2003.
3. Волков В. К. Этнократия – непредвиденный феномен посттоталитарного мира / Полис.– 1993. – №2 (14).
4. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. – К. : Таксон, 2003.
5. Козинг А. Нация в истории и современность. – М. : "Прогресс", 1978.
6. Ландабасо Ангуло А. И., Коновалов А. М. Терроризм и этнополитические конфликты. Книга вторая. Терроризм сегодня. – М. : Изд. "ОГНИ", 2004.
7. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / Переклад з англійської. – К. : "К.І.С.", 2004.
8. Ян Э. Государственное и этническое понимание нации: противоречия и сходство // Полис. – 2000. – №1.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 3

СПЕЦИФІКА НАЦІОНАЛІЗМУ

(2 год.)

Мета: розкрити основні риси націоналістичного дискурсу. Висвітлити співвідношення націоналізму з іншими ідеологіями. З'ясувати роль націоналізму в розбудові держав та антиколоніальних рухів.

План

1. Співвідношення націоналізму з іншими ідеологіями:
 - 1.1 Націоналізм і лібералізм.
 - 1.2 Націоналізм і соціалізм.
 - 1.3 Націоналізм і консерватизм.
 - 1.4 Націоналізм і расизм.
 - 1.5 Націоналізм і фашизм.
2. Антиколоніальні рухи та націоналізм.
3. Етатизм та націоналізм – як принципи розбудови держави.

Ключові поняття: інтегральний націоналізм, консерватизм, лібералізм, нацизм, націоналізм, неоконсерватизм, неолібералізм, патріотизм, расизм, соціалізм, шовінізм.

Націоналізм – поліморфний і поліфункціональний феномен, його дія проявляється у різних сферах людського суспільства. На політичному рівні націоналізм існує як відповідний рух, як ідеологія, він сформований у певних документах (доктринах), які обґрунтовують природу і права спільнот – націй та легітимних взаємин між цими спільнотами на міжнародному рівні. Отже, націоналізм слід розглядати як інші політичні ідеології – лібералізм, соціалізм, консерватизм та інші. Саме на співвідношенні, порівнянні націоналізму з іншими ідеологіями повинна базуватися відповідь студентів на перше питання.

Відповідаючи на друге питання, студентам слід звернути увагу на те, що необхідно обережно ставитися до використання поняття "націоналізм" до антиколоніальних рухів. Тому що, по-перше, ідеологія антиколоніалізму досить неоднорідна. Поряд з націоналістичним дискурсом вона вміщує в себе багато інших. По-друге, даний термін може бути використаний в політико-ідеологічних цілях.

Націоналізм часто поєднують з етатизмом – принципом пріоритету держави у внутрішньополітичній та зовнішньополітичній сферах. У відповіді студентам слід з'ясувати співвідношення націоналізму та етатизму як у внутрішній, так і в зовнішній політиці держави.

Література

Основна:

1. Картунов О. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: [навч. посіб.]. – К. : Університет економіки та права "КРОК", 2007.
2. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму : монографія. – К. : Либідь, 1999.
3. Малахов В. С. Национализм как политическая идеология : учебное пособие. – М. : КДУ, 2005.
4. Політичний енциклопедичний словник : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Генеза, 1997.
5. Політологія у запитаннях і відповідях: навчальний посібник / Г. І. Оніщенко, Д. Т. Дзюбо, І. І. Дуднікова, та ін. / За заг. ред. К. М. Левківського. – К. : Вища школа, 2003.
6. Сидорина Т., Полянников Т. Национализм: теории и политическая история. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006.
7. Федоров С. Е., Филюшкин А. И. История и теория наций и национализма: учебник. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2016.

Додаткова:

1. Арендт Х. Истоки тоталитаризма. – М. : ЦентрКом, 1996.
2. Берлин И. Жозеф де Местр и истоки фашизма // Берлин И. Философия свободы. – М. : Новое литературное обозрение, 2001.
3. Ивлев К. Об истории национализма // Патриот. – 2003. – № 25.
4. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз) : монографія. – К. : Вища школа, 1998.
5. Ландабасо Ангуло А. И., Коновалов А. М. Терроризм и этнополитические конфликты. Книга вторая. Терроризм сегодня. – М. : Изд. "ОГНИ", 2004.
6. Ландабасо Ангуло А. И., Коновалов А. М. Терроризм и этнополитические конфликты. Книга первая. Из истории басков. – М. : Изд. "ОГНИ", 2004.
7. Примуш М. В. Політологічний аналіз націоналістичної риторики політичних партій України // Іст. і політол. дослідження. – 2013. – № 2.
8. Сміт Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / переклад з англійського. – К. : "К.І.С.", 2004.
9. Тодоров Ц. Раса и расизм // Новое литературное обозрение. – 1998. – № 34.
10. Хайек Ф. Дорога к рабству [1944] // Вопросы философии. – 1990. – № 10-12.
11. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. К. Маркс проти Фрідріха Ліста. – К. : Основи, 1998.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 4-5

ПРОБЛЕМИ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

(4 год.)

Мета: розкрити природу, форми, типи і динаміку етнонаціональних конфліктів. З'ясувати проблеми врегулювання етнонаціональних конфліктів. Висвітлити роль ООН у врегулюванні етнонаціональних конфліктів.

План

1. Природа етнонаціональних конфліктів.
2. Причини етнонаціональних конфліктів.
3. Форми і динаміка етнонаціональних конфліктів.
4. Типологія етнонаціональних конфліктів.
5. Проблеми врегулювання етнонаціональних конфліктів.
6. Роль ООН у врегулюванні етнонаціональних конфліктів.

Ключові поняття: іслам, конфлікт, міжнародна безпека, міжнародна політика, національно-визвольний рух, сепаратизм, християнство, цивілізація.

Етнонаціональні конфлікти – це конфлікти між національними державами, окремими етносами, етнічними групами з міркувань захисту прав своїх співвітчизників, приєднання їх до історичної території, здобуття адміністративно-територіальної автономії або національної незалежності, розподілу влади, престижу і матеріальних ресурсів. Разом з тим, студентам слід враховувати, що в аналітичній літературі, присвяченій етнічним конфліктам, немає спільної думки, які конфлікти необхідно відносити до "етнічних", а які пояснюються іншими термінами. Тому, розглядаючи природу, форми, типи і динаміку конфліктів, необхідно враховувати даний аспект проблеми.

Досить важливим є питання врегулювання етнонаціональних конфліктів. Відповідаючи на дане питання, студентам, слід охарактеризувати різні підходи в науковій літературі, які відображають дану проблему, висвітлити роль міжнародних організацій у врегулюванні етнонаціональних конфліктів.

Література

Основна:

1. Зернин Д. П. Основы конфликтологии : курс лекций. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998.
2. Константинова С. С. Этнология : учебное пособие. – М. : Издательство РИОР, 2005.
3. Малахов В. С. Национализм как политическая идеология : учебное пособие. – М. : КДУ, 2005.
4. Пірен М. І. Конфліктологія : підручник. – К. : МАУП, 2003.
5. Політологія у запитаннях і відповідях : навчальний посібник / Г. І. Оніщенко, Д. Т. Дзюбка, І. І. Дуднікова, та ін. / За заг. ред. К. М. Левківського. – К. : Вища школа, 2003.
6. Політологія: Підручник / І. С. Дзюбка, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко та ін. За загальною ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. – 2-е вид.– К. : Вища школа, 2001.

Додаткова:

1. Волков В. К. Этнократия – непредвиденный феномен пост-тоталитарного мира // Полис. – 1993. – № 2 (14).
2. Заяц Д. В. Пути снижения рисков сепаратизма // История и обществознание в школе. – 2002. – № 4.
3. Кіссе А. Новітні концепції етнічного конфлікту: сутність і типологія // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1.
4. Кудрявцев В., Смолянский В., Тураджев В. Конфликт – зеркало, в котором общество видит свои достоинства и недостатки // Азия и Африка сегодня. – 1995. – №3 (452).
5. Ландабасо Ангуло А. И., Коновалов А. М. Терроризм и этнополитические конфликты. Книга первая. Из истории басков. – М. : Изд. "ОГНИ", 2004.
6. Ландабасо Ангуло А. И., Коновалов А. М. Терроризм и этнополитические конфликты. Книга вторая. Терроризм сегодня. – М. : Изд. "ОГНИ", 2004.
7. Майборода О. Причины етноконфліктів та можливості їх запобігання // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9).
8. Прусаускас А. Этнос и политика // Азия и Африка сегодня. – 1990. – № 2 (392).

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 6

НАЦІОНАЛІЗМ В СУЧАСНОМУ СВІТІ (2 год.)

Мета: з'ясувати проблеми мігрантів у ліберально-демократичних країнах. Розкрити роль націоналістичного фактору сепаратистських рухів в країнах Західної Європи і Північної Америки. Висвітлити націоналістичний аспект югославського конфлікту.

План

1. Проблеми мігрантів у ліберально-демократичних країнах.
2. Сепаратистські рухи в країнах Західної Європи і Північної Америки (Велика Британія, Бельгія, Іспанія, Канада).
3. Націоналістичний аспект югославського конфлікту:
 - а) історична природа конфлікту;
 - б) міжнаціональна війна та становлення незалежних держав.

Ключові поняття: деколонізація, колоніалізм, міграція, мультикультуризм, панамериканізм, пангерманізм, панславізм, панарабізм, панісламізм, сіонізм.

До середини XX ст. країни ліберальної демократії дотримувалися стратегії націобудівництва, а саме: проводили форсовану асиміляцію культурних меншин. Незалежно від походження цих меншин, від них очікували переплавлення у "розплавленому котлі" нації. З середини 60-х рр. XX ст. асиміляційна стратегія починає піддаватися ревізії. У відповіді на перше питання студентам необхідно висвітлити причини, які призвели до змін по відношенню до національних меншин, охарактеризувати сучасну політику ліберально-демократичних країн щодо мігрантів, розкрити поняття "мультикультуризму".

У націоналізмі виділяється два вектори. Один з них вказує у бік суспільної єдності, це націоналізм, який виходить від держави. Інший – направлений проти держави. Це націоналізм, який виходить від культурно-етнічних груп, що прагнуть до політичного суверенітету. Ось чому націоналізм іспанський, індійський, турецький та грузинський наштовхується на протидію каталонського, сікського, курдського, абхазького націоналізму. Розкриваючи друге питання, студентам слід охарактеризувати протистояння державного та культурно-етнічного націоналізму, висвітлити та дати оцінку методам боротьби.

Відповідаючи на третє питання, студентам необхідно висвітлити націоналістичний аспект югославського конфлікту, розкрити історичну природу конфлікту, дати оцінку його результатам.

Література

Основна:

1. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки 1918-1945 рр. / Підруч. для студ. вищ. навч. закл. – Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. – 2-е вид., доповн., переробл. – К. : Слово, 2003.
2. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму : монографія. – К. : Либідь, 1999.
3. Малахов В. С. Национализм как политическая идеология : учебное пособие. – М. : КДУ, 2005.
4. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1918-1945 рр.) : посібник / З. А. Баран, Г. М. Кипаренко, С. П. Мовчан, М. М. Швагуляк. – Львів : Афіша, 2008.

Додаткова:

1. Бауман З. Глобализация. Последствие для человека и общества / Пер. с англ. – М. : "Весь Мир", 2004.
2. Бжезинський З. Велика шахівниця. – Львів – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2000.
3. Доган М. Падение традиционных ценностей в Западной Европе: религия, государство-нация, власть // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 12.
4. Евзеров Р. Я. Право народов на самоопределение в контексте современного развития // История и обществоведение в школе. – 2002. – № 4.
5. Заяц Д. Ф. Пути снижения рисков сепаратизма // История и обществознание в школе. – 2002. – № 4.
6. Каменецький М. Колишня Югославія – конфліктогенний простір (спроба політичної морфології) // Політична думка. – 1995. – № 2-3 (6).
7. Кравченко В., Боташева А. Современные миграционные процессы в Европе: их влияние на политическую ситуацию // Новое слово в науке: перспективы развития. – 2016. – № 2(8).
8. Ландабасо Ангуло А. И., Коновалов А. М. Терроризм и этнополитические конфликты. Книга первая. Из истории басков. – М. : Изд. "ОГНИ", 2004.
9. Ландабасо Ангуло А. И., Коновалов А. М. Терроризм и этнополитические конфликты. Книга вторая. Терроризм сегодня. – М. : Изд. "ОГНИ", 2004.
10. Маначинський О. Вибух не стався. Поки що? // Політика і час. – 1998. – № 11-12.
11. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / Переклад з англійського. – К. : "К.І.С.", 2004.
12. Уолцер М. О. О терпимости. – М. : Дом интеллектуальной книги, 2000.
13. Юдина Т. Н. О социологическом анализе миграционных процессов // Социологические исследования. – 2002. – № 10.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 7

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ КОНФЛІКТІВ НА ТЕРИТОРІЇ КОЛИШНЬОГО СРСР

(2 год.)

Мета: розкрити природу, форми і динаміку етнонаціональних конфліктів на території колишнього СРСР. З'ясувати особливості етнонаціональних конфліктів в Росії. Висвітлити основні причини національних проблем у незалежних державах на пострадянському просторі.

План

1. Природа етнонаціональних конфліктів у колишньому СРСР.
2. Форми і динаміка етнонаціональних конфліктів на території СРСР.
3. Етнократія – як форма розбудови незалежних держав.
4. Особливості етнонаціональних конфліктів в Росії.

Ключові поняття: денаціоналізація, інтернаціоналізм, конфедерація, посттоталітарне суспільство, русифікація, регіон, республіка, співдружність незалежних держав, тоталітаризм, федерація.

Події 1989-1990 рр., які відбулися у Радянському Союзі, отримали назву "парад суверенітетів", держава, у яку входили 15 союзних, 20 автономних республік, 8 автономних областей і 10 автономних округів розпалася. Дана подія, з одного боку, привела до утворення національних держав, з іншого – з новою силою підняла етнонаціональні проблеми як на теренах колишніх радянських республік, так і в самій Росії. При відповіді на перше та друге питання студентам слід врахувати, що причини сьогодишніх етнонаціональних конфліктів були закладені ще при розбудові СРСР, відповідно, природу, форму і динаміку конфліктів необхідно розглядати через призму історичного розвитку.

Третє питання стосується ролі націоналізму в розбудові незалежних держав на пострадянському просторі. Студентам слід з'ясувати позитивні і негативні фактори впливу етнократії на даний процес.

Після розпаду СРСР на перший план виходять проблеми, пов'язані з відносинами між корінними націями і меншинами, які проживають в утворених незалежних державах. Найбільш проблематичною в ракурсі етнонаціональних відносин є Росія, тому що російське суспільство поліетнонаціональне (загальна чисельність народів досягає 150). У виступі на четверте питання студенти повинні висвітлити діючі і латентні конфлікти в Росії, охарактеризувати їх причини.

Література

Основна:

1. Абдулатипов Р. Г. Етнополитология. – СПб : Питер, 2004.
2. Ачкасов В. А. Этнополитология: учебник для бакалавров. – М. : Издательство Юрайт, 2014.
3. Зеркин Д. П. Основы конфликтологии : курс лекций. – Ростов-на-Дону : "ФЕНИКС", 1998.
4. Константинова С. С. Этнология : учебное пособие. – М. : РИОР, 2005.
5. Контури російської політики. Аналітичне дослідження. – К., М. : Фонд громадської дипломатії, 2018.
6. Малахов В. С. Национализм как политическая идеология: учебное пособие. – М. : КДУ, 2005.
7. Тишков В. А., Шабаев Ю. П. Этнополитология: политические функции этничности : учебник для вузов. – М. : Издательство Московского университета, 2011.

Додаткова:

1. Бжезінський З. Велика шахівниця. – Львів – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2000.
2. Волков В. К. Етнократия – непредвиденный феномен посттоталитарного мира / Полис. – 1993. – №2 (14).
3. Гусейнов А. Национальная фаза государственной истории // Полис. – 1992. – № 5-6.
4. Евзеров Р. Я. Право народов на самоопределение в контексте современного развития // История и обществознание в школе. – 2002. – № 4.
5. Заяц Д. В. Пути снижения рисков сепаратизма // История и обществознание в школе. – 2002. – № 4.
6. Кіссе А. І. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. – К. : Логос, 2006.
7. Колбая Г. Грузино-абхазское противостояние // Азия и Африка сегодня. – 1995. – № 3.
8. Ландабасо Ангуло А. И., Коновалов А. М. Терроризм и этнополитические конфликты. Книга вторая. Терроризм сегодня. – М. : Изд. "ОГНИ", 2004.

9. Россия федеративная: проблемы и перспективы / За ред. гл.-кор. РАН Иванов В. Н. – М. : ИСПИ РАН, 2001.
10. Самраилова Е. К. Пути снижения риска этнополитического конфликта (на примере России, США, Китая) // Актуальные проблемы современной науки. – 2006. – № 6.
11. Султыгов А.-Х. А. Этнополитический конфликт: определение, причины, динамика // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 12. Политические науки. – 2004. – № 6.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 8-9

НАЦІОНАЛІЗМ У ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНИ

(4 год).

Мета: розкрити термінологічні проблеми у визначенні "українська нація"; співвідношення нації та держави в українській науковій думці. Висвітлити роль націоналізму в розбудові української держави. З'ясувати особливості типології українського націоналізму. Праналізувати політико-правові колізії кримського референдуму, анексії АРК Російською Федерацією.

План

1. Термінологічні проблеми у визначенні "українська нація".
2. Підходи до співвідношення нації та держави в українській науковій думці.
3. "Інтегральний націоналізм" в умовах України.
4. Анексія Криму Російською Федерацією.

Ключові поняття: анексія, "гібридна війна", державна мова, космополітизм, культурно-національна автономія, національна безпека, народний суверенітет, національна ідея, популізм, плебісцит, регіоналізм, референдум, унітарна держава.

Нація і держава – категорії, які знаходяться у різних площинах, але від того, на якому рівні відбуваються відносини між ними, залежить стабільність суспільства. Держава – це політична форма організації суспільства, а нація – політична форма організації етносу. Питання про первинність тієї чи іншої категорії визначається по-різному: чи нація утворює національну державу, чи, навпаки, в межах національної держави

формується нація. Це питання намагалися розв'язати, відколи націю почали тлумачити як політичну категорію. Не обминули цю проблему і українські дослідники. При відповіді на перше та друге питання, студентам слід розкрити проблеми у визначенні "українська нація", висвітлити співвідношення нації і держави в українській науковій думці.

Вивчаючи третє питання семінарського заняття, студенти, насамперед, повинні врахувати те, що, по-перше, слід визнавати умовність класифікації, по-друге, спиратися на ті типології, які дають простір для варіацій в їхніх рамках.

Питання про еволюцію так званого "інтегрального націоналізму" в умовах України заслуговує увагу з двох причин: по-перше, саме цей підхід українського націоналізму залишається предметом надзвичайно гострих дискусій у наукових колах; по-друге, є суто науковий аспект проблеми: потребують уточнення термінологія і поняття, що застосовуються в аналізі "інтегрального націоналізму". І, зрештою, необхідно з'ясувати місце і роль цього напрямку в загальній еволюції українського націоналізму.

АРК дійсно може мати законне право вимагати зміни свого статусу. Однак згідно з правовою базою України вона не може просто відокремитися в односторонньому порядку, навіть якщо це бажання підтримає місцеве населення під час референдуму (Конституція України – Розділ III. Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області. Стаття 73. Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України). Крим повинен був залучити до дискусії про можливе відокремлення центральну владу в Києві. Повинні також бути бути вивчені альтернативи, такі як розширена автономія. При відповіді на четверте питання студентам необхідно розкрити політико-правові колізії референдуму, показати насильницьке відторгнення РФ частини території України – АРК, тобто її анексія. "Анексія" (від лат. – "приєднання") – насильницьке приєднання державою території іншої держави або спірної території.

Література

Основна:

1. Картунов О. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму : [навч. посіб.]. – К. : Університет економіки та права "КРОК", 2007.

2. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму : монографія. – К. : "Либідь", 1999.
3. Контури російської політики. Аналітичне дослідження. – К., М. : Фонд громадської дипломатії, 2018.
4. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К. : Генеза, 2004.
5. Кухта Б. Л. З історії української політичної думки: (Тексти лекцій: навчальний посібник). – К. : Генеза, 1994.
6. Політологія у запитаннях і відповідях: Навчальний посібник / Г. І. Оніщенко, Д. Т. Дзюбо, І. І. Дуднікова, та ін. / За заг. ред. К. М. Левківського. – К. : Вища школа, 2003.
7. Політологія. Навчально-методичний комплекс : підручник. – Вид. 2-ге, перероб. та доповн. – К. : Центр навчальної літератури, 2005.

Додаткова:

1. Гібридна війна Росії проти України: історико-політичне дослідження / В. Головченко, М. Дорошко; за ред. М. С. Дорошка. – К. : Ніка-Центр, 2016.
2. Грушевський М. С. На порозі століття / Твори у 50-ти т. – Львів : Світ, 2001. – Т.1.
3. Задорожній О. В. Анексія Криму – міжнародний злочин: монографія / Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. – К. : К.І.С., 2015.
4. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-1930-ті роки) : нариси інтелектуальної історії. – К. : Критика, 2013.
5. Квит С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет. – Львов : Галицька видавнича спілка, 2013.
6. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз) : монографія. – К. : Вища школа, 1998.
7. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворних процесів // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1.
8. Нагорна Л. Поняття "національна ідентичність" і "національна ідея" в українському термінологічному просторі // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2.
9. Свідзінський А. Проблеми формування нації та держави в сучасній Україні // Універсум. – 1999. – № 1-2 (65-64).

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

2.2. МОДУЛЬ II

САМОСТІЙНА РОБОТА ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота є складовим і водночас творчим, індивідуальним та окремим видом навчальної і наукової роботи студента поряд із лекцією та семінарським заняттям. Її суттєвими ознаками є робота безпосередньої участі викладача, але за обов'язкового контролю. Вона є внутрішньою основою зв'язку різних видів і форм занять, одним із основних методів засвоєння знань, охоплює всі форми і види діяльності навчального процесу, всю пізнавальну діяльність студентів.

Самостійна робота студента – це основний засіб засвоєння студентом навчального матеріалу у вільний від обов'язкових навчальних занять час. Її зміст визначається робочою програмою дисципліни та методичними рекомендаціями викладача.

Викладач визначає обсяг і зміст самостійної роботи, узгоджує її з іншими видами навчальної діяльності, розробляє методичні засоби проведення поточного та підсумкового контролю, аналізує результати самостійної навчальної роботи кожного студента.

За великого навчального навантаження, дефіциту часу важливе значення для студента має раціональне планування самостійної роботи. План допомагає правильно розподілити, економно використовувати свій час.

Формами контролю самостійної роботи студента виступають колоквіуми, індивідуальні та групові співбесіди, тестовий контроль, контрольна робота.

Про організацію самостійної роботи студенти мають дотримуватися таких вимог¹:

1. Систематичність і безперервність.
2. Послідовність у роботі.
3. Правильне планування самостійної роботи, раціональне використання часу.
4. Використання відповідних методів, способів і прийомів роботи.
5. Виконання всіх вимог викладача.

1 На допомогу першокурснику: Довідник для студентів історичного факультету / Упоряд. В. А. Дубінський, С. Г. Вонсович. За ред. С. А. Копилова. – Кам'янець-Подільський державний університет, 2007. – С. 28.

Обов'язковим елементом самостійної роботи студента є занотовування змісту, прочитаного з книги чи журналу. Процес занотовування активізує головні ідеї та положення, фіксує найважливіше у змісті, позитивно впливає на запам'ятовування матеріалу. Залежно від мети та подальшого використання, від призначення студенти можуть використовувати такі форми занотовування:

- **бібліографічна довідка** – у ній зазначають автора тексту, заголовок, видавництво, рік видання, загальну кількість сторінок;
- **план** – коротка форма запису при читанні книги;
- **тези** – стислий виклад прочитаного тексту;
- **конспект** – послідовний виклад змісту книги, журналу, статті.
- **виписки** – дослівні цитати або довільні фрагменти, коли думка автора викладається словами студента з книжкового чи журнального тексту;
- **анотація** – короткий виклад основних положень джерела;
- **резюме** – короткий виклад тексту статті;
- **рецензія** – аналіз, оцінка, відгук.

ЗАПИТАННЯ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ

№№ п/п	Питання	Кількість годин	Форми контролю
	Держава як владно організоване суспільство.	45	Контрольна робота
		Література	
1	Сутність національного питання як основної категорії курсу	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,31	
2	Зв'язок національних проблем сучасного світу з іншими науками		
3	Суспільно-культурні передумови формування нації		
4	Соціально-політичні аспекти формування нації		
5	Нація як громадянсько-державна спільність		
6	"Нація": еволюція поняття		
7	Сучасні наукові версії у дослідженні нації		
8	Основні риси націоналістичного дискурсу		
9	Політичні чинники оформлення націоналізму		
10	"Етнічний" і "громадянський" націоналізм		
11	"Органічна" версія націоналізму Е. Сміта		
12	Типологія націоналістичних рухів за К. Симонс-Симоналевичем		
13	Теорія націоналізму Е. Геллнера		
14	Націоналізм, патріотизм, шовінізм		
15	Націоналізм як доктрина		
16	Етнонаціональний конфлікт як суспільно-політичне явище		
17	Поняття збройного етнополітичного конфлікту		
18	Основні теоретичні напрямки дослідження етнополітичних конфліктів		
19	Новітні концепції про сутність етнонаціонального конфлікту		

20	Націоналізм і етнічний конфлікт	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,31
21	Вирішення національного питання: світовий досвід	
22	Реформаторська роль націоналізму: історія і сучасність	
23	Паннаціональні рухи в сучасному світі	
24	Інтернаціоналізація націоналізму	
25	Сепаратистські рухи і утворення незалежних держав	
26	З. Бжезинський про етнополітичні проблеми "Євразійських Балкан"	
27	"Мультикультуралізм" – національно-політичний аспект	
28	Антисемітизм – сутність проблеми	
29	Етнічний націоналізм Прибалтійських республік	
30	Зовнішній фактор в етнонаціональних проблемах незалежних держав	
31	Грузинсько-абхазьке протистояння	
32	Причини і фактори етнонаціональної конфліктної ситуації на Північному Кавказі	
33	Російсько-чеченський конфлікт	
34	Націоналізм в українській науковій думці	
35	Історична генеза українського націоналізму	
36	Етапи націотворення в Україні	
33	Російсько-чеченський конфлікт	
34	Націоналізм в українській науковій думці	
35	Історична генеза українського націоналізму	
36	Етапи націотворення в Україні	
37	Мовна політика в Україні: здобутки і проблеми	
38	Проблеми типології українського націоналізму	

2.3. МОДУЛЬ III

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА (ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ) ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ

Мета: самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з політичної теорії держави та навичок самостійної роботи.

Індивідуальна робота студента є формою навчального навантаження, спрямованого на виконання та розвиток його творчих можливостей шляхом індивідуального підходу. Індивідуальна робота здійснюється під керівництвом викладача в позааудиторний час за окремим графіком, складеним кафедрою і з урахуванням потреб і можливостей студента. Індивідуальна робота спрямована на поглиблене вивчення окремих навчальних дисциплін.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання – вид позааудиторної роботи студента навчально-дослідного та проектно-конструкторського характеру, що має практичне значення. Мета ІНДЗ – самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу, розвиток навичок самостійної роботи. ІНДЗ виконується на основі знань, умінь та навичок, одержаних під час лекційних та семінарських занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Оцінка за ІНДЗ виставляється на підсумковому занятті з дисципліни на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом ІНДЗ. Можливий захист завдання шляхом усного звіту студента про виконану роботу (до 5 хвилин). Оцінка за ІНДЗ є обов'язковим компонентом семестрової оцінки і враховується при виведенні підсумкової оцінки з навчального курсу¹.

При вивченні матеріалу курсу "Політична теорія держави" обов'язковим є виконання реферату.

Реферат – короткий виклад змісту одного або кількох документів. Він є одним із видів самостійної роботи студента, що допомагає, опрацювавши відповідні джерела, наукову та методичну літературу, поглиблено вивчити проблеми курсу "Політична теорія держави". Підготовка реферату виробляє навички самостійного аналізу джерел та наукової літератури, систематизації матеріалу та його стислого викладу. Студент самостійно вибирає одну із запропонованих тем.

1 На допомогу першокурснику: Довідник для студентів історичного факультету / Упоряд. В. А. Дубінський, С. Г. Вонсович. За ред. С. А. Копилова. – Кам'янець-Подільський державний університет, 2007. – С. 32.

Розпочинати роботу над рефератом необхідно зі складання бібліографії, яка має нараховувати не менше 5-ти найменувань літератури. На даному етапі важливим є два взаємопов'язані моменти: вміння "читати" і вести запис прочитаного. Щоб глибоко зрозуміти зміст книги, потрібно раціонально її читати.

Після опрацювання всієї доступної джерельної бази необхідно скласти план реферату, в якому має бути вступ, основна частина, висновки, список літератури та додатки (при наявності).

У вступі обґрунтовується актуальність теми, її особливості, значущість щодо соціальних потреб суспільства та розвитку досліджуваної проблеми; з'ясовується стан її висвітлення в літературі, формулюється мета та завдання роботи; виокремлюються методи дослідження.

В основній частині реферату наводяться основні теоретичні ідеї, що висвітлюють дану проблему, визначають сутність (головний зміст) проблеми, основні чинники (фактори, умови), що зумовлюють розвиток явища або процесу, який вивчається. Наводиться перелік основних змістових аспектів проблеми, які розглядаються вченими. Визначаються недостатньо досліджені питання, вказується на слабку розробленість окремих проблем. Розкривається зміст кожного питання в логічній послідовності з елементами самостійного аналізу сучасного стану процесу або явища.

У висновках мають бути власні узагальнення, ідеї, думки, оцінки, пропозиції. У кінці реферату подається список літератури та додатків. У додатках наводяться таблиці, схеми, які суттєво полегшують розуміння праці.

Реферат повинен мати обсяг 12-15 сторінок комп'ютерного набору, 14 кегель (Times New Roman), інтервал 1,5, поля 2,5 – ліворуч, 1,5 – праворуч, 2,5 – верхні та не менше 2,0 – нижні поля. На сторінці має бути 30 рядків. На титульній сторінці реферату зазначається: назва навчального закладу, кафедра, тема, прізвище, ім'я, група, курс студента, що виконав реферат. Прізвище, ім'я, по батькові, вчене звання викладача, що перевірів реферат, місце і рік написання.

Оцінювання реферату здійснюється за такими критеріями:

- вміння ставити проблему;
- вміння обґрунтовувати її соціальне значення;
- розуміння автором співвідношення між реальною проблемою та рівнем її концептуальності;
- повноту висвітлення літературних джерел, глибина їх аналізу;
- володіння методами збирання, аналізу та інтерпретації емпіричної інформації;
- самостійність роботи, оригінальність в осмисленні матеріалу;
- обґрунтування висновків та рекомендацій.

При підготовці до написання реферату, за потребою, студент може консультуватися із викладачем.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ З ІНДЗ

1. Суспільні трансформації і суспільні науки: проблеми методології.
2. Ірраціональні аспекти дослідження національних проблем.
3. "Модерністська школа" націогенезу.
4. Примордіалістські версії походження нації.
5. Націогенез в епоху модерна.
6. Нація як соціально-етнічна спільність.
7. Нації в історії: альтернативний погляд.
8. Сутність міжетнічних відносин.
9. Етноси і політика: ідеї і концепції.
10. Форми національно-державного устрою.
11. Націоналізм і лібералізм: історичний вимір.
12. Неомарксистські концепції націоналізму.
13. Націоналізм як культура і релігія.
14. Періодизація та аналітичні структури націоналізму.
15. Національна безпека в контексті загрози збройних етнополітичних конфліктів.
16. Етнонаціональні конфлікти як домінанта сучасності.
17. Етнічна держава в умовах глобалізації.
18. Всесвітня культура і націоналізм.
19. Духовні засади націоналізму в сучасному світі.
20. Право народів на самовизначення в контексті сучасного розвитку.
21. Ісламський фундаменталізм: сутність і реалії.
22. Арабський світ в XX ст.: розвиток національної ідеї.
23. Міжнаціональні відносини в реформуючому суспільстві.
24. Чеченський конфлікт – причини, наслідки.
25. Міжнаціональні конфлікти в Закавказзі: природа виникнення і тенденції розвитку.
26. Придністровська проблема – шляхи розв'язання.
27. Теорії генезу української нації.
28. Становлення національної свідомості українців.
29. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів.
30. Етнонаціональні відмінності і проблеми становлення громадянської нації в Україні.

РОЗДІЛ III. МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА Й МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЇЇ ВИКОНАННЯ

Модульна контрольна робота (МКР) є складовою поточного контролю і здійснюється у формі виконання студентом модульного контрольного завдання.

Написання МКР є обов'язковим. До неї допускаються всі студенти.

Готуючись до написання контрольної роботи, насамперед необхідно підібрати і вивчити літературу, що стосується тематики, яка виноситься на написання роботи. Особливу увагу потрібно приділити опануванню змісту питань теми; запам'ятовуванню сутності явищ і процесів. Критеріями якості контрольної роботи є самостійність і творчість у висвітлюванні сутності запитань.

При оцінюванні контрольної роботи враховується:

- науковість аналізу явищ і процесів;
- рівень опанування студентом навчального матеріалу;
- логічність, конкретність й послідовність викладу матеріалу;
- вміння робити висновки і рекомендації;
- грамотне написання тексту;
- зовнішнє оформлення.

Завдання до комплексної модульної контрольної роботи з курсу "Національні проблеми сучасного світу"

I варіант

Рівень I

Вперше слово "націоналізм" згадується:

- | | |
|--------------|--------------|
| а) XV ст.; | б) XVI ст.; |
| в) XVII ст.; | г) XVIII ст. |

2. "Комунікативна теорія" нації була сформована:

- | | |
|---------------|------------------|
| а) Е. Смітом; | б) Е. Гідденсом; |
| в) К. Дойчем; | г) Г. Коном. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "етнічна меншина", "нація".

Продовжити речення: Під національним питанням розуміється ...

Рівень III

Проаналізуйте історіографію дослідження поняття "нація".

Обґрунтуйте націоналістичний аспект югославського конфлікту.

II варіант

Рівень I

Батьківщиною інтегрального націоналізму є:

- | | |
|-------------|---------------|
| а) Росія; | б) Франція; |
| в) Іспанія; | г) Німеччина. |

2. "Піонерами" в області дослідження націоналізму були:

- | | |
|--------------------------|----------------------|
| а) Б. Андерсон, Е. Сміт; | б) Х. Кон, К. Хайєс; |
| в) К. Хайєс, К. Дойч; | г) Е. Сміт, К. Дойч. |

Рівень II

1. З'ясуйте сутність понять: "міжнаціональні відносини", "етнос".

2. Продовжити речення: Інтегральний націоналізм характеризується ...

Рівень III

1. Дати оцінку паннаціональним рухам в сучасному світі.

2. Охарактеризувати проблеми регіональної розбудови в Україні.

III варіант

Рівень I

1. Паннаціональний рух, який привів до створення незалежної держави називається:

- | | |
|----------------|----------------|
| а) панславізм; | б) панарабізм; |
| в) пантюркизм; | г) сіонізм. |

2. "Органічна" версія націоналізму належить:

- | | |
|---------------|-----------------|
| а) Е. Сміту; | б) К. Дойчу; |
| в) М. Веберу; | г) В. Малахову. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: фашизм, федерація.

Продовжити речення: Національно-визвольний рух – це боротьба...

Рівень III

Дати оцінку національним державам в умовах глобалізації.

Обґрунтувати проблему мов в Україні як політичний дискурс.

IV варіант**Рівень I**

1. "Бальфурська декларація" сприяла утворенню:

- | | |
|-------------|---------------|
| а) Ізраїлю; | б) Бенгалії; |
| в) Еритреї; | г) Пакистану. |

2. Терористична організація ЕТА діє в:

- | | |
|-------------|----------------------|
| а) Італії; | б) Великій Британії; |
| в) Іспанії; | г) Палестині. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: етногенез, держава.

Продовжити речення: Особливості етнонаціональних конфліктів полягають.

Рівень III

Визначити форми і динаміку етнонаціональних конфліктів.

Проаналізувати проблеми мігрантів у ліберально-демократичних країнах.

V варіант**Рівень I**

1. Представниками концепції внутрішнього колоніалізму етнонаціональних конфліктів є:

- | | |
|--------------------------|-------------------------|
| а) Д. Котце, А. Орридж; | б) М. Хехтер, Т. Неїрн; |
| в) Б. Андерсон, Е. Сміт; | г) М. Хехтер, Д. Котце. |

2. Одне із перших визначень поняття "нація", яке стало класичним, належить:

- | | |
|---------------|-------------------|
| а) Е. Ренану; | б) К. Реннеру; |
| в) О. Бауеру; | г) К. Каутському. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "сепаратизм", "національні відносини".

Продовжити речення: К. Келгон виділив наступну систему ознак нації ...

Рівень III

Дати оцінку етнонаціональним проблемам сучасної Африки. Визначити роль ООН у врегулюванні етнонаціональних конфліктів.

VI варіант**Рівень I**

1. Теоретиком марксистсько-ленінської концепції нації був:

- | | |
|---------------|----------------|
| а) Й. Сталін; | б) Ф. Енгельс; |
| в) К. Маркс; | г) В. Ленін. |

2. Мобілізуючий націоналізм знайшов своє втілення в політиці уряду:

- | | |
|-----------|-----------|
| а) Індії; | б) Росії; |
| в) Чілі; | г) Китаю. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "русифікація", "нацизм".

Продовжити речення: Національна політика України спрямована ...

Рівень III

Охарактеризувати сіонізм, як різновид націоналізму.

Проаналізувати форми і динаміку етнонаціональних конфліктів на території колишнього СРСР.

VII варіант**Рівень I**

1. Представниками етноцистської концепції національних конфліктів є:

- | | |
|-------------------------|----------------------------|
| а) Т. Нейрн, А. Орридж; | б) Б. Андерсон, М. Хехтер; |
| в) Д. Котце, Т. Нейрн; | г) Е. Сміт, Б. Андерсон. |

2. Проблема автономії Тибету існує в:

- | | |
|-----------|----------------|
| а) Індії; | б) Китаї; |
| в) КНДР; | г) Киргистані. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "колоніалізм", "інтернаціоналізм".

Продовжити речення: Національна самосвідомість – це сукупність поглядів ...

Рівень III

Дати оцінку природі і типам етнонаціональних конфліктів на території СРСР.

Визначити проблеми у врегулюванні етнонаціональних конфліктів.

VIII варіант

Рівень I

1. Типологію націоналізму на основі національних рухів розробив:

- | | |
|---------------------------|-----------------|
| а) К. Симонс-Симоналевич; | б) Л. Грінфелд; |
| в) Г. Кон; | г) К. Хейс. |

2. Резолюція ООН про створення держави Ізраїль була прийнята в:

- | | |
|-------------|-------------|
| а) 1947 р.; | б) 1948 р.; |
| в) 1949 р.; | г) 1950 р. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "консерватизм", "денаціоналізація".

Продовжити речення: Національний характер – це сукупність найбільш...

Рівень III

Проаналізувати підходи до співвідношення держави та нації в українській науковій думці.

Визначити особливості етнонаціональних конфліктів в Росії.

IX варіант

Рівень I

1. Обмеження соціально-економічних, політичних і особистих прав та свобод людини за мотивами расової чи національної належності називається:

- | | |
|--------------------------|-------------------|
| а) шовінізмом; | б) націоналізмом; |
| в) інтернаціоналізацією; | г) сегрегацією. |

2. Вчення і теорії, які стверджують ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності в різноманітних формах, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей в залежності від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості називаються:

- | | |
|------------------|--------------------|
| а) лібералізмом; | б) консерватизмом; |
| в) анархізмом; | г) соціалізмом. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "патріотизм", "деколонізація".

Продовжити речення: Національна безпека – це захищеність ...

Рівень III

Охарактеризувати розвиток національної ідеї в арабському світі.

Дати оцінку етнічному націоналізму прибалтійських республік.

X варіант

Рівень I

1. Загальноцивілізаційний процес, який справляє величезний вплив на політичну й інші сфери людського буття, називається:

- | | |
|---------------------|------------------|
| а) вестернізація; | б) глобалізація; |
| в) культуролізація; | г) локалізація. |

2. Корінні, глибокі якісні зміни в розвитку певних явищ природи, суспільства, засобів виробництва, різних галузей знань називаються:

- | | |
|-----------------|-------------------|
| а) переворотом; | б) модернізацією; |
| в) перебудовою; | г) революцією. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "космополітизм", "неолібералізм".

Продовжити речення: М. Гайдман визначив такі типи націоналізму...

Рівень III

Проаналізуйте "націоналізм" як засіб колективної мобілізації.

Визначити основні теоретичні напрями дослідження етнополітичних конфліктів.

XI варіант**Рівень I**

1. Народи, що ведуть традиційний спосіб життя, від якого залежить саме їх існування як окремої національної групи і які відмінні від більшості населення держави, називаються:

- | | |
|---------------------------|-------------------------|
| а) національною меншиною; | б) національною групою; |
| в) корінним народом; | г) титульною нацією. |

2. Процес активного пристосування етнічних груп (спільнот) до зміненого природного і соціально-культурного середовища називається:

- | | |
|---------------------------|-------------------------------|
| а) етнічною асиміляцією; | б) етнічною адаптацією; |
| в) етнічною урбанізацією; | г) етнічною культуролізацією. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "регіон", "расизм".

Продовжити речення: Етнічна група – це ...

Рівень III

Проаналізувати етапи націотворення в Україні.

Дати оцінку реформаторській ролі націоналізму.

XII варіант**Рівень I**

1. Вигнання, заслання, висилка; примусове переселення особи, груп осіб чи народу, що визнаються "соціально й політично небезпечними" за межі держави, називається:

- | | |
|-------------------|----------------|
| а) міграція; | б) еміграція; |
| в) нейтралізація; | г) депортація. |

2. "Декларація прав національностей України" була прийнята:

- | | |
|-------------|-------------|
| а) 1989 р.; | б) 1990 р.; |
| в) 1991 р.; | г) 1992 р. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "етнополітика", "лібералізм".

Продовжити речення: Національна свідомість являє собою ...

Рівень III

Проаналізувати сепаратистські рухи в країнах Західної Європи і Північної Америки.

2. Анексія Криму Російською Федерацією.

XIII варіант

Рівень I

1. Автором праці "Пробудження арабської нації" є:

- | | |
|----------------|---------------|
| а) Д.Котце; | б) Н.Аззурі; |
| в) аль Афгані; | г) аль Хусрі. |

2. В Іспанії діє терористична організація:

- | | |
|-------------------------|-----------------|
| а) "Фламандський союз"; | б) "Ліга Норд"; |
| в) "Шин Фейн"; | г) ЕТА. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "соціалізм", "конфедерація".

Продовжити речення: Державна мова – це мова, що ...

Рівень III

Проаналізувати соціально-політичні передумови формування нації.

Дати оцінку етнологічній та "інструменталістській" теорії нації.

XIV варіант

Рівень I

1. Аль-Афгані був ідеологом:

- | | |
|------------------|-----------------|
| а) панарабізму; | б) пантюркизму; |
| в) панісламізму; | г) сіонізму. |

2. В сучасній національній політиці Китаю знаходиться відображення:

- | | |
|------------------------------|-------------------------------|
| а) інтегральний націоналізм; | б) мобілізуючий націоналізм; |
| в) компенсуючий націоналізм; | г) реформаційний націоналізм. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "культурно-національна автономія", "нація".

Продовжити речення: Міжнародний тероризм – це форма політичного...

Рівень III

Визначити причини етнонаціональних конфліктів.

Дати оцінку етатизму та націоналізму як принципам розбудови держави.

XV варіант

Рівень I

1. Політична течія, спрямована проти здійснення державою, регіоном активної політики на міжнародній арені поза власними межами, називається:

- | | |
|--------------------|--------------------|
| а) ізоляціонізмом; | б) вестернізацією; |
| в) блокадою; | г) конфронтацією. |

2. Організація "Ліга Норд" діє у:

- | | |
|--------------|-------------|
| а) Ірландії; | б) Італії; |
| в) Іспанії; | г) Бельгії. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "народ", "націоналізм".

Продовжити речення: Панамериканізм – політична доктрина ...

Рівень III

Визначити сутність і концепції "національної ідеї".

Дати оцінку етатистській моделі нації.

XVI варіант**Рівень I**

1. Любов до батьківщини, почуття відповідальності за її долю, готовність і здатність служити її інтересам та сприяти її успіхам у сферах внутрішнього життя і на міжнародній арені називається:

- | | |
|------------------------|-------------------|
| а) патріотизмом; | б) націоналізмом; |
| в) інтернаціоналізмом; | г) шовінізмом. |

2. Е.Сміт є основоположником наступної теорії націоналізму :

- | | |
|----------------------------------|------------------------|
| а) "комунікативна теорія"; | б) "органічна" версія; |
| в) "інструменталістська" теорія; | г) етатистська модель. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "пангерманізм", "етногенез".

Продовжити речення: Етнодержавознавство – нова наукова дисципліна...

Рівень III

Визначити основні категорії курсу "Національні проблеми сучасного світу".

Обґрунтувати політичні чинники оформлення націоналізму.

XVII варіант**Рівень I**

1. Рух за територіальне відокремлення тієї чи іншої частини держави з метою створення нового державного утворення, або надання певній частині держави автономії за національними, мовними чи релігійними ознаками називається:

- | | |
|----------------------|---------------------|
| а) інтернаціоналізм; | б) колоніалізм; |
| в) сепаратизм; | г) антиколоніалізм. |

2. Політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, що орієнтується на збереження і підтримання існуючих

форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад, називається:

- | | |
|----------------|------------------|
| а) лібералізм; | б) соціалізм; |
| в) фашизм; | г) консерватизм. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "панславізм", "етатизм".

Продовжити речення: Етнологія політична – одна з нових соціально-політичних наук

Рівень III

Визначити проблеми типології українського націоналізму.

Дати оцінку "етнічному" і "громадянському" націоналізму.

XVIII варіант

Рівень I

1. Велика держава, утворена шляхом включення до свого складу території інших держав, колоніальних володінь називається:

- | | |
|----------------|-------------------|
| а) федерацією; | б) конфедерацією; |
| в) імперією; | г) союзом. |

2. Реформаційний націоналізм знайшов своє відображення в політиці уряду:

- | | |
|---------------|------------|
| а) Туреччини; | б) Італії; |
| в) Пакистану; | г) Індії. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "іслам", "колоніалізм".

Продовжити речення: Міжнародна безпека – стан міжнародних відносин...

Рівень III

Проаналізувати "інтегральний націоналізм" в умовах України.

Охарактеризувати зовнішній фактор в етнонаціональних проблемах незалежних держав.

XIX варіант

Рівень I

1. Компенсаційний націоналізм на сучасному етапі знайшов втілення в політиці уряду:

- | | |
|-----------|------------|
| а) США; | б) Японії; |
| в) Китаю; | г) Індії. |

2. Вперше термін "мультикультуризм" було вжито в:

- | | |
|----------------------|---------------|
| а) Канаді; | б) Франції; |
| в) Великій Британії; | г) Австралії. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "конфлікт", "культура".

Продовжити речення: В основі примордіалістичної теорії нації лежить...

Рівень III

Проаналізувати підходи до визначення сутності націоналізму в українській науковій думці.

Дати оцінку типології націоналізму.

XX варіант

Рівень I

1. Автором праці "Етнічні групи в ситуації конфлікту" є:

- | | |
|----------------|-----------------|
| а) М. Хетчер; | б) Е. Хобсбаум; |
| в) Д. Горовіц; | г) Е. Геллнер. |

2. Вперше поняття "арабська нація" було висвітлено у книзі Наджиба Аззурі:

- | | |
|---|-----------------------------------|
| а) "Пробудження арабської нації"; | б) "Що таке націоналізм"; |
| в) "Арабський світ в ХХ ст.: розвиток національної ідеї"; | г) Маніфесті арабських студентів. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "міграція", "міжнародна політика".

Продовжити речення: В. Малахов, по відношенню партій до націоналізму, виділяє наступні групи...

Рівень III

Проаналізувати співвідношення націоналізму з лібералізмом і консерватизмом.

Дати оцінку етнонаціональним проблемам Кримського півострова.

XXI варіант**Рівень I**

1. "Фламандський союз" виступає за вихід Фландрії із:

- | | |
|-----------------|-------------|
| а) Данії; | б) Бельгії; |
| в) Нідерландів; | г) Італії. |

2. Ідеологом панісламізму був:

- | | |
|---------------|----------------|
| а) Н.Аззурі; | б) Г.Насер; |
| в) аль-Хусрі; | г) аль-Афгані. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "мультикультуризм", "національно-визвольний рух".

Продовжити речення: К. Симон-Симоналевич розробив наступну типологію національних рухів ...

Рівень III

Охарактеризувати співвідношення нації і держави.

Дати оцінку етнократії як формі розбудови незалежних держав.

XXII варіант**Рівень I**

1. Світогляд і система політичних поглядів, яка проголошує пріоритет національних (етнічних) цінностей, щодо усіх інших, називається:

- | | |
|----------------|-------------------|
| а) шовінізмом; | б) націоналізмом; |
| в) фашизмом; | г) соціалізмом. |

2. Система концепцій, засобів, заходів, які використовують різні політичні суб'єкти для вирішення національного питання в середині країни і врегулювання міжнаціональних відносин, називається:

- а) національною свідомістю;
- в) національною політикою;

- б) національними відносинами;
- г) національною ідеєю.

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "народний суверенітет", "панславізм".

Продовжити речення: Основні права нації (народу) – права кожної нації ...

Рівень III

Проаналізувати співвідношення націоналізму з расизмом та фашизмом.

Дати оцінку грузинсько-абхазькому протистоянню.

XXIII варіант

Рівень I

1. Одна із форм етно-соціальної спільноти людей, яка історично характерна для аграрного, доіндустріального суспільства і створюється, перш за все, на етнотериторіальній основі називається:

- а) плем'я;
- б) нація;
- в) етнос;
- г) народність.

2. Переміщення людей, етносів, їх частин або окремих представників, пов'язане зі зміною постійного проживання або з поверненням до нього, називається:

- а) переселенням;
- б) еміграцією;
- в) міграцією;
- г) переміщенням.

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "плебісцит", "популізм".

Продовжити речення: Девальвація суверенітету характеризується ...

Рівень III

Проаналізувати соціально-культурні умови формування нації.

Визначити фактори, які сприяли зростанню етнонаціональних проблем в Африці.

XXIV варіант

Рівень I

1. Організація "Ліга Норд" виступає з гаслом:

- | | |
|--------------------------------|--|
| а) незалежності країни Басків; | б) відділення Півночі Італії від Півдня; |
| в) об'єднання Ірландії; | г) послаблення Закону про мігрантів в Німеччині. |

2. Етнічний націоналізм після розпаду СРСР знайшов своє відображення в політиці держав:

- | | |
|------------------------------------|---|
| а) Литви, Латвії, Естонії; | б) Узбекистану, Киргизстану, Туркменістану; |
| в) Вірменії, Азербайджану, Грузії; | г) України, Молдови, Білорусії. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "посттоталітарне суспільство", "регіоналізм".

Продовжити речення: Співдружність незалежних держав – це ...

Рівень III

Проаналізувати поняття збройного етнополітичного конфлікту.

Дати оцінку історіографії дослідження націоналізму.

XXV варіант

Рівень I

1. Ідеологом українського інтегрального націоналізму був:

- | | |
|-------------------|-------------------|
| а) Д.Донцов; | б) В.Липинський; |
| в) М.Грушевський; | г) М.Міхновський. |

2. Акт "Про проголошення незалежності України" був прийнятий:

- | | |
|-------------|-------------|
| а) 1989 р.; | б) 1990 р.; |
| в) 1991 р.; | г) 1992 р. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "республіка", "референдум".

Продовжити речення: В поняття мультикультуризм вкладають наступний зміст ...

Рівень III

Дати оцінку ролі націоналізму в антиколоніальних рухах.

Визначити місце курсу "Національні проблеми сучасного світу" в системі політичних наук.

XXVI варіант

Рівень I

1. Свідома політика фізичного знищення етносу називається:

- | | |
|----------------|--------------|
| а) шовінізмом; | б) расизмом; |
| в) геноцидом; | г) фашизмом. |

2. Поступове злиття групи, що перебуває в меншості з домінуючою культурою, називається:

- | | |
|----------------------|------------------|
| а) мобілізація; | б) асиміляція; |
| в) мультикультуризм; | г) модернізація. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "тоталітаризм", "унітарна держава".

Продовжити речення: Суб'єктами національного конфлікту виступають...

Рівень III

Проаналізувати історичну генезу українського націоналізму. Дати оцінку етноконфесійним проблемам Близького Сходу.

XXVII варіант

Рівень I

1. "Фламандський союз" виступає за вихід Фландрії із:

- | | |
|-----------------|-------------|
| а) Данії; | б) Бельгії; |
| в) Нідерландів; | г) Італії. |

2. Основоположником етнологічної версії нації є:

- | | |
|-------------|-----------------|
| а) Е. Сміт; | б) Е. Гідденс; |
| в) К. Дойч; | г) Б. Андерсон. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "християнство", "цивілізація".

Продовжити речення: Національні проблеми на постюгославському просторі мають історичну природу, про це свідчить ...

Рівень III

Проаналізувати "комунікативну теорію" нації К. Дойча.

Дати оцінку політиці уряду Китаю відносно національних меншин.

XXVIII варіант**Рівень I**

1. Історично змінна спільність соціальних груп, яка включає в себе на різних етапах історії класи і прошарки, що беруть участь у вирішенні проблем суспільного розвитку, називається:

- | | |
|-----------|----------------|
| а) нація; | б) народність; |
| в) народ; | г) плем'я. |

2. Знищення культури етносу, або його асиміляція називається:

- | | |
|-----------------|-------------------------|
| а) етноцид; | б) геноцид; |
| в) колонізація; | г) культурна революція. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "інтегральний націоналізм", "національний характер".

Продовжити речення: Політика уряду Німеччини відносно мігрантів характеризується ...

Рівень III

Визначити роль ООН у врегулюванні етнонаціональних конфліктів.

Проаналізувати версію Дж. Ротшильда про чинники етнонаціональних рухів.

XXIX варіант**Рівень I**

1. Теорію етнонаціональних конфліктів, в основі якої лежить "політизація етнічності", розробив:

- | | |
|------------------|----------------|
| а) Дж. Ротшильд; | б) М. Хехтер; |
| в) Д. Котце; | г) А. Орриддж. |

2. Політичним вираженням Ірландської республіканської армії є партія:

- | | |
|---------------|-------------------|
| а) Шин Фейн; | б) Еррі Батасуна; |
| в) Ліга Норд; | г) ЕТА. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "національна безпека", "етнічна група".

Продовжити речення: Основними етнонаціональними проблемами в сучасній Україні виступають ...

Рівень III

Проаналізувати проблему мігрантів у Франції та напрями її вирішення.

Дати оцінку природі виникнення і тенденціям розвитку міжнаціональних конфліктів Закавказзя.

XXX варіант

Рівень I

1. Організація ООН була створена:

- | | |
|-------------|-------------|
| а) 1944 р.; | б) 1945 р.; |
| в) 1946 р.; | г) 1947 р. |

2. Форма міжгрупового конфлікту, в якому групи з протилежними інтересами розрізняються за етнічним признаком, називаються:

- | | |
|----------------------------|----------------------------|
| а) політичним конфліктом; | б) соціальним конфліктом; |
| в) міжнародним конфліктом; | г) міжетнічним конфліктом. |

Рівень II

З'ясуйте сутність понять: "русифікація", "деколонізація".

Продовжити речення: М. Гайдман визначив наступні типи націоналізму...

Рівень III

Визначити форми і динаміку етнонаціональних конфліктів.

Проаналізувати підходи до співвідношення держави та нації в українській науковій думці.

РОЗДІЛ IV. ПИТАННЯ ДО (ЗАЛІКУ), ІСПИТУ Й МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДЛЯ ЙОГО СКЛАДАННЯ¹

Іспит з навчальної дисципліни передбачає перевірку знань зі всього курсу. На іспиті ви повинні продемонструвати не стільки свої здібності запам'ятовувати окремі факти, скільки вміння пояснювати й аналізувати їх, оперувати ними. Ваша відповідь повинна бути логічною, аргументованою, завершеною. Вона має повно розкривати зміст питання, засвідчити ваше уміння робити узагальнення.

До іспиту допускається студент, який: не має академічної заборгованості за результатами поточного та модульного контролю до початку екзаменаційної сесії (успішно виконав усі МКР; відпрацював пропуски занять тощо).

1. Об'єкт, предмет і функції дисципліни.
2. Категорії дисципліни та їх характеристика.
3. Методологічні аспекти дослідження національної проблематики.
4. "Національні проблеми сучасного світу" у системі політичних наук.
5. Сутність національного питання як основної категорії курсу.
6. Поняття нації – історіографія питання.
7. Соціально-культурні передумови формування нації.
8. Соціально-політичні передумови формування нації.
9. Нація і держава.
10. Національна політика держави.
11. Нація в раціональній соціології (М. Вебера).
12. "Комунікативна теорія" (К. Дойча).
13. Етнологічна (етніцистська) та "інструменталістська" теорії нації.
14. Етатистська модель нації.
15. Типологія нації.
16. Національна ідея: сутність, концепції.
17. Поняття націоналізму.
18. Історіографія націоналізму.
19. Типологія націоналізму.
20. Політичні партії і націоналізм на сучасному етапі.
21. Співвідношення націоналізму з іншими ідеологіями (лібералізм, соціалізм, консерватизм, расизм, фашизм).

¹ На допомогу першокурснику: Довідник для студентів історичного факультету / Упоряд.: В. А. Дубінський, С. Г. Вонсович. За ред С. А. Копилова. – Кам'янець-Подільський державний університет, 2007. – С. 36.

22. Антиколоніальні рухи та націоналізм.
23. Етатизм та націоналізм – як принципи розбудови держави.
24. Основні риси націоналістичного дискурсу.
25. Політичні чинники оформлення націоналізму.
26. "Етнічний" і "громадянський" націоналізм.
27. "Органічна" версія націоналізму Е.Сміта.
28. Природа етнонаціональних конфліктів.
29. Причини етнонаціональних конфліктів.
30. Суб'єкти національного конфлікту.
31. Форми і динаміка етнонаціональних конфліктів.
32. Типологія етнонаціональних конфліктів.
33. Новітні концепції про сутність етнонаціонального конфлікту.
34. Основні теоретичні напрями дослідження етнополітичних конфліктів.
35. Поняття збройного етнополітичного конфлікту.
36. Проблеми врегулювання етнонаціональних конфліктів.
37. Роль ООН у врегулюванні етнонаціональних конфліктів.
38. Національні держави в умовах глобалізації.
39. Проблеми мігрантів у ліберально-демократичних країнах.
40. Сепаратистські рухи в країнах Західної Європи і Північної Америки (Велика Британія, Бельгія, Іспанія, Канада).
41. Націоналістичний аспект югославського конфлікту.
42. Націоналізм як засіб колективної мобілізації (Японія, Китай).
43. Реформаторська роль націоналізму (Туреччина, Єгипет, Іран).
44. Паннаціональні рухи в сучасному світі.
45. Інтернаціоналізація націоналізму.
46. Розвиток національних ідей в арабському світі.
47. Сіонізм – як різновид націоналізму.
48. Етнонаціональні проблеми сучасної Африки.
49. Природа і типи етнонаціональних конфліктів на території колишнього СРСР.
50. Форми і динаміка етнонаціональних конфліктів на території СРСР.
51. Етнократія – як форма розбудови незалежних держав.
52. Особливості етнонаціональних конфліктів в Росії.
53. Етнічний націоналізм прибалтійських республік.
54. Зовнішній фактор в етнонаціональних проблемах незалежних держав.
55. Грузинсько-абхазьке протистояння.
56. Термінологічні проблеми у визначенні "українська нація".
57. Підходи до співвідношення нації та держави в українській науковій думці.

58. "Націоналізм" в українській науковій думці.
59. Проблеми типології українського націоналізму.
60. Історична генеза українського націоналізму.
61. "Інтегральний націоналізм" в умовах України.
62. Проблеми регіональної розбудови в Україні.
63. Проблема мов як політичний дискурс.
64. Російська "гібридна війна" в Україні.
65. Анексія Криму Російською Федерацією.

РОЗДІЛ V. КРИТЕРІЇ ТА НОРМИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК СТУДЕНТІВ З КУРСУ "НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ"

Поточне оцінювання здійснюється за "Тимчасовим положенням про рейтингову систему оцінювання навчальних досягнень студентів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка" (протокол № 2 від 19.02.2009 р.).

При оцінюванні рівня знань студента аналізу підлягають:

- **характеристики відповіді:** цілісність, повнота, логічність, обґрунтованість, правильність;
- **якість знань** (ступінь засвоєння фактичного матеріалу): осмисленість, глибина, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість, міцність;
- **ступінь сформованості уміння поєднувати теорію і практику** під час розгляду ситуацій, практичних завдань, в процесі політичної комунікації і соціалізації;
- **рівень володіння розумовими операціями:** вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, узагальнювати, робити висновки з проблем, що розглядаються;
- **досвід творчої діяльності:** уміння виявляти проблеми, розв'язувати їх, формувати гіпотези;
- **самостійна робота:** робота з навчально-методичною, науковою, допоміжною вітчизняною та зарубіжною літературою з питань, що розглядаються, уміння добувати інформацію з різноманітних джерел (нормативні, програмові; нормативні, преса), робота з комп'ютерною технікою, системою Internet

Дані критерії є підставою для оцінювання рівня знань, умінь і навичок студентів за стобальною шкалою з переведенням підсумкової оцінки в національну шкалу і шкалу ECTS.

**Таблиця відповідності шкал оцінок якості
засвоєння навчального матеріалу**

Національна шкала	Шкала ECTS
5 – відмінно (90 – 100 і більше балів)	A
4 – добре (75 – 89 балів)	BC
3 – задовільно (60 – 74 бали)	DE
2 – незадовільно (35 – 59 балів)	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)
Незадовільно (1 – 34 бали)	F (незадовільно з обов’язковим повторним курсом)
Зараховано (60 – 100 балів)	
Не зараховано (1 – 59 балів)	

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Велика ідея (грец. Μεγάλη Ιδέα) також **Панеллінізм** – іредентистська концепція греків під ярмом Османської імперії (доба туркократії – грец. Τουρκοκρατία), що передбачала реставрацію Візантійської імперії з центром у Константинополі. В середовищі грецької знаті Константинополя – фанаріотів – у XVIII-XIX століттях її здійснення часто мислилося шляхом поступової акумуляції влади в Оттоманській імперії в руках греків, які відігравали значну роль в управлінні і торгівлі імперії. У більш вузькому сенсі, може позначати невдалий план анексії Західної Анатолії та Східної Фракії грецькою державою під керівництвом Елефтеріоса Венізелоса.

Екстремізм (від фр. *extremisme*, від лат. *extremus* – Крайній) – прихильність крайніх поглядів і, особливо, заходів (зазвичай в політиці). Серед таких заходів можна відзначити провокацію заворушень, громадянську непокору, терористичні акції, методи партизанської війни. Найбільш радикально налаштовані екстремісти часто заперечують в принципі будь-які компроміси, переговори, угоди. Зростанню екстремізму зазвичай сприяють: соціально-економічні кризи, різке падіння життєвого рівня основної маси населення, тоталітарний політичний режим з придушенням владою опозиції, переслідування інакомислення. В таких ситуаціях крайні заходи можуть стати для деяких осіб та організацій єдиною можливістю реально вплинути на ситуацію, особливо якщо складається революційна ситуація чи держава охоплена тривалою громадянською війною – можна говорити про "вимушений екстремізм".

Етатизація – (від фр. *l'état* – держава) – посилення втручання держави в економічне і політичне життя.

Етатизм (від фр. *l'état* – держава) – напрям політичної думки, який розглядає державу як найвищий результат і мету суспільного розвитку. В деяких країнах цей термін позначав офіційну державну політику.

Етнос (від грец. *ethnos* – народ, група, плем'я) – стійка, історично сформована на певній території спільність людей – плем'я, народність, нація – що мають спільні риси, усталені особливості культури та психічного складу, а також усвідомлюють свою єдність і відмінність від інших подібних утворень (самосвідомість), фіксовані у етнонімі.

Європейський Союз (ЄС, Європейська Унія, Європейська Співдружність) – союз держав-членів Європейських Спільнот (ЄВС, ЄОВіС, Євратом), створений згідно з Договором про Європейський Союз (Маастрихтський Трактат), підписаним в лютому 1992 року і чинним із листопада 1993 р.

Євроскептицизм – термін яким позначають відмову, або загалом скептичне, негативне ставлення до процесу інтеграції в межах Європейського союзу. Євроскептицизм, як поняття з'явився в Великій Британії серед противників членства країни у ЄС. З того часу термін поширився на багато інших країн Європи. Крім загального несприйняття інтеграції в ЄС, євроскептики виступають проти окремих політик союзу, зокрема проти введення єдиної валюти євро, конституції, наддержавних утворень, федералізації союзу та інших.

Конфедерація – союз держав, кожний член якого зберігає незалежність, має власні органи державної влади та управління, але водночас створює спеціальні органи для координації діяльності в певних, чітко визначених сферах (насамперед військовій, рідше зовнішньополітичній, економічній та інших сферах).

Народний суверенітет – (франц., первісно – вершина, верховна влада, від лат. *superus* – верхній) – один з осн. принципів міжнар. та конст. права, що передбачає визнання народу єдиним джерелом влади в державі та його виняткового права на зміну конституційного ладу. Народ здійснює свою владу безпосередньо (референдуми, вибори та ін. форми безпосередньої демократії) і через представн. органи та посад, осіб держави і місц. самоврядування.

Народність – це форма спільноти людей, яка історично виникає за родоплеменною спільністю і формується на певній території при натурально-господарчій діяльності у процесі злиття, консолідації різних племен завдяки створенню єдиної мови, культури, традицій, обрядів.

Націоналізм (фр. *nationalisme*) – ідеологія і напрям політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як вищої форми суспільної єдності і її первинності в державотворчому процесі. Відрізняється різноманіттям течій, деякі з них суперечать одне одній. Як політичний рух, націоналізм прагне до відстоювання інтересів національної спільноти у відносинах з державною владою. У своїй основі націоналізм проповідує вірність і відданість своїй нації, політичну незалежність і роботу на благо власного народу, об'єднання національної самосвідомості.

мості для практичного захисту умов життя нації, її території проживання, економічних ресурсів та духовних цінностей. Він спирається на національне почуття, яке споріднене патріотизму. Ця ідеологія прагне до об'єднання різних верств суспільства, незважаючи на протилежні класові інтереси. Вона виявилася здатною забезпечити мобілізацію населення заради спільних політичних цілей в період переходу до капіталістичної економіки. В силу того, що багато сучасних радикальних рухів підкреслюють своє націоналістичне забарвлення, націоналізм часто асоціюється з етнічною, культурною та релігійною нетерпимістю. Така нетерпимість засуджується прихильниками поміркованих течій у націоналізмі.

Національна згода – це наявність між різноманітними етносоціальними групами дружніх відносин, одностайності з основних питань спільної життєдіяльності, одностайності, спільності міркувань на шляху їх вирішення.

Національна ідентичність – самовизначення особи в національному контексті. Усвідомлення власної причетності до певної нації та її системи цінностей: мови, релігії, етичних норм, культурної спадщини тощо.

Національна ідея – акумулятор прогресивних національних програм, політичних ідей, гасел, цінностей, рушій національного прогресу, основа національно-визвольних рухів, національної самосуверенізації. Н.І. становить платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості. Поряд із Національною ідеєю розрізняють також термін Ідея Нації, що вбирає в себе яскравий образ перспективного майбутнього нації, що, як правило, міститься поза межами одного покоління і силою свого притягання та емоційного забарвлення пориває його та наступні покоління до досягнення поставленої цілі.

Національна культура – синтез культур різних класів, соціальних верств і груп відповідного суспільства.

Національна свідомість – сукупність теоретичних, буденних, масових, елітних, власне національних і зарубіжних ідей, настанов, прагнень, культурних набутоків, які сприяють прогресивному розвитку нації в усіх сферах її функціонування. Національна свідомість – універсум буття нації.

Національний суверенітет – повновладдя нації, її політична свобода, право і реальна можливість визначати характер свого національного життя, в т. ч. політичне самовизначитися аж до відокремлення і утворення самостійної держави.

Національні меншини – групи громадян певної держави, які не є представниками титульного етносу, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Національність – приналежність особи до нації, держави або народу. Поняття "національність" може мати різноманітні значення: юридично-правове, політичне, етнологічне, культурологічне, повсякденно-побутове тощо.

Нація (від латів.(латинський) *natio* – плем'я, народ)-історична спільність людей, що складається в ході формування спільності їх території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей культури і характеру, які складають її ознаки. Нації визначаються певним рядом характеристик, що стосуються як індивідуальних її членів, так і всієї нації. Такі характеристики мають нести в собі як об'єднуючу функцію – спільнота людей, що не має між собою нічого спільного, не може бути нацією, так і відокремлюючи – що відрізняє дану націю від сусідніх. Будь-яка з таких характеристик може стати предметом дискусій, однак заперечення існування визначальних чинників містить в собі заперечення існування окремих націй.

Опозиція – протиставлення одних поглядів чи дій у політиці іншим, партія або група, що виступає врозріз з думкою більшої або з панівною думкою і висуває альтернативну політику, інший спосіб вирішення проблем. Політична опозиція – необхідний елемент політичної системи, що сприяє її ефективному функціонуванню.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) – міжнародна організація, заснована 24 жовтня 1945 на конференції у Сан-Франциско на підставі Хартії Об'єднаних Націй. Декларованою метою діяльності організації є підтримання і зміцнення миру і міжнародної безпеки та розвиток співробітництва між державами світу. Головні органи ООН: Генеральна Асамблея (ГА), Рада Безпеки (РБ), Секретаріат (генеральний секретар обирається Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки на 5 років), Міжнародний Суд, Економічна і соціальна рада; Рада з Опіки; штаб-квартира, розташована у Нью-Йорку.

Панарабізм – рух за об'єднання народів і країн арабського світу, від Атлантичного океану до Аравійського моря. Рух тісно пов'язаний з арабським націоналізмом, за яким араби складають єдину націю. Найбільший підйом ідея зазнала у 1960-х роках. Панарабізм має тенденцію бути світським й інколи соціалістичним, і рішуче виступає проти колоніалізму і західної

політичної діяльності в арабському світі. Панарабізм є формою культурного націоналізму.

Панісламізм – релігійно-політична ідеологія і рух, який виступає за об'єднання мусульман всього світу і згуртування їх в єдиній мусульманській державі. Сформувався наприкінці XIX століття.

Панславізм – культурна і політична течія, ідеологія, поширена в державах, населених слов'янськими народами, в основі якої лежать ідеї про необхідність їх політичного об'єднання на основі етнічної, культурної та мовної спільності. Сформувалася в кінці XVIII – першій половині XIX століть. Символами панславізму вважаються Національний прапор всіх слов'ян і гімн "Гей, слов'яни", які також були національним гімном і прапором Югославії.

Плем'я (старослав. язик, грецьке *ethnos*, євр. לָאוּם *гой*, мн. לָאוּמִים *гойм*) – тип етнічної спільноти людей, що об'єднані спільним походженням, мовою, вірою і звичаями, історичний тип етнічної спільноти, стадія еволюції Етносу, що ґрунтується на родових взаєминах та суспільному поділі праці, які визначають розрізненість племен за територією, мовою, культурою, організацією життєдіяльності.

Політичний плюралізм – характеристика політичної системи суспільства, за якої соціальні групи мають можливість висловлювати власні позиції через своїх представників у політичних і громадських організаціях. Плюралізм передбачає різні позиції, погляди, що відображають розмаїтість інтересів у суспільстві.

Правова держава – форма організації державної влади, за якої верховенство в усіх сферах життя належить правовому закону. У правовій державі всі – і державні органи, і громадяни – однаковою мірою відповідальні перед законом. В ній реалізуються всі права людини; здійснюється розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову. Тобто це така організація суспільства, де закон і правовий порядок мають пріоритет над державою та іншими інститутами політичної і соціальної влади, а не навпаки. А основні права особи та її соціальна безпека складають зміст свободи, заснованої на законах, які приймаються і піддаються зміні законним шляхом.

Сіонізм (івр. ציוניזם) (від гори Сіон) – єврейський націоналізм, рух європейських євреїв кінця XIX ст. за створення єврейської держави. Головна мета сіонізму виявилася досягнутою в 1948 р., коли була утворена держава Ізраїль, що визнала за

всіма євреями право жити в межах його кордонів. З цього моменту сіонізмом можна назвати підтримку держави Ізраїль. Подібно до інших форм націоналізму, особливим різновидом якого він є, сіонізм припускає значне розмаїття ідеологій.

Соціальна держава – це вид держави, яка у своїй діяльності прагне до загального добробуту всіх громадян, соціальної захищеності і соціальної справедливості для всіх членів суспільства. Вона зокрема охоплює сукупність державних установ, податкову політику, діючі стандарти та заходи контролю для досягнення мети щодо зниження соціальних та вітальних ризиків для громадян. Держава та уряд зобов'язуються підтримувати та забезпечувати в законодавстві і управлінні соціальну рівність та справедливість. Перше визначення поняття "соціальної держави" належить німецькому правознавцю XIX ст. Лоренцу фон Штайну (1815–†1890), котре він зробив, вивчаючи соціальний досвід Французької революції.

Субкультури – сукупність культурних зразків, тісно пов'язаних з домінантною культурою і у той же час відмінних від неї.

Суверенітет – виключне право здійснювати владу у певній державі (рідше – на окремій території, над окремою групою осіб) незалежно від будь-кого. Проявляється у властивості державної влади самостійно видавати загальнообов'язкові для всіх членів суспільства правила поведінки, визначаючи і забезпечуючи єдиний правопорядок, права і обов'язки громадян, посадових осіб, державних, партійних, громадських організацій і органів. Розділяють три види суверенітету: державний, народний, національний. Існує повний, формальний і частково обмежений суверенітет. Формальний суверенітет юридично і політично проголошений, а фактично, в силу поширення на нього впливу інших держав, які диктують свою волю, не здійснюється.

Українська діаспора – збірне визначення української національної спільноти поза межами українських земель (етнічної української території), яка почуває духовний зв'язок з Україною.

Унітарна держава – це єдина цілісна держава, територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, що не мають статусу державних утворень і не володіють суверенними правами.

Федералізм – державно-правна думка і система, також рух, спрямований на утворення союзних держав – федерацій, які є формою інтеграції близьких географічно споріднених історично й культурно та зв'язаних іншими інтересами країн в одне

ціле при збереженні самоуправління й державного статусу складових частин. Деякі унітарні, зокрема багатонаціональні держави намагаються через федералізм уникнути фрагментації і зберегти єдність, при чому створюються самоуправні складові державні одиниці за національними ознаками.

Форма державного правління – це спосіб організації верховної влади, який визначає систему її найвищих органів, порядок їх формування і особливості розподілу повноважень між ними, а також взаємовідносини з населенням держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ

Основна:

1. Абдулатипов Р. Г. Этнополитология. – СПб. : Питер, 2004.
2. Ачкасов В. А. Этнополитология: учебник для бакалавров. – М. : Издательство Юрайт, 2014.
3. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки 1918-1945 рр. / Підруч. для студ. вищ. навч. закл. – Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. – 2-е вид., доповн., переробл. – К. : Слово, 2003.
4. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія : навч. посібник. – Львів : Світ, 2001.
5. Зеркин Д. П. Основы конфликтологии: Курс лекций. – Ростов-на-Дону : " ФЕНИКС", 1998.
6. Казьмирчук М. Г. Етнополітика. – К. : "КП Укр СІЧ", 2013.
7. Картунов О. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: [навч. посіб.]. – К. : Університет економіки та права "КРОК", 2007.
8. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму : монографія. – К. : Либідь, 1999.
9. Константинова С. С. Энтология : учебное пособие. – М. : Издательство РИОР, 2005.
10. Контури російської політики. Аналітичне дослідження. – К., М. : Фонд громадської дипломатії, 2018.
11. Коршук Р. М. Етнополітологія : навчальний посібник. – К. : Алерта, 2011.
12. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К. : Генеза, 2004.
13. Кухта В. Л. З історії української політичної думки: (Тексти лекцій : навчальний посібник). – К. : Генеза, 1994.
14. Малахов В. С. Национализм как политическая идеология: учебное пособие. – М. : КДУ, 2005.
15. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1918-1945 рр.) : посібник / З. А. Баран, Г. М. Кипаренко, С. П. Мовчан, М. М. Швагуляк. – Львів : Афіша, 2008.
16. Пірен М. І. Конфліктологія : підручник. – К. : МАУП, 2003.
17. Пірен М.І. Етнополітика в Україні: соціо-психологічний аналіз. – К. : Ун-т "Україна", 2007.
18. Політологічний енциклопедичний словник : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Генеза, 1997.
19. Політологія у запитаннях і відповідях : навчальний посібник /

- Г. І. Оніщенко, Д. Т. Дзюбко, І. І. Дуднікова, та ін. / За заг. ред. К. М. Левківського. – К. : Вища школа, 2003.
20. Політологія. Навчально-методичний комплекс : підручник. – Вид. 2-ге, перероб. та доповн. – К. : Центр навчальної літератури, 2005.
 21. Політологія : підручник / І. С. Дзюбко, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко та ін. За загальною ред. І. С. Дзюбко, К. М. Левківського. – 2-е вид. – К. : Вища школа, 2001.
 22. Сергійчук І. М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – кінець XX ст.) : посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2002.
 23. Сидорина Т., Полянников Т. Национализм: теории и политическая история. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006.
 24. Скібіцька Л. Конфліктологія : навчальний посібник для студ. вищих навчальних закладів. – К. : Центр учбової літератури, 2007.
 25. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В. Е. – К. : Центр учбової літератури, 2010.
 26. Тихомирова Є. Б., Постоловський С. Р. Конфліктологія та теорія переговорів : підручник. – Рівне : Перспектива, 2007.
 27. Тишков В. А., Шабаев Ю. П. Этнополитология: политические функции этничности : учебник для вузов. – М. : Издательство Московского университета, 2011.
 28. Український Радянський Енциклопедичний словник. – Т. 2. – К. : Головна редакція УРЕ, 1987.
 29. Федоров С. Е., Филюшкин А. И. История и теория наций и национализма : учебник. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2016.
 30. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : підручник. – К. : Либідь, 2002.
 31. Этнография : учебник / Под ред. Ю. В. Бромлея и Г. Е. Маркова. – М. : Высшая школа, 1982.

Додаткова:

1. "Арабский кризис" и его международные последствия / Под общ. редакцией А. М. Васильева. – М. : ЛЕНАНД, 2014.
2. "Гібридна" війна Росії – виклик і загроза для Європи / центр Разумкова [Електронний ресурс] – Київ, грудень 2016. – Режим доступу: <http://old.razumkov.org.ua/ukr/upload/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf>
3. Абдулатипов Р. Г. Человек. Нация. Общество. – М. : Политиздат, 1991.

4. Айдыгон И. Украинские татары: конфликт или стабильные отношения между русскими жителями полуострова и украинцами // Россия и мусульманский мир. Бюллетень реферативно-аналитической информации. – 2005. – № 3 (153).
5. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К. : Критика, 2001.
6. Арендт Х. Истоки тоталитаризма. – М. : ЦентрКом, 1996.
7. Архипов Ю. А. Міграційна ситуація та її вплив на ситуацію в країні і регіоні // Міграція і внутрішня безпека. Аспекти взаємодії. Збірник матеріалів IX Міжнародного семінару з актуальних проблем міграції (23-24 червня 2003 р., Москва). – М., 2003.
8. Бантин В. Бремя желтого человека: Япония вспомнила о национальной гордости // Время новостей. – 28.05.2001.
9. Бауман З. Глобализация. Последствие для человека и общества / Пер. с англ. – М. : "Весь Мир", 2004.
10. Бердяев Н. Русская идея. Основные проблемы русской мысли XIX в. и начале XX века / О России и русской философской культуре. – М. : Наука, 1990.
11. Берлин И. Жозеф де Местр и истоки фашизма // Берлин И. Философия свободы. – М. : Новое литературное обозрение, 2001.
12. Бжезинський З. Велика шахівниця. – Львів – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2000.
13. Бромлей Ю. А. Этнонациональные процессы: теория, история, современность. – М. : Наука, 1987.
14. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. – М. : Наука, 1983.
15. Бьюкенен А. Сецессия. Право на отделение, права человека и территориальная целостность государства. – М. : Рудомино, 2001.
16. Вебер М. Национальное государство и народнохозяйственная политика (1895-1919). – М. : Праксис, 2003.
17. Войналович І. А. Вимушені переселенці: зарубіжний досвід, стан і реалізація їх прав в Україні [Електронний ресурс] / І. А. Войналович, М. О. Кримова, Л. В. Щетініна // Інституційний репозитарій КНЕУ. – Режим доступу: <http://www.ir.kneu.kiev.ua:8080/bitstream/2010/5981/1/250-258.pdf>
18. Волков В. К. Этнократия – непредвиденный феномен посттоталитарного мира // Полис. – 1993. – № 2 (14).
19. Воронкова В. Г. "Общество риска" как следствие кризиса современной цивилизации в глобальном измерении // Гуманітар. вісн. ЗДІА. – 2014. – № 58.
20. Вынужденные мигранты и государство. – М. : Институт этнологии и антропологии РАН, 1998.
21. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. – К. : Таксон, 2003.

22. Гібридна війна Росії проти України: історико-політичне дослідження / В. Головченко, М. Дорошко; за ред. М. С. Дорошка. – К. : Ніка-Центр, 2016.
23. Горовіц Д. Л. Міжетнічні конфлікти / Пер. з англ. О. А Ківшик. – Харків : Каравела, 2004.
24. Гринин Л. Е. Революции и нестабильность на Ближнем Востоке / Л. Е. Гринин, Л. М. Исаев, А. В. Коротаев. – М. : "Учитель", 2016.
25. Грушевський М. С. На порозі століття / Твори у 50-ти т. – Львів : Світ, 2001. – Т.1.
26. Гусейнов А. Национальная фаза государственной истории // Полис. – 1992. – № 5-6.
27. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта // Социологические исследования. – Май 1994. – № 5.
28. Демчук П. Творчий дух національної ідеї // Віче. – 2002. – № 9.
29. Держалюк О. М. Політичний конфлікт як фактор внутрішньої загрози національній безпеці // Стратегічні пріоритети. – 2006. – №1.
30. Джемілев Мустафа. Етнонаціональна політика України: здобутки та перспективи [Електронний ресурс] / Мустафа Джемілев. – Режим доступу <http://krymtatar.in.ua/index/article/id/116>.
31. Доган М. Падение традиционных ценностей в Западной Европе: религия, государство-нация, власть // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 12.
32. Евзеров Р. Я. Право народов на самоопределение в контексте современного развития // История и обществоведение в школе. – 2002. – № 4.
33. Емельянов А. Современная конфликтность в Африке // Международные процессы. – 2006. – № 2(11).
34. Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ, 2004.
35. Європарламент визнав Абхазію і Південну Осетію окупованими територіями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/evroparlament-viznav-abhaziyu-i-pivdennu-osetiyu-okupovanimi-teritoriyami.html>
36. Задорожній О. В. Анексія Криму – міжнародний злочин: монографія / Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. – К. : К.І.С., 2015.

37. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. – К. : Критика, 2013.
38. Заяц Д. В. Пути снижения рисков сепаратизма // История и обществознание в школе. – 2002. – № 4.
39. Ивлев К. Об истории национализма // Патриот. – 2003. – № 25.
40. Интервью с Б. Раушенбахом // Вопросы философии. – 1992. – № 12.
41. Исмагилова Р. Африка в тисках национальных проблем // Обозреватель. – 1995. – № 10 (69).
42. Инглехарт Р. Культурні зміни у прогресивному індустріальному суспільстві // Политические исследования. – 1997. – № 4.
43. Іноземцев В. Л. Імміграція // Соціологічні дослідження. – 2003. – № 4.
44. Каменецький М. Колишня Югославія – конфліктогенний простір (спроба політичної морфології) // Політична думка. – 1995. – № 2-3 (6).
45. Кафарський В. Нація і держава: культура, ідеологія, духовність. – Івано-Франківськ : Плай, 1999.
46. Квит С. Дмитро Донцов: Ідеологічний портрет. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2013.
47. Кіссе А. Новітні концепції етнічного конфлікту: сутність і типологія // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1.
48. Кіссе А. І. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. – К. : Логос, 2006.
49. Князева Е., Курдюмов С. Синергетика как новое мировидение // Вопросы философии. – 1992. – № 12.
50. Козинг А. Нация в истории и современность. – М. : "Прогресс", 1978.
51. Колбая Г. Грузино-абхазское противостояние // Азия и Африка сегодня. – 1995. – № 3.
52. Конфликты в Африке: причины, генезис и проблемы урегулирования (этнополитические и социальные аспекты). – М. : Институт Африки РАН, 2013.
53. Коротнеева В. Теория национализма в зарубежных социальных науках. – М. : РГГУ, 1999.
54. Кравченко В., Боташева А. Современные миграционные процессы в Европе: их влияние на политическую ситуацию // Новое слово в науке: перспективы развития. – 2016. – 2 (8).
55. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз) : монографія. – К. : Вища школа, 1998.
56. Кудрявцев В., Смолянский В., Тураджев В. Конфликт – зеркало, в котором общество видит свои достоинства и недостатки //

- Азия и Африка сегодня. – 1995. – № 3 (452).
57. Ландабасо Ангуло А. И., Коновалов А. М. Терроризм и этнополитические конфликты. Книга первая. Из истории басков. – М. : Изд. "ОГНИ", 2004.
 58. Ландабасо Ангуло А. И., Коновалов А. М. Терроризм и этнополитические конфликты. Книга вторая. Терроризм сегодня. – М. : Изд. "ОГНИ", 2004.
 59. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование. – М. : АСПЕНТ ПРЕСС, 1997.
 60. Лодаренко В., Лодаренко О. Вера-род духовной свободы // Общественные науки и современность. – 1991. – № 1.
 61. Майборода О. Причины етноконфліктів та можливості їх запобігання // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9).
 62. Майер А. Религиозный смысл мессианизма // Вопросы философии. – 1992. – № 7.
 63. Малащенко А. Исламское возрождение в современной России / Московский центр Карнеги. – М. : Гендальф, 1998.
 64. Маначинський О. Вибух не стався. Поки що? // Політика і час. – 1998. – № 11-12.
 65. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінантна державних процесів // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1.
 66. Михальченко М. Українська національна ідея: Підказ для політичних лідерів // Політичний менеджмент : Український науковий журнал. – Спец вип. – 2007.
 67. Москалев А. А. Теоретическая база национальной политики КНР (1949-1999). – М. : Памятники исторической мысли, 2001.
 68. Москаль Г. Г. Державна політика щодо етнонаціонального розвитку українського суспільства. Стратегія її реалізації // Вісник Держкомнацміграції України. – 2002. – № 4.
 69. Мясников В. Африканское домино. Межэтнические конфликты охватили Кению и Чад / Голос России. – 2007.
 70. Нагорна Л. Поняття "національна ідентичність" і "національна ідея" в українському термінологічному просторі // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2.
 71. Прусаускас А. Этнос и политика // Азия и Африка сегодня. – 1990. – № 2 (392).
 72. Примуш М. В. Політологічний аналіз націоналістичної риторики політичних партій України // Іст. і політол. дослідження. – 2013. – № 2.
 73. Рекомендації щодо впровадження нових форм транскордонного співробітництва / Кол. авторів за ред. д.е.н., проф. Мікули Н. А. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2010.

74. Россия Федеративная: проблемы и перспективы / За ред. гл.-кор. РАН Иванов В. Н. – М. : ИСПИ РАН, 2001.
75. Самраилова Е. К. Пути снижения риска этнополитического конфликта (на примере России, США, Китая) // Актуальные проблемы современной науки. – 2006. – № 6.
76. Свідзінський А. Проблеми формування нації та держави в сучасній Україні // Універсум. – 1999. – № 1-2 (63-64).
77. Сенюшкіна Т. О. Державні механізми управління етнічними конфліктами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". – К., 2007.
78. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / переклад з англійського. – К. : "К.І.С.", 2004.
79. Соколов М. Национализм и либерализм // Эксперт. – 2004. – № 1.
80. Соловьев А. Политическая идеология: логика исторической эволюции // Политические исследования. – 2001. – № 2.
81. Стельмах В. Г. Продуктивный взгляд на причины распада СССР // Общественные науки и современность. – 2004. – № 1.
82. Степанков В. С. Українська національна революція XVIII ст. : причини, типологія, хронологічні межі (дискусійні нотатки) // Національно-визвольна війна українського народу середини XVIII ст.: політика, ідеологія, військове мистецтво. – К. : Генеза, 1998.
83. Султыгов А.-Х. А. Этнополитический конфликт: определение, причины, динамика // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 12. Политические науки. – 2004. – № 6.
84. Сыроежкин К. Л. Мифы и реальность этнического сепаратизма в Китае и безопасность Центральной Азии. – Алматы : Дайк Пресс, 2003.
85. Тихонова Т. П. Светская концепция арабского национализма Саты аль-Хусари. – М. : Наука, 1984.
86. Тодоров Ц. Раса и расизм // Новое литературное обозрение. – 1998. – № 34.
87. Токарев С. А. Проблемы типологии этнических общностей (К методологическим проблемам этнографии) // Вопросы философии. – 1964. – № 11.
88. Трудноразрешимые конфликты идентичности // Вестник РГ-ТЭУ. – 2011. – № 6 (55).
89. Труевцев К. М. Арабский мир в XX веке: развитие национальной идеи // Полития. – Осень. 2003. – № 3 (30).
90. Турченко В. Методологічні аспекти дослідження націоналізму // Нова політика. – 2002. – № 2 (40).

91. Удовенко Г. Й. Проблеми законодавчого забезпечення прав національних меншин України // Вісник Держкомнаціміграції України. – 2002. – № 4.
92. Уолцер М. О терпимости. – М. : Дом интеллектуальной книги, 2000.
93. Федченко Є. Інтифада нового знака // Політика і час. – 2000. – № 11-12.
94. Фишер Р. Путь к согласию, или переговоры без поражения / Р. Фишер и У. Юри. – М. : Наука, 1990.
95. Хайек Ф. Дорога к рабству [1944] // Вопросы философии. – 1990. – № 10-12.
96. Чаттерджи П. Воображаемые сообщества: кто их воображает // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Горох и др. ; Пер. с англ. – М. : Праксис, 2002.
97. Шатаева О. В. Межнациональные отношения и конфликты в России и за рубежом: монография / О. В. Шатаева, А. С. Мошкин. – М., Берлин : Дирет-Медиа, 2015.
98. Шкляр Л. Етнополітологія // Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2011.
99. Шкляр Л. Інтеграційний потенціал Національної ідеї в політичному просторі України // Наукові записники Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – 2000. – Вип. 12.
100. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. К. Маркс проти Фрідріха Ліста. – К. : Основи, 1998.
101. Шумка А. В., Сивак О. І. На шляху пошуку української національної ідеї // Військово-науковий вісник: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 12.
102. Юдина Т. Н. О социологическом анализе миграционных процессов // Социологические исследования. – 2002. – № 10.
103. Язон И. Этнические конфликты – бич Африки / И. Язон. – Голос России. – 2004.
104. Ян Э. Государственное и этническое понимание нации: противоречия и сходство // Полис. – 2000. – №1.
105. Ash T., Gunn J., Lough J., Lutsevych O., Nixey J., Sherr J., Wolczuk K. The Struggle for Ukraine. Chatham House Report. – The Royal Institute of International Affairs, 2017. – 94 p.
106. Cohen M. Palestine and the Great Powers, 1945-1948. – Princeton University Press, 2014. – 434 p.
107. Delcour L. Shaping the Post-Soviet Space?: EU Policies and Approaches to Region-Building. – Routledge, 2016. – 194 p.

108. Dr. Al-Shahi A., Lawless R. Middle East and North African Immigrants in Europe: Current Impact; Local and National Responses. – Routledge, 2013. – 298 p.
109. Epkenhans T. The Origins of the Civil War in Tajikistan: Nationalism, Islamism, and Violent Conflict in Post-Soviet Space. – Lexington Books, 2016. – 414 p.
110. Gellner E. Nations and Nationalism. – Cornell University Press, 2008. – 152 p.
111. George , Page R. Global Social Problems. – Polity, 2004. – 235 p.
112. Giddens A. The Nation-State and Violence: Volume 2 of A Contemporary Critique of Historical Materialism. – University of California Press, 1987. – 408 p.
113. Gudz N. National Conflicts: Prevention, Management and Resolution. – GRIN Verlag, 2008. – 28 p.
114. Hauss Ch. Security 2.0: Dealing with Global Wicked Problems. – Rowman & Littlefield, 2015. – 236 p.
115. Hill Ch. National History and the World of Nations: Capital, State, and the Rhetoric of History in Japan, France, and the United States. – Duke University Press, 2008. – 368 p.
116. Holton R.J. Globalization and the Nation State: 2nd Edition. – Macmillan International Higher Education, 2011. – 256 p.
117. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – Simon and Schuster, 2007. – 368 p.
118. Kent A. PriceRegional Conflict and National Policy. – Routledge, 2013. – 142 p.
119. Kuzio T. Independent Ukraine: Nation-state Building and Post-communist Transition: Nation-state Building and Post-communist Transition. – Routledge, 2015. – 312 p.
120. Smith A. Nationalism: Theory, Ideology, History. – John Wiley & Sons, 2013. – 224 p.
121. Smith A. Nations and Nationalism in a Global Era. – John Wiley & Sons, 2013. – 222 p.

Навчальне видання

**Найчук Антон Віталійович,
Найчук Антон Антонович**

НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ

Навчальний посібник

Здано в набір 30.04.2018. Підписано до друку 21.06.2018.
Формат 60х84/16. Гарнітура SchoolBook . Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 9,3. Обл.-вид. арк. 7,38. Тираж 300. прим. Зам. 537.

Видавець і виготовлювач П.П. Зволейко Д. Г.
вул. Кн. Коріатовичів, 9; м. Кам'янець-Подільський,
Хмельницька обл., 32300; тел. (03849) 3-06-20
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 2276 від 31.08.2005 р.